

Samorząd Województwa Podkarpackiego

Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030

Rzeszów, wrzesień 2020 r.

Spis treści

Wprowadzenie	9
I. Diagnoza strategiczna	11
1. DIAGNOZA CZYNNIKÓW OTOCZENIA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	11
2. DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	19
II. Analiza SWOT dla województwa podkarpackiego	54
III. Scenariusze rozwoju województwa	58
IV. Wizja województwa podkarpackiego	64
V. Układ celów Strategii	66
VI. Obszary tematyczne, priorytety, kierunki działań	68
1. GOSPODARKA I NAUKA	68
1.1. <i>Nauka, badania i szkolnictwo wyższe wspierające gospodarkę</i>	68
1.2. <i>Inteligentne specjalizacje województwa</i>	70
1.3. <i>Konkurencyjność gospodarki poprzez innowacje i nowoczesne technologie</i>	71
1.4. <i>Gospodarka cyrkularna (Gospodarka obiegu zamkniętego)</i>	75
2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY	78
2.1. <i>Edukacja</i>	78
2.2. <i>Regionalna polityka zdrowotna</i>	81
2.3. <i>Kultura i dziedzictwo kulturowe</i>	83
2.4. <i>Rynek pracy</i>	85
2.5. <i>Spółczesność obywatelskie i kapitał społeczny</i>	86
2.6. <i>Włączenie społeczne</i>	88
2.7. <i>Aktywny styl życia i sport</i>	91
3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA	94
3.1. <i>Bezpieczeństwo energetyczne i OZE</i>	94
3.2. <i>Rozwój infrastruktury transportowej oraz integracji międzygałęziowej transportu</i>	97
3.3. <i>Poprawa dostępności komunikacyjnej wewnątrz regionu oraz rozwój transportu publicznego</i>	99
3.4. <i>Rozwój infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej w regionie</i>	101
3.5. <i>Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu działalności gospodarczej i turystyki</i>	101
3.6. <i>Przeciwdziałanie i minimalizowanie skutków zagrożeń wywołanych czynnikami naturalnymi</i>	103
3.7. <i>Zapobieganie i minimalizowanie skutków zagrożeń antropogenicznych</i>	104
3.8. <i>Zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego, w tym ochrona i poprawianie stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu</i>	106
4. DOSTĘPNOŚĆ USŁUG	109
4.1. <i>Poprawa dostępności do usług publicznych poprzez wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych</i>	109
4.2. <i>Planowanie przestrzenne wspierające aktywizację społeczności i aktywizacja obszarów zdegradowanych</i>	110
4.3. <i>Wsparcie instytucjonalne i poprawa bezpieczeństwa mieszkańców</i>	111
4.4. <i>Budowanie i rozwój partnerstwa dla rozwoju województwa</i>	113
4.5. <i>Współpraca ponadregionalna i międzynarodowa</i>	114
VII. Terytorialny wymiar Strategii – obszar horyzontalny	117
7.1. WYKORZYSTANIE POLICENTRYCZNEGO MIEJSKIEGO UKŁADU OSADNICZEGO	119
7.2. FUNKCJE METROPOLITALNE RZESZOWA ORAZ JEGO OBSZARU FUNKCJONALNEGO	123
7.3. OBSZARY WYMAGAJĄCE SZCZEGÓLNEGO WSPARCIA W KONTEKŚCIE RÓWNOWAŻENIA ROZWOJU	127
7.4. OBSZARY WIEJSKIE – WYSOKA JAKOŚĆ PRZESTRZENI DO ZAMIESZKANIA, PRACY I WYPOCZYNKU	131
VIII. Ramy finansowe	135
IX. System realizacji	140
X. Ocena ex ante projektu Strategii	151
XI. Literatura	153
XII. Spis tabel, wykresów, map, rysunków	155
XIII. Słowniczek	157
Uczestnicy procesu opracowania Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030	165

Wykaz skrótów

B+R	badania i rozwój
B+R+I	działalność badawczo-rozwojowa i innowacyjna
BDL	Bank Danych Lokalnych
BIZ	bezpośrednie inwestycje zagraniczne
BPO	<i>Business Process Outsourcing</i> – outsourcing procesów biznesowych
CPK	Centralny Port Komunikacyjny
EDI	<i>Electronic Data Interchange</i> – Elektroniczna Wymiana Danych
EFRR	Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego
EFS	Europejski Fundusz Społeczny
EFSI	Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne
ETCS	<i>European Train Control System</i> – Europejski System Sterowania Pociągami
GUS	Główny Urząd Statystyczny
ICT	<i>Information and Communication Technologies</i> – teleinformatyka
IOB	instytucja otoczenia biznesu
IT	<i>Information Technology</i> – technologia informacyjna
ITC	<i>Information and Communication Technologies</i> – technologie informacyjno-komunikacyjne
ITO	<i>Information Technology Offshoring</i> – offshoring technologii informacyjnej
JST	jednostka samorządu terytorialnego
JTF	<i>Just Transition Fund</i> – Fundusz Sprawiedliwej Transformacji
KE	Komisja Europejska
KIS	Krajowa Izba Skarbowa
KPO	Krajowy Plan Odbudowy
KPZK 2030	Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030
KSRR 2030	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030
LHS	Linia Hutnicza Szerokotorowa
LNG	<i>Liquefied Natural Gas</i> – skroplony gaz ziemny
MOF	miejski obszar funkcjonalny
MPZP	miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego
MŚP	małe i średnie przedsiębiorstwa
N+B+R	sektor nauki, badań i rozwoju
NEET	<i>not in employment, education or training</i> – niepracujący i nieuczący się
NGO	<i>non-government organization</i> – organizacja pozarządowa
NSRO	Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia
NUTS	<i>Nomenclature of Units for Territorial Statistics</i> – Klasyfikacja Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych
OECD	<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i> – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
OZE	odnawialne źródła energii
PBPP	Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie
PCI	Podkarpackie Centrum Innowacji
PFT	Podkarpackie Forum Terytorialne
PKB	produkt krajowy brutto
PKD	Polska Klasyfikacja Działalności
PO PW	Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014-2020
PO RPW	Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013
PPNT	Podkarpacki Park Naukowo-Technologiczny
PRI	Podkarpacka Rada Innowacyjności
REGON	Rejestr Gospodarki Narodowej
RIS	Regionalne Inteligentne Specjalizacje
ROF	Rzeszowski Obszar Funkcjonalny
ROT	Regionalne Obserwatorium Terytorialne
RPO WP	Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego
RPO WP 2007-2013	Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013
RPO WP 2014-2020	Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020
RRF	<i>Recovery and Resilience Facility</i> – Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności
Samorząd WP	Samorząd Województwa Podkarpackiego
SOR	Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030r.)

SRW 2030	Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030
SSC	<i>Shared Services Centers</i> – Centrum Usług Wspólnych
SSE	specjalne strefy ekonomiczne
STEM	<i>Science, Technology, Engineering, Mathematics</i> – nauka, technologia, inżynieria, matematyka
SWOT	<i>Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats</i> – mocne strony, słabe strony, szanse, zagrożenia
TEN-T	<i>Trans European Network for Transport</i> – Transeuropejska Sieć Transportowa
TIK	techniki informacyjno-komunikacyjne
TRL	<i>Technology Readiness Level</i> – gotowość technologiczna
UE	Unia Europejska
UMWP	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego
UNESCO	Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury
UP	Umowa Partnerstwa
WDB	wartość dodana brutto
WFOŚiGW	Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej
WOBR	Wojewódzkie Ośrodki Badań Regionalnych
WUP	Wojewódzki Urząd Pracy
ZPORR 2004-2006	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego 2004-2006

Szanowni Państwo,

Diagnoza stanu województwa podkarpackiego, jaka została przygotowana w roku 2018 wskazuje na bardzo korzystną trajektorię rozwojową województwa w ostatnich kilkunastu latach. Utrzymanie tej korzystnej tendencji w nadchodzących latach jest niezbędne, aby systematycznie ograniczać dystans rozwojowy pomiędzy województwem podkarpackim i bogatszymi regionami Polski i Europy. Dla pozytywnego kształtowania procesów rozwojowych województwa podkarpackiego kluczowe znaczenie ma: wysoka jakość myślenia strategicznego na poziomie regionalnym i lokalnym, korzystne zmiany strukturalne w gospodarce regionu (inteligentne specjalizacje plus), zasadnicza poprawa dostępności międzyregionalnej i wewnątrzregionalnej, a także szeroka partycypacja społeczności i instytucji regionu w dynamizowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego.

Analizy przeprowadzone w układzie wewnątrzregionalnym dokumentują proces wzrostu konkurencyjności wszystkich powiatów oraz zmniejszanie się różnicowań wewnątrzregionalnych w ramach województwa, co jest korzystne dla wzrostu spójności społecznej, gospodarczej i terytorialnej. Województwo podkarpackie wyróżnia się między innymi: największą w Polsce długością życia obywateli, bardzo korzystną strukturą gospodarki z wiodącymi nowoczesnymi inteligentnymi specjalizacjami, wysokimi wydatkami na badania i rozwój, w tym generowanych przez sektor prywatny oraz systematycznie poprawiającą się pozycją akademicko-naukową. Wyrazem aktywności społeczeństwa obywatelskiego regionu są między innymi najwyższe w Polsce wskaźniki partycypacji w wyborach, co stanowi legitymizację dla władz samorządowych regionalnych i lokalnych. Sieć osadnicza województwa ma charakter policentryczny, co sprzyja generowaniu dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego całego regionu. Środowisko przyrodnicze Podkarpacia wyróżnia się swoimi wysokimi parametrami, co sprzyja wysokiej jakości życia społeczeństwa oraz rozwojowi gospodarki cyrkularnej.

Po roku 2015 nastąpiły istotne korekty w politykach publicznych Polski na poziomie krajowym i regionalnym. Wszystkie średniookresowe dokumenty strategiczne w Polsce obowiązujące po akcesji do UE uwzględniały trzy cele interwencji: spójność, konkurencyjność i sprawność. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju przyjęta przez Radę Ministrów w lutym 2018 roku, jako podstawa wszystkich strategii sektorowych i regionalnych w Polsce, w tym Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego do roku 2030 postawiła na pierwszym miejscu spójność. Przewartościowanie priorytetów strategicznych Polski na rzecz spójności jest korzystne dla województwa podkarpackiego i powinno zostać odwzorowane także w Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030.

W oparciu o wyjątkowo korzystny policentryczny układ osadniczy pragniemy stworzyć model bardziej równomiernego rozwoju województwa, który zwiększy szanse rozwojowe wszystkich obszarów, a także pozwoli dalej skutecznie niwelować różnicowania rozwojowe poszczególnych subregionów. Bardzo istotna jest dalsza konsekwentna poprawa dostępności zewnętrznej i wewnętrznej województwa.

Prace nad Strategią były prowadzone w bardziej uspołecznionej, czyli partycypacyjnej formule, uwzględniającej dwie fazy: założenia do aktualizacji strategii i projekt strategii. Były one dyskutowane w szerokich konsultacjach społecznych. Umożliwiło to wzbogacenie materii strategii o liczne oddolne inspiracje merytoryczne. Ważną rolę w opracowaniu Strategii odegrał Sejmik Województwa Podkarpackiego poprzez aktywny udział radnych województwa w licznych formach, między innymi w trakcie debat na sesjach, dzięki którym dokument zyskał końcowy kształt. W pracach nad Strategią uczestniczyli przedstawiciele samorządu terytorialnego, partnerów gospodarczych i przedsiębiorców, uczelni wyższych, organizacji pozarządowych, instytucji publicznych.

Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 jest podstawą zapisów wszystkich średniookresowych dokumentów programowych województwa, w tym Regionalnego Programu Operacyjnego i jego negocjacji dotyczących wsparcia ze środków Europejskich Funduszy

Strukturalnych i Inwestycyjnych z Komisją Europejską oraz negocjacji wsparcia rozwoju regionalnego województwa podkarpackiego z poziomu krajowego. Jest ona podstawą budowania partnerstw i sieciowania w ramach województwa i w układzie europejskim oraz krajowym.

Szanowni Państwo, proces opracowania projektu Strategii rozpoczęliśmy w innej rzeczywistości. Obecnie jesteśmy uczestnikami historycznych zmian jakie wywołuje pandemia COVID – 19, zarówno w sferze gospodarczej jak i społecznej. Każdego dnia doświadczamy, iż pandemia pociąga za sobą recesję i problemy gospodarczo-społeczne od skali lokalnej poprzez krajową, europejską aż do światowej.

Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 dostrzega konieczność minimalizowania negatywnego wpływu kryzysu spowodowanego przez pandemię COVID-19 w sektorach gospodarki oraz w aspekcie społecznym tj. wzrost bezrobocia i zwiększenie poziomu ubóstwa. Projektując zakres działań w Strategii podjęto próbę wskazania instrumentów zabezpieczających kwestie budowania odporności na zakłócenia procesów rozwojowych, a także szeroko rozumianego bezpieczeństwa, które znajdują zastosowanie również w obliczu skutków pandemii.

Pragniemy gorąco podziękować osobom, które aktywnie uczestniczyły w pracach nad Strategią, zarówno w ramach Zespołu Roboczego jak i w Zespołach Zadaniowych oraz wszystkim, którzy brali udział w konsultacjach społecznych. Powstały dokument jest wynikiem szerokiej i bardzo aktywnej współpracy wielu podmiotów. Wierzymy, że zainicjowana szeroka debata o przyszłości regionu, jak również osiągnięty regionalny konsensus gwarantują aktywne włączenie się w proces realizacji zapisów Strategii oraz osiągnięcie wskazanych celów.

Dlatego pragniemy zaprosić Państwa do wspólnej realizacji Strategii rozwoju województwa - Podkarpackie 2030 mając głębokie przekonanie, że sukces społeczno-gospodarczy zależy będzie od aktywnej współpracy wszystkich regionalnych środowisk.

Wprowadzenie

ZNACZENIE UWARUNKOWAŃ ZEWNĘTRZNYCH DLA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO POLSKI

Polska dzięki transformacji ustrojowej w kierunku gospodarki rynkowej, stała się pełnoprawnym podmiotem gospodarki światowej. Oznacza to między innymi możliwość czynnego uczestnictwa w handlu światowym oraz wykorzystanie doświadczeń takich instytucji jak m.in.: OECD, Bank Światowy, Światowa Organizacja Handlu, które zostały wprowadzone do Polski po roku 1990. Otwarcie kraju na konkurencję światową było trudnym i złożonym wyzwaniem ze względu na relatywnie niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego kraju i regionów. Uwarunkowania zewnętrzne Polski w tym zakresie można podzielić na światowe i europejskie. Pierwsze związane są z globalizacją powiązań gospodarczych i społecznych. Drugie – położenie geograficzne, doświadczenia historyczne, powiązania handlowe i kulturowe sprawiają, że europejski, kontekst rozwojowy Polski ma kluczowe znaczenie dla przyszłości naszego kraju.

ZNACZENIE UWARUNKOWAŃ ZEWNĘTRZNYCH DLA PROGRAMOWANIA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Polska jest państwem unitarnym co ma istotne implikacje dla polityk publicznych. Sytuacja województwa podkarpackiego w istotnym zakresie jest zależna od pozycji Polski w Europie i Świecie. Szerokie zaadresowanie subsydiarności w modelu ustrojowym Polski oznacza, że samorządy lokalne i regionalne mają istotny wpływ na kształtowanie ścieżki rozwojowej regionów, powiatów, miast, obszarów wiejskich i społeczności lokalnych. Po powołaniu 1 stycznia 1999 r. dużych, upodmiotowionych województw, posiadających wybieralne ciała przedstawicielskie oraz dysponujących własnymi budżetami, powstały w Polsce trzy generacje strategii wojewódzkich. W województwie podkarpackim ostatnie edycje dokumentów programowych są datowane na: październik 2006 r. (aktualizacja w sierpniu 2010 r.), a następne na sierpień 2013 r. Po akcesji Polski do UE ze względu na znacznie niższy niż przeciętnie w UE poziom rozwoju województwa podkarpackiego stało się ono od roku 2004 ważnym beneficjentem wsparcia ze środków europejskiej polityki spójności i innych instrumentów polityk europejskich. Polska przyjęła zdecentralizowany model wdrażania polityki spójności, czego wyrazem było znaczenie i wielkość alokacji przeznaczonych na regionalne programy operacyjne. W latach 2004-2006 był to ZPORR, z kopertami wojewódzkimi. W latach 2007-2013 i 2014-2020 były to Regionalne Programy Operacyjne dedykowane poszczególnym województwom, w tym podkarpackiemu. UE od roku 2000 programuje wieloletnią perspektywę finansową w zakresie zobowiązań finansowych, w siedmioletnim horyzoncie czasowym, a płatności są realizowane w modelu n+2 lub n+3. Stąd harmonogram kolejnych średniookresowych strategii wojewódzkich został dopasowany do rytmu wieloletnich okresów programowania w UE, a ich horyzont czasowy jest zbliżony do dziesięciu lat. Województwo podkarpackie zostało objęte także dodatkowym wsparciem w ramach krajowych programów operacyjnych dedykowanych pięciu województwom Polski Wschodniej. W latach 2007-2013 był to PO RPW, natomiast w latach 2014-2020 jest to PO PW.

POTENCJAŁ PROGRAMOWANIA STRATEGICZNEGO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Pozycja wyjściowa województwa podkarpackiego na początku lat 90-tych ubiegłego wieku była bardzo niekorzystna. W trakcie trzech ostatnich dekad nastąpiła jakościowa poprawa sytuacji społeczno-gospodarczej. Samorządy województw zdobyły doświadczenie w zakresie programowania

regionalnej i lokalnej polityki rozwoju. Samorząd Województwa Podkarpackiego opracował i pomyślnie wdrożył kilka generacji dokumentów strategicznych. Zarząd Województwa Podkarpackiego efektywnie kierował RPO WP 2007-2013 oraz z sukcesem zarządza RPO WP 2014-2020. Dorobkiem i atutem są dobre doświadczenia płynące ze współpracy Samorządu Województwa Podkarpackiego ze stroną rządową i samorządami lokalnymi, jak też a Komisją Europejską, Europejskim Komitetem Regionów, Europejskim Bankiem Inwestycyjnym (EBI), organizacjami międzynarodowymi takimi jak OECD, Bank Światowy, Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOR), krajami wspomagającymi zmiany ustrojowe w Polsce (Norwegia, Szwajcaria), z sąsiadującymi krajami (Słowacją i Ukrainą), a także w ramach Makroregionu Karpackiego.

W roku 2020 pojawiła się w świecie globalna epidemia COVID-19, mająca charakter czarnego łabędzia (nieprzewidywalne zakłócenie procesów rozwojowych). Epidemia dotknęła głęboko gospodarki i społeczeństwa całego świata, w tym także UE i jej państw członkowskich. Globalne zakłócenie procesów rozwoju i głęboki kryzys gospodarczy wywołał reakcję UE obejmującą m.in.: utworzenie Europejskiego Instrumentu Odbudowy (RRF), posługującego się między innymi bezzwrotnymi grantami i pożyczkami. RRF wymaga przygotowania przez wszystkie kraje członkowskie stosownych Krajowych Planów Odbudowy (KPO). Komisja Europejska jako kluczowe priorytety RRF w Polsce zaproponowała: wzmocnienie innowacyjnego potencjału gospodarki; redukcję intensywności energetycznej oraz zależności od paliw węglowych; zaadresowanie strukturalnych braków rynku pracy i zdobycia niezbędnych kwalifikacji; zabezpieczenie przyjaznego środowiska biznesowego i inwestycyjnego; a także rozwój szerokopasmowej infrastruktury (włączając 5G). Jako inne priorytety dla Polski wyróżniono poprawienie odporności, dostępności i efektywności systemu ochrony zdrowia oraz zabezpieczenie zrównoważenia finansów publicznych. Możliwości korzystania przez Polskę i jej regiony z tego instrumentu będą zależne od umiejętności wpisania się w te priorytety. Nowym instrumentem jest również Mechanizm Sprawiedliwej Transformacji (JTF). Ma on na celu wsparcie procesu osiągnięcia neutralności klimatycznej UE. JTF będzie koncentrował się na tych regionach i sektorach, które najbardziej ucierpią w wyniku transformacji. Znaczenie dla regionu może wynikać z ukierunkowania interwencji na procesy generujące intensywną emisję gazów cieplarnianych. Na lata 2021-2027 został także powołany instrument Health 4 Europe (EU4Health) zarządzany na poziomie europejskim, dedykowany bezpośrednio działaniom dotyczącym sfery ochrony zdrowia. Proces uzgodnień dotyczących polityk europejskich został wskutek pandemii COVID-19 i konieczności wypracowania reakcji UE spowolniony, a konsensus państw członkowskich i Komisji Europejskiej został osiągnięty w lipcu 2020 roku. W przypadku Polski oznacza to w sumie bardziej obfite współfinansowanie ze środków europejskich w latach 2021-2027 niż miało to miejsce w latach 2014-2020, jednakże w innym, mniej dostępnym układzie.

I. Diagnoza strategiczna

1. Diagnoza czynników otoczenia województwa podkarpackiego

PRZESŁANKI ZEWNĘTRZNE PODJĘCIA PRAC NAD STRATEGIĄ ROZWOJU WOJEWÓDZTWA – PODKARPACKIE 2030

Przesłanki mają wymiar: światowy, europejski, krajowy oraz regionalny. Nowe mega-trendy społeczno-gospodarcze w świecie wymagają inteligentnej odpowiedzi na nowe lub zasadniczo zmodyfikowane wyzwania, a zarazem profesjonalny *foresight* gospodarczy i naukowy powinien umożliwić wysoką trafność przewidywania tego, co może się zdarzyć istotnego w świecie dla województwa podkarpackiego w nadchodzącej dekadzie. Polska jest od roku 2004 krajem członkowskim UE, co oznacza pojawienie się szeregu korzyści wynikających ze Wspólnego Rynku, wspólnych polityk UE, w tym przede wszystkim polityki spójności, a także dostosowań systemu prawnego do standardów rozwiniętej gospodarki rynkowej (*acquis communatoire*). Po globalnym kryzysie gospodarczym, jaki dotknął UE i jej państwa członkowskie po roku 2007, następują istotne korekty europejskich mechanizmów integracyjnych, co wymaga aktywności zarówno w wymiarze krajowym jak i regionalnym. Wreszcie istotne dla województwa podkarpackiego są przesłanki krajowe wynikające z modyfikacji priorytetów gospodarczych kolejnych rządów oraz pojawienia się kolejnej generacji dokumentów strategicznych. Ponadto, na poziomie całego województwa podkarpackiego, rejestrujemy dzięki systematycznemu monitoringowi istotne wyzwania nowej generacji, które wymagają skutecznego podjęcia działań o zasięgu samorządowym. Okres realizacji dotychczasowej Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2020 upływa 31 grudnia 2020 roku, co oznacza potrzebę przyjęcia nowej, najpóźniej w roku 2020. Strategia ta jest istotnym odniesieniem dla: przygotowania innych wojewódzkich dokumentów programowych, takich jak między innymi RPO WP na lata 2021-2027 oraz Regionalnej Strategii Innowacji 2030; sformatowania pozycji negocjacyjnej województwa z KE; określenia pola współpracy ze stroną rządową w aspekcie kształtowania rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego; zaproponowania relacji z innymi samorządami wojewódzkimi przede wszystkim sąsiadującymi, a także partnerami zagranicznymi, w tym Słowacją i Ukrainą oraz w obszarze Karpat. Niezbędne jest stworzenie płaszczyzny do współpracy z jednostkami samorządu terytorialnego na poziomie lokalnym i z innymi interesariuszami procesu rozwoju województwa, w tym z partnerami gospodarczymi, przedstawicielami środowiska naukowego oraz z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego.

MEGA-TRENDY ŚWIATOWE PRZESŁANKĄ KSZTAŁTOWANIA NOWEJ STRATEGII ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Globalne mega-trendy społeczne i gospodarcze w XXI wieku nie są korzystne dla regionów europejskich. Po roku 2000 rejestrujemy osłabienie pozycji gospodarczej UE i jej państw członkowskich, a także regionów w relacji do innych rozwiniętych państw świata (przede wszystkim USA, Japonii i Korei Południowej) oraz Nowych Państw Przemysłowych (NIS, tj. Chiny oraz Indie). Sposobem odpowiedzi UE i jej państw członkowskich jest zwiększenie wydatków na badania i rozwój, stymulowanie innowacyjności i konkurencyjności gospodarki, rozwijanie inteligentnych specjalizacji gospodarczych, wdrażanie modelu poczwórnej helisy itd. Szczególnie zagrożone ekspansją NIS są słabiej rozwinięte regiony UE, takie jak podkarpackie, bowiem ich specjalizacja gospodarcza dotyczy produktów i usług, jakie mogą być wytwarzane także poza Europą przy znacznie niższych kosztach produkcji. Kolejnym mega-trendem są zmiany związane z rozpowszechnieniem informacyjnych i komunikacyjnych technologii (ICT), które oznaczają uprzywilejowanie państw i regionów najbardziej skutecznie wdrażających koncept społeczeństwa informacyjnego. Dostęp do usług ICT społeczeństwa

(obywateli), podmiotów gospodarczych i społecznych oraz administracji publicznej oznacza obniżenie kosztów funkcjonowania państwa, gospodarki i społeczeństwa, stworzenie możliwości sieciowania, a także świadczenia wyższej jakości i bardziej dostępnej palety usług publicznych. Ma to szczególne znaczenie w regionach peryferyjnych, takich jak województwo podkarpackie, bowiem umożliwia przewyższenie deficytów wynikających z niekorzystnego położenia geograficznego w UE i w Polsce. Kolejnym mega-trendem o charakterze globalnym są zmiany klimatyczne. W świecie jest zgoda, co do potrzeby ich spowalniania, a UE znajduje się wśród liderów gospodarki cyrkularnej. Zmiany klimatyczne oznaczają między innymi znacznie większą częstotliwość występowania ekstremalnych zjawisk pogodowych (powodzie, huragany, susze itd.) oraz wyższe koszty funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki ze względu na konieczność finansowania różnych zabezpieczeń i przedsięwzięć mitygujących niekorzystne zmiany. Odpowiedzią na to wyzwanie jest priorytet dla gospodarki bezodpadowej (cyrkularnej) i właściwa ochrona zasobów przyrodniczych. Istotnym elementem strategii terytorialnych stało się budowanie odporności regionów i miast na strukturalne i koniunkturalne zakłócenia procesów rozwojowych.

WNIOSKI Z PROCESÓW GLOBALIZACJI DLA STRATEGII WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Procesy globalizacji są wszechogarniające, a od umiejętności znalezienia się w takich warunkach zależy pomyślność województwa podkarpackiego. Sejmik Województwa Podkarpackiego przyjął w listopadzie 2016 r. Regionalną Strategię Innowacji, w której wskazano regionalne inteligentne specjalizacje. Są nimi: lotnictwo i kosmonautyka, motoryzacja, jakość życia oraz informacja i telekomunikacja. Samorząd Województwa Podkarpackiego konsekwentnie rozbudowuje regionalny system innowacyjności, którego elementami są Podkarpacka Rada Innowacji, panele specjalizacji i regionalne fora innowacji. Prowadzony jest dialog ze środowiskiem przedsiębiorców, instytucjami nauki i otoczenia biznesu, w tym proces przedsiębiorczego odkrywania (PPO) nowych wschodzących branż gospodarki. Rozwijany jest system monitorowania gospodarki regionu, *foresight* technologiczny, przede wszystkim w odniesieniu do regionalnych specjalizacji gospodarczych. Pozycjonowana jest gospodarka regionu w układzie krajowych inteligentnych specjalizacji. Tworzone są instytucje wzmacniające ekosystem innowacyjności, Podkarpackie Centrum Innowacji Sp. z o. o., Podkarpacki Fundusz Rozwoju Sp. z o. o., Podkarpackie Centrum Nauki. W sumie strategia rozwoju województwa podkarpackiego zakłada skuteczne wykorzystanie możliwości wynikających z globalizacji.

ISTOTNE ZMIANY W UE SĄ WYZWANIEM DLA CAŁEJ POLSKI

UE będąca wyjątkową w skali światowej konstrukcją polityczną i gospodarczą zmienia się jakościowo w ostatnich kilku latach. Kryzys tożsamości UE jest wyzwaniem dla przyszłości tego ugrupowania. Wyrazem tego są między innymi tendencje odśrodkowe i autarkiczne. Oznacza to zagrożenie dla trwałości różnych korzyści wynikających z integracji europejskiej. Skrajnym przypadkiem jest Brexit. Zjednoczone Królestwo znajduje się w procesie opuszczania UE, co oznacza grę o sumie ujemnej dla wszystkich państw członkowskich, w tym także dla Polski. Kraj ten był trzecim partnerem społeczno-gospodarczym Polski, o rozwiniętej sieci powiązań gospodarczych, społecznych, politycznych, kulturowych, a także naukowych, w czym uczestniczą także podmioty z podkarpacia. Opuszczenie UE przez dużego płatnika netto oznacza także istotne ograniczenie potencjału budżetowego tej organizacji na poziomie europejskim w kolejnej dekadzie. Wyzwaniem dla kształtowania polityk publicznych jest nieprzewidywalność przebiegu tego procesu. Konflikty zbrojne i napięcia polityczne mające miejsce na obrzeżach UE generują potoki uchodźców i migrantów. Procesy globalne i napięcia polityczne w świecie wymusiły nowe kierunki interwencji, zarówno na poziomie europejskim, jak też państw członkowskich. Powoduje to gorące dysputy polityczne w Europie na ten temat oraz generuje presję na ograniczenie zakresu i skali finansowania kluczowej dla rozwoju Polski polityki spójności.

Kolejnym wyzwaniem dla UE jest niekorzystny przebieg procesów demograficznych. Eksplozji demograficznej w wielu krajach świata, towarzyszą zasadniczo odmienne tendencje demograficzne w całej Europie, w tym także w UE. Charakterystyczne dla UE zjawiska to między innymi: niskie stopy przyrostu naturalnego, starzenie się społeczeństwa, zniekształcone piramidy wiekowe ludności. Prowadzi to między innymi do problemów w sferze świadczeń i ubezpieczeń społecznych, wyludniania się słabszych ekonomicznie obszarów, a także trudności w równoważeniu budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Istotnym elementem staje się presja ze strony bogatszych państw UE na wysysanie wartościowego potencjału demograficznego z nowych państw członkowskich UE, w tym także Polski i województwa podkarpackiego. Mega-trendem występującym nie tylko w UE są zasadnicze zmiany i przewartościowania następujące na rynku pracy. Robotyzacja, możliwość świadczenia pracy przez Internet, sztuczna inteligencja i inne zmiany są wyzwaniem także dla regionów takich jak województwo podkarpackie. Niezbędne staje się zasadnicze przebudowanie systemu edukacji, upracticznienie kształcenia (edukacja dualna), dowartościowanie segmentu edukacji przez całe życie. Dodatkowym istotnym wyznacznikiem polityki regionalnej województwa podkarpackiego jest położenie geograficzne województwa wzdłuż zewnętrznej granicy UE, co wyznacza szczególną odpowiedzialność Samorządu Województwa za kształtowanie relacji z Ukrainą. Dla województwa podkarpackiego istotne znaczenie ma dostęp lokalnych firm do wspólnego rynku europejskiego. Warto także wskazać na propozycję KE dotyczącą niewielkiego zmniejszenia alokacji EFRROW dla Polski, pozwalającego na niezbędne finansowanie rozwoju obszarów wiejskich.

WNIOSKI DO STRATEGII ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODKARPACIEGO WYNIKAJĄCE ZE ZMIAN W UE

Wszystkie województwa, odnoszą wiele korzyści z integracji europejskiej. Dlatego niezbędne jest demonstrowanie europejskiej wartości dodanej, osiągananej dzięki inwestycjom podejmowanym na obszarze województwa podkarpackiego. Strategia rozwoju województwa jest najlepszym polem do demonstrowania korzyści osiąganych przez region. Przebieg procesów demograficznych w Europie stanowi zagrożenie również dla witalności województwa podkarpackiego, co stało się jednym z kluczowych wyzwań rozwojowych dotyczącym polityk publicznych na poziomie krajowym i regionalnym w kolejnej dekadzie. Niezbędne jest zasadnicze przebudowanie systemu edukacji uwzględniające w kontekście europejskim nowe zawody, zmodyfikowane zasadniczo trendy aktywności społeczeństwa na rynku pracy, a także sposoby świadczenia pracy. Ze względu na restrukturyzację kierunków interwencji polityk europejskich, niezbędne jest inteligentne dostosowanie do skorygowanych polityk europejskich, także w przypadku województwa podkarpackiego. Dlatego strategia umożliwi adaptację priorytetów rozwojowych regionu do zmienionej sytuacji, nowych wyzwań i kierunków interwencji, a przykładem są między innymi gospodarka cyrkularna, e-gospodarka.

ZNACZENIE EUROPEJSKIEJ POLITYKI SPÓJNOŚCI, JAKO ISTOTNEGO ŹRÓDŁA WSPÓŁFINANSOWANIA ROZWOJU REGIONALNEGO WOJEWÓDZTWA PODKARPACIEGO

Priorytetem interwencji strukturalnej UE są obszary typu NUTS 2 (*Nomenclature of Units for Territorial Statistics*), odpowiadające naszym województwom, w których produkt krajowy brutto na mieszkańca według parytetu siły nabywczej nie przekracza poziomu 75% średniej UE. Po akcesji do UE w roku 2004, Polska stała się już od roku 2007 największym beneficjentem tej wiodącej polityki europejskiej, skupiającej około 1/3 wydatków budżetowych tej organizacji. Do Polski w latach 2007-2013 i 2014-2020 trafia około 22-23% Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych (EFSI). Europejska polityka spójności jest źródłem know-how w zakresie programowania rozwoju regionalnego oraz podstawą transferów finansowych. Dzięki europejskiej polityce spójności stało się

możliwe zbudowanie zarówno na poziomie krajowym jak też i regionalnym nowoczesnej polityki regionalnej w zakresie: programowania, finansowania, wyboru projektów, monitoringu, a także ewaluacji. Według raportów kohezyjnych KE w latach 2014-2016 około 60% inwestycji publicznych w Polsce było finansowane ze środków EFSI, a dodatkowo uzupełnia to wkład własny ze środków polskich nie niższy niż 15%. Polska przyjęła zdecentralizowany model wdrażania europejskiej polityki spójności, co oznaczało, że gros alokacji EFRR i EFS jest zarządzane na poziomie wojewódzkim. Oznacza to, że województwo podkarpackie po akcesji Polski do UE stało się beneficjentem europejskiej polityki spójności w znaczącej skali, a decydujące znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego mają środki EFSI i towarzyszące im współfinansowanie ze środków polskich.

PROPONOWANE ROZWIĄZANIA EUROPEJSKIEJ POLITYKI SPÓJNOŚCI PO ROKU 2020 Z PUNKTU WIDZENIA WSPIERANIA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

W maju 2018 r. KE zaprezentowała propozycje dotyczące Wieloletniej Perspektywy Finansowej UE (MFF) oraz wstępny projekt regulacji prawnych na lata 2021-2027. Stały się one podstawą formułowania pozycji negocjacyjnych przez państwa członkowskie, a także opinii głównych interesariuszy: Parlamentu Europejskiego, Komitetu Regionów, regionów, miast i gmin, organizacji sieciowych skupiających różnego typu samorządy terytorialne, organizacji gospodarczych i pozarządowych. Końcowe porozumienie państw członkowskich może się oczywiście różnić od wstępnej propozycji KE, jednak szereg zaproponowanych założeń może i powinno stanowić istotną przesłankę dla zapisów strategii wojewódzkiej. Kolejny okres programowania ma dotyczyć lat 2021-2027, a reguła n+2 oznacza, że płatności mogą dotyczyć okresu do 31 grudnia 2029 roku. Uprzywilejowanym obszarem interwencji strukturalnej UE w latach 2021-2027 pozostaną regiony typu NUTS 2 o wielkości PKB na mieszkańca, według parytetu siły nabywczej, nieprzekraczającej 75% średniej UE. Jednak proponowany poziom minimalnego współfinansowania w takich regionach zostaje zwiększony do 30%. Po roku 2020 zmieniają się także rozwiązania dotyczące kwalifikowalności VAT dla projektów o wartości ponad 5 mln EUR. Zaproponowano modyfikację celów interwencji UE, skomasowanych z jedenastu do pięciu określających Europę jako: bardziej inteligentną, bardziej zieloną i wolną od zanieczyszczeń węglowych, lepiej powiązaną, bardziej społeczną, a także znajdującą się bliżej obywateli. Zdecydowanym priorytetem finansowania nawet w regionach najuboższych, takich jak województwo podkarpackie są dwa pierwsze cele, na które powinno zostać przeznaczony nie mniej niż 55% całej alokacji środków EFRR. Istotne znaczenie ma propozycja przesunięcia od roku 2021 współpracy wzdłuż zewnętrznych granic UE do polityki spójności.

WNIOSKI DO STRATEGII WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO WYNIKAJĄCE Z EWOLUCJI POLITYKI SPÓJNOŚCI UE

Warunki zewnętrzne dla terminowego wejścia w kolejny okres wdrażania europejskiej polityki spójności, tj. od 1 stycznia 2021 r. nie są sprzyjające, jednak programowanie kolejnej strategii województwa i wynikających z niej dokumentów programowych, powinno brać pod uwagę także optymistyczny scenariusz, konstruując niezbędne podstawy utrzymania wysokiej sprawności w zakresie wdrażania polityki spójności UE w Polsce. SRW 2030 uwzględnia fakt, że pomimo relatywnego zmniejszenia skali funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności dla Polski po roku 2020, pozostaną one w województwie podkarpackim wiodącym źródłem współfinansowania rozwoju regionu przynajmniej do końca roku 2029 (wieloletnia perspektywa finansowa na lata 2021-2027 i proponowana zasada n+2). Proponowane przez KE zwiększenie poziomu współfinansowania własnego do 30% budzi kontrowersje gdyż jest wyzwaniem dla najuboższych ekonomicznie regionów,

takich jak województwo podkarpackie, w tym szczególnie dla najstarszych beneficjentów. Stąd też beneficjenci oczekują, iż na etapie negocjacji z KE poziom współfinansowania własnego ulegnie zmniejszeniu. Oznacza to, iż strategia województwa musi właściwie określić możliwości i źródła współfinansowania w przypadku najstarszych podmiotów i obszarów regionu. Centralizacja europejskiej polityki spójności determinuje, że niezbędne jest znacznie szersze niż dotychczas poszukiwanie środków w programach krajowych i zarządzanych z poziomu europejskiego, przy relatywnym zmniejszeniu znaczenia RPO WP. Modyfikacja priorytetów finansowania w ramach środków EFSI po roku 2021 umożliwi w strategii województwa realizowanie (wdrażanie) pięciu celów interwencji UE.

WSPÓŁFINANSOWANIE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO ZE ŚRODKÓW UE PO ROKU 2021

Konsekwencją Brexitu oraz podjęcia nowych kierunków interwencji na poziomie europejskim będzie ograniczenie skali i zakresu interwencji w ramach europejskiej polityki spójności. Wstępna propozycja KE z maja 2018 r. wskazuje na możliwość ograniczenia alokacji na rzecz Polski w latach 2021-2027, w porównaniu z latami 2014-2020 nawet o około 23%. Wielkość alokacji na rzecz województwa podkarpackiego w ramach RPO WP będzie zależała od: globalnej alokacji środków EFSI na rzecz Polski, podziału pomiędzy programy krajowe i regionalne oraz algorytmu alokacji w ramach segmentu regionalnego. Istotne znaczenie ma zakładane przesunięcie alokacji z formuły zarządzania dzielonego pomiędzy państwem członkowskim i KE na rzecz zarządzania centralnego, realizowanego z poziomu europejskiego. Inną ważną zmianą jest propozycja zwiększenia udziału finansowania z instrumentów zwrotnych, kosztem bezzwrotnych dotacji (grantów). Po roku 2021 problemem dla starszych samorządów, podmiotów gospodarczych oraz organizacji społecznych będzie wygenerowanie znacznie większego wkładu własnego. Wyzwaniem dla województwa podkarpackiego będzie także konieczność przeznaczenia 55% środków EFRR na cel 1 i 2. W województwie pracujemy nad likwidacją deficytów o charakterze cywilizacyjnym, będącym dziedzictwem gospodarki centralnie planowanej (przykładem gospodarka wodno-kanalizacyjna, stan powietrza), w regionie konsekwentnie zwiększającą dostępność terytorialną zewnętrzną i wewnętrzną, znalezienie alokacji na takie działania jest niezbędne w sytuacji zmniejszonej gotowości UE do finansowania takich przedsięwzięć i projektów po roku 2020.

WNIOSKI DLA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO WYNIKAJĄCE Z WSPÓŁFINANSOWANIA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO ZE ŚRODKÓW EFSI PO ROKU 2021

Model polityki regionalnej województwa podkarpackiego do roku 2030 proponowany w SRW 2030 uwzględnia fakt, że największe strumienie wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego Podkarpacia będą związane z europejską polityką spójności. SRW 2030 zakłada konieczność eliminowania deficytów o charakterze cywilizacyjnym, wszędzie tam gdzie jest to możliwe przy udziale środków EFSI. W pracach nad strategią uwzględniona została potrzeba elastyczności, która oznacza modyfikację procesu programowania wynikające z kalendarza europejskiego, a finalnie z zapisów Umowy Partnerstwa pomiędzy Polską i UE na lata 2021-2027.

MODYFIKACJA POLITYKI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ POLSKI NA LATA 20-TE XXI WIEKU WYNIKAJĄCA ZE STRATEGII NA RZECZ ODPOWIEDZIALNEGO ROZWOJU DO ROKU 2020 (Z PERSPEKTYWĄ DO 2030R.) (SOR)

Dokumentem określającym średniookresowe priorytety polityki społeczno-gospodarczej w kolejnej dekadzie jest SOR przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 14 lutego 2017 r. Podobnie jak wszystkie średniookresowe strategie Polski wyróżnia trzy cele: spójność, konkurencyjność i sprawność, proponując zdecydowane przewartościowanie na rzecz spójności. Kluczowe znaczenie dla

kształtowania rozwoju regionalnego Polski ma cel 2 Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony, uzupełniające znaczenie mają cel 1 Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość oraz cel 3 Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu i gospodarczemu. Określone zostały także obszary wpływające na osiągnięcie celów strategii: kapitał ludzki i społeczny, cyfryzacja, transport, energia, środowisko oraz bezpieczeństwo narodowe. Wreszcie zdefiniowano podstawowe źródła finansowania oraz system koordynacji i realizacji strategii. W ramach celu 2 uwzględniono spójność społeczną, bazując na diagnozie sytuacji demograficznej, geografii ubóstwa i dostępu do usług oraz rynku pracy, a także rozwój zrównoważony terytorialnie. Dla tych obydwu obszarów określono cele, wskaźniki i kierunki interwencji, a także projekty strategiczne. Przedstawiono przestrzenną koncentrację wyzwań rozwojowych, identyfikując następujące priorytety terytorialne: Polskę Wschodnią – makroregion o jednym z najniższych poziomów rozwoju w skali UE, Śląsk – obszar przemysłowy o trudnościach adaptacyjnych, problemy rozwojowe miast, w tym ośrodki o kumulacji problemów rozwojowych, a także obszary wiejskie o kumulacji deficytów rozwojowych. Jako cele polityki regionalnej Polski określono: zrównoważony rozwój kraju wykorzystujący potencjały poszczególnych terytoriów, wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych oraz podniesienie skuteczności i jakości wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie. Priorytety SOR są uszczegółowiane w dziewięciu głównych strategiach rozwojowych kraju do roku 2030, w tym w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030 oraz w szesnastu strategiach wojewódzkich. Kluczowe znaczenie dla przygotowania SRW 2030 ma trafne odczytanie intencji i zamierzeń proponowanych w ramach SOR. Strategia ta odpowiednio wskazuje na potrzebę lepszego wykorzystania regionalnych i lokalnych potencjałów terytorialnych, rosnące znaczenie przepływów, a także stymulowanie sieciowania współpracy różnych partnerów. SOR zakłada wzmocnienie odpowiedzialności samorządu terytorialnego za realizację działań rozwojowych i rozwijanie różnych partnerstw. Działania te będą koncentrowały się na poprawie kompetencji administracji samorządowej, zwiększeniu efektywności wydatkowania publicznych środków finansowych oraz budowie kapitału społecznego i poczucia współodpowiedzialności kluczowych interesariuszy za rozwój swojego terytorium. W ramach obszarów wpływających na osiągnięcie celów SOR wyróżniono między innymi transport. Wskazano, że w Polsce nie powstał spójny multimodalny system transportowy. SOR zakłada zwiększenie dostępności transportowej w różnych skalach przestrzennych oraz poprawę warunków świadczenia usług związanych z przewozem towarów i pasażerów.

WNIOSKI DLA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO WYNIKAJĄCE Z SOR

SOR zakłada zasadnicze przewartościowanie priorytetów polityki regionalnej Polski na rzecz spójności, poprzez przejście od modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego na model rozwoju zrównoważony przestrzennie. Dostosowanie polityki regionalnej województwa podkarpackiego do tych zmian, umożliwi szerokie korzystanie z instrumentów unijnych i krajowych. W tym celu SOR proponuje zastosowanie konceptu Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI), będących priorytetem interwencji polityki regionalnej państwa do roku 2030. Oznacza to aktywność Samorządu WP w kierunku wpisania jednostek terytorialnych województwa w priorytety Rządu. Są to: Polska Wschodnia, miasta tracące funkcje, a także obszary wiejskie o kumulacji deficytów rozwojowych. Inspiracje SOR dotyczą także identyfikacji w strategii regionalnej OSI istotnych w skali województwa podkarpackiego.

POLITYKA REGIONALNA POLSKI WEDŁUG PROPOZYCJI KRAJOWEJ STRATEGII ROZWOJU REGIONALNEGO (KSRR) DO ROKU 2030

KSRR na lata 2010-2020 była uznawana za dokument wysokiej jakości, wyróżniający się w UE ze względu na jakość programowania rozwoju regionalnego. Najpoważniejszą słabością była jednak niska skuteczność wprowadzania proponowanych w KSRR rozwiązań, czego konsekwencją był

obniżający się w ostatniej dekadzie poziom spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej. Propozycje dotyczące sposobu interwencji publicznej zawarte w SOR zostały wprowadzone w „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030. Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony”, co umożliwi wyeliminowanie najpoważniejszej słabości poprzedniej edycji KSRR. Dokument ten zawiera identyfikację wyzwań rozwojowych kraju i regionów w świetle analiz terytorialnych. Według KSRR 2030 są to: (1) Przeciwdziałanie negatywnym skutkom procesów demograficznych; (2) Rozwijanie i wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego; (3) Wzrost produktywności i innowacyjności regionalnych gospodarek; (4) Rozwój infrastruktury podnoszącej konkurencyjność, atrakcyjność inwestycyjną i warunki życia w regionach; (5) Zwiększanie efektywności zarządzania rozwojem (w tym finansowania działań rozwojowych) oraz współpracy między samorządami terytorialnymi i między sektorami, a także (6) Przeciwdziałanie nierównościami terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych. Na tym tle zostały wylistowane najważniejsze kierunki zmian polityki regionalnej oraz zasady polityki regionalnej. Trzy cele polityki regionalnej do roku 2030 to: (1) Zwiększenie spójności rozwoju kraju i wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym; (2) Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych oraz (3) Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie. Wreszcie istotnym elementem tego dokumentu jest opis systemu realizacji: instytucje, mechanizmy uzgodnień rządu z samorządami terytorialnymi, dokumenty programowe polityki regionalnej, formy wsparcia, źródła finansowania, a także monitoring i ewaluacja. KSRR 2030 jest podstawą nowej generacji strategii wojewódzkich, w tym strategii województwa podkarpackiego o horyzoncie czasowym do roku 2030. Dokument ten zakłada priorytet interwencji polityki regionalnej państwa skoncentrowany na działaniach prospójnościowych. Istotną kategorią analityczną podstaw celu 1 są Obszary Strategicznej Interwencji. Większość z nich dotyczy województwa podkarpackiego. Wspieranie ma dotyczyć Polski Wschodniej, jako obszaru makroregionu wymagającego rozwoju konkurencyjnej gospodarki, do którego zaliczono całe województwo podkarpackie. Drugi rodzaj OSI dotyczy wzmacniania szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją, wyróżniono kumulację problemów społecznych, ekonomicznych i społeczno-ekonomicznych. Trzeci rodzaj OSI dotyczy miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze (utrata funkcji oraz niekorzystna i mocno niekorzystna sytuacja społeczno-gospodarcza). W SRW 2030 zakłada się uwzględnienie możliwości zaadresowania problemów rozwojowych niektórych części województwa na poziom krajowy. W ramach celu 2, określono: rozwijanie kapitału ludzkiego i społecznego, wspieranie przedsiębiorczości na szczeblu regionalnym i lokalnym, innowacyjny rozwój regionu, a także doskonalenie podejścia opartego na Regionalnych Inteligentnych Specjalizacjach. Cel 3 został rozpisany na: wzmacnianie potencjału administracji na rzecz zarządzania rozwojem, wzmacnianie współpracy i zintegrowanego podejścia do rozwoju na poziomie lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym, poprawę organizacji świadczenia usług publicznych, a także efektywny i spójny system finansowania polityki regionalnej. Istotną potencjalną wartością dodaną jest określenie dziedzin współpracy rządu i jednostek samorządu terytorialnego na poziomie regionalnym i lokalnym.

PROJEKTY STRATEGICZNE KSRR 2030

Kluczowe znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego będzie miała umiejętność korzystania z projektów strategicznych, jakie zostały zaproponowane w KSRR 2030. Projekty strategiczne KSRR 2030 w portfolio Ministerstwa właściwego ds. rozwoju regionalnego są następujące: (1) Pakiet działań dla obszarów zagrożonych marginalizacją; (2) Pakiet działań na rzecz wsparcia samorządów w programowaniu i realizacji rewitalizacji; (3) Program ponadregionalny skierowany do najuboższych gospodarczo obszarów 2020+; (4) Centrum Wsparcia Doradcze; (5) Zintegrowane Inwestycje Terytorialne PLUS; (6) Pakiet działań dla średnich miast tracących funkcje

gospodarcze; (7) Narodowy Program Mieszkaniowy (Mieszkanie Plus); (8) Polityka rządu w zakresie rozwoju partnerstwa publiczno-prywatnego; (9) Dostępność Plus; (10) Partnerska Inicjatywa Miast; (11) Odnowiony Kontrakt Terytorialny; (12) Rządowy Program na rzecz Rozwoju oraz Konkurencyjności poprzez wsparcie lokalnej Infrastruktury Drogowej, a także (13) Mosty dla Regionów. Poza portfelem Ministerstwa właściwego ds. rozwoju regionalnego znalazły się kolejne projekty strategiczne: (14) Infrastruktura dla rozwoju obszarów wiejskich; (15) Polscy eksporterzy na rynkach zagranicznych; (16) Akademia Menedżera Innowacji; (17) Inicjatywa na rzecz umiejętności; (18) Nowa szansa dla wsi; (19) Nowoczesne kadry dla polskiego przemysłu; (20) Polska Platforma „Przemysłu 4.0”; (21) Polski Fundusz Rozwoju; (22) Profesjonalne IOB; (23) Program „Start in Poland”; (24) Reforma szkolnictwa wyższego; (25) System koordynacji RIS i KIS; (26) Zintegrowany system wsparcia innowacyjności; (27) Racjonalny system finansowania jednostek samorządu terytorialnego. „Strategia Zrównoważonego Rozwoju Transportu do 2030 roku” wskazuje kolejne projekty strategiczne: (28) Krajowy Program Kolejowy do 2023r.; (29) Program Wieloletni „Pomoc w zakresie finansowania kosztów zarządzania infrastrukturą kolejową”; (30) Program inwestycji dworcowych 2016-2023; (31) Rozwój transportu intermodalnego; (32) Unowocześnienie parku taboru kolejowego; (33) projekt „Wspólny Bilet”. Uzupełniającym elementem są nowe inicjatywy KSRR: *Local crowd funding* (umożliwia lokalnym aktorom ubieganie się o dofinansowanie inicjatyw skierowanych do lokalnej społeczności), Akcelerator Projektów Pilotażowych (system finansowania przedsięwzięć pilotażowych), Innowacyjne partnerstwo terytorialne (opracowanie i przetestowanie nowych innowacyjnych instrumentów w celu minimalizowania/redukcji barier rozwojowych i wzmocnienia aktywności gospodarczej w zdiagnozowanych niszach/potencjałach rozwojowych), a także LIDER+ (projekt służący budowaniu partnerstw wiejsko-wiejskich oraz miejsko-wiejskich). KSRR 2030 zakłada szerokie wykorzystanie mechanizmów: kontraktów programowych, kontraktów sektorowych, a także porozumień terytorialnych, dla których strategia wojewódzka powinna stanowić odniesienie.

WNIOSKI Z ZAPISÓW KSRR 2030 DLA SRW 2030

KSRR 2030 jest zgodny z SOR, jedynie uściśla najważniejsze zapisy z punktu widzenia polityki regionalnej prowadzonej na poziomie krajowym i regionalnym. KSRR 2030 rozwija model identyfikacji, a następnie wspierania regionalnych inteligentnych specjalizacji, co stało się także elementem strategii podkarpackiej do roku 2030. KSRR 2030 proponuje OSI jako istotny element polityki regionalnej, SRW 2030 wprowadza koncept regionalnych OSI. Jak już wspomniano wcześniej w strategii województwa podkarpackiego zakładane jest uwzględnienie możliwości zaadresowania problemów rozwojowych niektórych części województwa na poziom krajowy. Ważnym elementem KSRR 2030 jest znaczenie wysokiej jakości zarządzania, co jest istotne dla efektywności i sprawności polityki rozwoju regionalnego. Jest to zależne nie tylko od rozwiązań systemowych na poziomie kraju, ale wymaga wspomagających działań na poziomie regionalnym i lokalnym, co proponuje SRW 2030. W ramach prac nad SRW 2030 został wykonany przegląd projektów strategicznych, którego celem jest dobre pozycjonowanie województwa podkarpackiego w zakresie tych projektów strategicznych.

2. Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego¹

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

Województwo podkarpackie jest najbardziej wysuniętym na południowy wschód województwem w Polsce. Od północy i zachodu sąsiaduje z województwami: lubelskim, świętokrzyskim i małopolskim. Od wschodu graniczy z Ukrainą (z obwodem lwowskim i z obwodem zakarpackim), a od południa ze Słowacją (Kraj Preszowski). Wschodnia granica RP jest najdłuższym odcinkiem zewnętrznej granicy lądowej Unii. Powierzchnia geodezyjna województwa podkarpackiego według stanu na dzień 1 stycznia 2019 r. wynosiła 17 846 km² i stanowiła 5,7% powierzchni kraju. Pod względem powierzchni Podkarpacie znajdowało się na 11. miejscu w kraju. Województwo składa się z 160 gmin, w tym 16 miejskich, 35 miejsko-wiejskich i 109 wiejskich. Gminy skupione są w 25 powiatach (4 powiaty grodzkie i 21 powiatów ziemskich).

UWARUNKOWANIA SPOŁECZNE

Ludność i procesy demograficzne

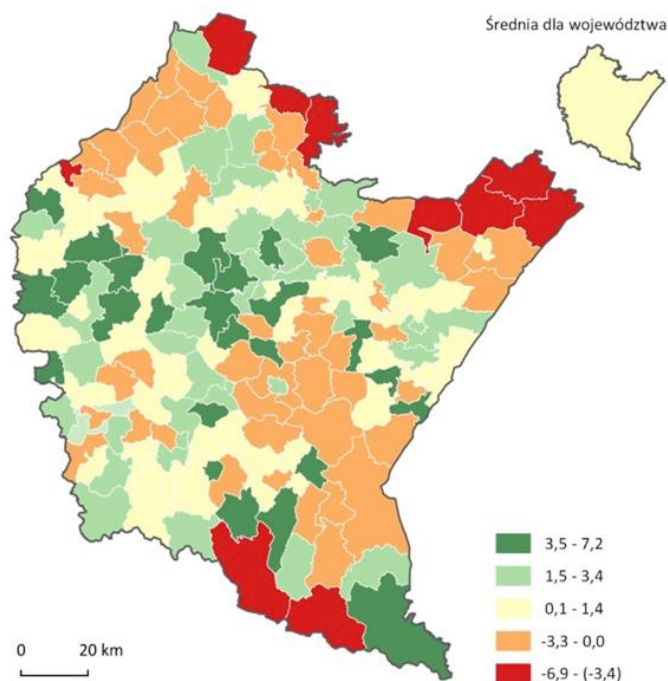
W województwie podkarpackim, podobnie jak w kraju widoczne są niekorzystne trendy demograficzne, przejawiające się m.in. w spadku liczby ludności czy wzroście osób w wieku poprodukcyjnym. Procesy te przebiegają, jednakże wolniej niż w innych regionach Polski. Na dzień 31 grudnia 2019 r. liczba ludności w województwie podkarpackim wynosiła 2 127 164 osób, co stanowiło 5,5% ludności Polski. W porównaniu z końcem 2014 r., liczba mieszkańców zmniejszyła się nieznacznie (o 172 osoby).

Podkarpackie na tle kraju pozytywnie odznacza się strukturą wiekową, mierzoną współczynnikiem obciążenia demograficznego. W 2018 r. współczynnik dla województwa przyjął wartość 61,4 osób, podczas gdy średnia wartość dla Polski wyniosła 65,1 osób. Ponadto mieszkańców województwa cechuje wyższy niż przeciętnie w kraju, poziom przyrostu naturalnego. W latach 2014-2017 podkarpackie było jednym z pięciu województw z dodatnim przyrostem naturalnym. W 2018 r. województwo zajęło czwarte miejsce w kraju pod względem przyrostu naturalnego na 1000 ludności z wynikiem 0,89. W Polsce w tym czasie zanotowano ujemny przyrost naturalny (-0,68). Sytuacja demograficzna województwa jest zróżnicowana (Mapa 1). Najwyższy dodatni przyrost naturalny na 1000 ludności wśród powiatów w 2018 r. zanotowano w Rzeszowie (4,16), najniższy zaś w Przemyślu (-2,67).

---

¹ Regionalne Obserwatorium Terytorialne, *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, Rzeszów, lipiec 2019 r.; *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2018*, Warszawa – Rzeszów, listopad 2019 r.; *Raport o stanie województwa podkarpackiego za 2019 r.*, Rzeszów, maj 2020 r.

Mapa 1. Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców w gminach woj. podkarpackiego 2018 r.

Źródło: *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2018*, Warszawa – Rzeszów, listopad 2019 r.

Do pozytywnych procesów obserwowanych w województwie należy również wzrost współczynnika dynamiki demograficznej oraz niższy niż dla Polski współczynnik umieralności. Korzystnym zjawiskiem jest również najwyższa w kraju wartość przeciętnego dalszego trwania życia mieszkańców Podkarpacia, zarówno w odniesieniu do mężczyzn, jak i kobiet (w 2018 r. – mężczyźni – 75,6 lat; kobiety – 83,2 lat). W porównaniu z 2014 r. trwanie życia wydłużyło się w przypadku mężczyzn o 6 miesięcy, zaś w przypadku kobiet o 3 miesiące.

Ludność zamieszkująca województwo podkarpackie skoncentrowana jest w największych ośrodkach miejskich oraz na ich obrzeżach. W 2018 r. w miastach zamieszkiwało 41,09% mieszkańców województwa. Region należy do najstąbiej zurbanizowanych województw w Polsce. Jednocześnie występuje tutaj najwyższa wśród województw Polski Wschodniej gęstość zaludnienia. Na Podkarpaciu średnia gęstość zaludnienia wynosiła 119 osób na km² powierzchni województwa, co dawało siódmą lokatę w rankingu województw. Niekorzystnym zjawiskiem jest ujemne saldo migracji. W 2018 r. w wyniku migracji liczba ludności zmniejszyła się o 2741 osób, co w przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa wynosi minus 1,29 (w kraju 0,09). Zdecydowaną większość przepływu ludności stanowiły migracje wewnątrz województwa. Najliczniejszą grupę wiekową osób migrujących stanowiły osoby w wieku 25-29 lat (16,6% ogółu osób migrujących), które migrują w poszukiwaniu lepszej, wyżej płatnej pracy, konsekwencją jest stopniowe wyludnianie niektórych terenów województwa oraz w przyszłości – zahamowanie rozwoju gospodarczego województwa.

Prognoza demograficzna²

Według prognoz zmiany liczby ludności w latach 2017-2030 najwięcej osób przybędzie w gminach Rzeszów, Głogów Małopolski i Trzebownisko (w każdej po więcej niż 2 tys. osób). Najwięcej osób ubędzie zaś w gminach Stalowa Wola i Przemyśl (odpowiednio o 8,9 i 6,6 tys. osób). Największy przyrost ludności prognozuje się w gminie Tyczyn (o 16,1%), a najmniejszy w gminie Stalowa Wola (spadek aż o 14,1%).

² Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności gmin na lata 2017 – 2030*, Warszawa, sierpień 2017 r.

Ochrona zdrowia

Ludność województwa podkarpackiego cechuje stosunkowo dobry, na tle kraju, stan zdrowia. Do najczęstszych chorób zakaźnych, występujących na Podkarpaciu w 2018 r. należała grypa i choroby pochodne. Zachorowało na nią 80 tys. osób (w Polsce – 5 239 osób). W 2018 r. odnotowano również wysoką liczbę zachorowań na salmonellozę (w podkarpackim 876 osób, w kraju 9 969) i szkarlatynę (w podkarpackim 575 osób, w kraju 18 776). Najbardziej niepokojący jest jednak wysoki odsetek zachorowań na nowotwory złośliwe (w 2017 r. – 4 666 zachorowania wśród mężczyzn oraz 3 990 wśród kobiet), które obok chorób krążenia są obecnie najczęstszymi przyczynami zgonów (25% ogółu zgonów odpowiednio 43% ogółu zgonów). Zauważyć jednak przy tym należy, że wartość tego wskaźnika jest jedną z najniższych w kraju. Zjawiskiem pozytywnym w województwie jest wzrost przeżywalności niemowląt. W przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych w 2018 r. w woj. podkarpackim zanotowano wskaźnik zgonów o wartości 4,2 (średnia w Polsce 3,8). W okresie ostatnich czterech lat wartość badanego wskaźnika zmieniała się dynamicznie (2015 – 4,1; 2016 – 4,5; 2017 – 3,3; 2018 – 4,2).

W 2018 r. w 42 szpitalach ogólnych posiadających 9 935 łóżek było leczonych 472 822 pacjentów. W przeliczeniu na 10 tys. ludności liczba łóżek w szpitalach ogólnych wyniosła 46,66 (siódme miejsce w kraju). Ostatnie lata nie przyniosły w regionie zmian liczby szpitali ani wyraźnej zmiany liczby łóżek (ubyło kilkadziesiąt miejsc). W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców liczba łóżek w szpitalach ogólnych Podkarpacia jest stabilna i utrzymuje się na poziomie średniej krajowej. Opieka zdrowotna realizowana była w 42 szpitalach ogólnych i w 1229 przychodniach (razem z ośrodkami zdrowia, poradniami, ambulatoriami i izbami chorych oraz zakładami badań diagnostycznych i medycznymi laboratoriami diagnostycznymi), co stanowiło 5,6% wszystkich placówek tego typu w Polsce (21881). W 2017 r. liczba osób przypadających na jeden podmiot ambulatoryjnej opieki medycznej należała do najniższych w Polsce. W okresie od 2015 r. liczba placówek zwiększała się systematycznie każdego roku (w ciągu 3 lat o około 8%). Około 60% takich placówek jest zlokalizowana w miastach, najwięcej w Rzeszowie i dużych ośrodkach powiatowych.

Analizując tematykę ochrony zdrowia należy zwrócić uwagę na niewielką na tle kraju liczbę lekarzy posiadających prawo wykonywania zawodu. Pomimo wzrostu w 2017 r. o 6%, w porównaniu z 2014 r. Podkarpacie zajęło zaledwie 11. miejsce w kraju. W 2017 r. liczba lekarzy posiadających prawo wykonywania zawodu w województwie podkarpackim wyniosła 5 754 - 27 lekarzy na 10 tys. mieszkańców. Sytuacja powinna ulec poprawie w związku z funkcjonowaniem Wydziału Medycznego na Uniwersytecie Rzeszowskim. Największe braki dotyczą lekarzy onkologów, specjalistów medycyny nuklearnej, kardiologów dziecięcych, pulmonologów dziecięcych, psychiatrów dzieci i młodzieży, neonatologów, patomorfologów oraz hematologów. Podkarpacie jest natomiast liderem nie tylko wśród regionów Polski Wschodniej, ale także w skali ogólnokrajowej w zakresie dostępu mieszkańców do pielęgniarek i położnych - 98 pielęgniarek na 10 tys. mieszkańców.

Region znajduje się w czołówce województw w zakresie leczenia uzdrowiskowego. Wody mineralne, torfy lecznicze oraz specyficzne cechy mikroklimatu stały się podstawą do prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego w pięciu miejscowościach tj. w Iwoniczu-Zdroju, Rymanowie-Zdroju, Polańczyku, Horyńcu-Zdroju i od 2018 r. w Latoszynie.

Epidemia Covid-19 zmieniła w znacznym stopniu sytuację w obszarze ochrony zdrowia, która będzie widoczna we wskaźnikach dopiero w 2020 r. Jednakże skutki pandemii wskazują, iż niezbędny jest sprawny system ochrony zdrowia, w tym rozwijanie e-usług, telemedycyny i teleopieki.

Oświata i wychowanie

Analizując sytuację w zakresie dostępności do usług opieki nad dziećmi do lat 3 w województwie podkarpackim należy podkreślić, że pomimo wielu inwestycji w infrastrukturę i

zwiększeniu liczby miejsc opieki, Podkarpacie nadal zajmuje odległe miejsce. W dalszym ciągu istnieją obszary, w których nie ma żadnych placówek opieki nad dziećmi do lat 3. W 2018 r. odsetek dzieci objętych opieką żłobkową wyniósł 9,7% (11. miejsce w kraju), wzrost w stosunku do roku 2014 o 5%, a liczba żłobków i klubów dziecięcych w 2018 r. wzrosła do 173 (4,6% obiektów w kraju). W 2018 r. w podkarpackim funkcjonowało 1 527 placówek wychowania przedszkolnego (w 2014 r. – 1 534), które dysponowały 63 335 miejscami (w 2014 r. – 51,2 tys.). Uczęszczało do nich 73 914 dzieci, liczba dzieci korzystających z opieki przedszkolnej wzrosła od 2014 r. o 12,16%.

W 2018 r. w podkarpackim funkcjonowało 1 116 szkół podstawowych do których uczęszczało 165,18 tys. uczniów. Ze względu na zmiany w systemie edukacji, na Podkarpaciu w 2018 r. funkcjonowało już tylko 98 gimnazjów dla dzieci, młodzieży i dorosłych. Uczęszczało do nich 20,4 tys. uczniów. W województwie obserwowany jest wzrost współczynnika skolaryzacji na poziomie szkoły podstawowej, region poprawia też swoją pozycję na tle kraju (13. miejsce w kraju wobec 15. miejsca w 2014 r.). W przypadku szkół ponadgimnazjalnych i policealnych (łącznie ze szkołami specjalnymi i szkołami dla dorosłych), w 2018 r. działało ich 497. W szkołach tego typu kształciło się łącznie 87,96 tys. osób (głównie w liceach ogólnokształcących i technikach). Nauczanie w szkołach województwa podkarpackiego jest na dobrym poziomie. Średnie wyniki egzaminów uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych kształtują się na poziomie wyższym, niż średnia w kraju - wyniki egzaminu maturalnego wzrosły do 101,13% średniej krajowej.

Jeśli chodzi o uczelnie wyższe, w 2018 r. funkcjonowało na Podkarpaciu 18 uczelni wyższych (ósmie miejsce w kraju), co stanowiło 4,59% wszystkich uczelni wyższych w Polsce (392). W porównaniu z 2014 r., na Podkarpaciu liczba szkół wyższych zwiększyła się o cztery. W uczelniach wyższych, mających siedzibę na terenie województwa podkarpackiego, kształciło się 46,9 tys. studentów. W porównaniu z rokiem akademickim 2014 liczba studiujących na uczelniach mających siedzibę w województwie podkarpackim zmalała o 20,9%. Głównym ośrodkiem akademickim w województwie podkarpackim jest Rzeszów. W roku 2018 na terenie tego miasta funkcjonowało sześć uczelni wyższych, w których kształciło się 37 900 studentów (w 2017 r. 40 016), co stanowiło 80,81% studentów studiujących na terenie województwa podkarpackiego. Pod względem liczby studentów na 10 tys. ludności w 2018 r. województwo podkarpackie z wartością 220 zajmowało 12. miejsce w Polsce, spadek o 21% w stosunku do 2014 r. W kraju przeciętnie na 10 tys. ludności przypadało 320 studentów (w 2014 r. – 382). W okresie od 2014 r. we wszystkich województwach w kraju corocznie notowano spadek wartości tego wskaźnika.

Poziom wykształcenia ludności Podkarpacia podnosi się. Podczas gdy w 2014 r. najwięcej było osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, to w 2017 r. największy odsetek stanowiły osoby z wykształceniem policealnym oraz średnim zawodowym. Zwiększył się również udział osób posiadających wykształcenie wyższe (21,7% ludności, wzrost o 3,2% w porównaniu z 2014 r.), co lokowało województwo na dziewiątym miejscu w kraju. W 2018 r. odsetek osób posiadających wykształcenie wyższe wzrósł do 21,9%. Pomimo wzrostu poziomu wykształcenia wśród mieszkańców, Podkarpacie cechuje jedna z najwyższych w kraju wartości wskaźnika NEET. Niewątpliwie niezbędne jest podjęcie działań mających na celu obniżenie wartości tego wskaźnika. Konieczne jest również zwiększenie udziału mieszkańców w kształceniu ustawicznym. W 2017 r. z jakiegokolwiek formy doksztalcenia lub podnoszenia kwalifikacji skorzystało zaledwie 17% dorosłych mieszkańców województwa. Rozwój tej formy kształcenia pozwoli na zwiększenie elastyczności i konkurencyjności pracownika na rynku pracy. Efektywny system szkolnictwa w ujęciu regionalnym wymaga odpowiedniej jakości oferty edukacyjnej dostosowanej do potrzeb nowoczesnej gospodarki regionu. Konieczne jest upracticznienie kształcenia (edukacja dualna) oraz jego umiędzynarodowienie w celu ograniczenie luki kompetencyjnej. Niezbędne są także działania integracyjne w ramach komplementarnego regionalnego systemu szkolnictwa w szczególności wyższego, aby uniknąć dublowania się kierunków studiów oraz bazy dydaktyczno-badawczej. Ponadto należy położyć nacisk

na rozszerzenie skali wsparcia szkolnictwa wyższego w sferach nauki i dydaktyki. W przeciwnym przypadku, w sytuacji szybko zwiększającego się znaczenia jakości kapitału ludzkiego, bardzo szybko będą się obniżać możliwości rozwojowe regionu. Wobec powyższego należy zwrócić uwagę na dostosowanie kierunków studiów rozwijających niezbędne kompetencje zawodowe. (przeciwdziałanie bardzo słabemu rozwojowi przedsiębiorczości w województwie podkarpackim oraz relatywnie dużemu bezrobociu).

Kultura i sport

W województwie podkarpackim pomimo znacznego stopnia nasycenia placówkami bibliotecznymi oraz bogatego zasobu księgozbiorów bibliotecznych można zaobserwować zmniejszającą się liczbę czytelników w bibliotekach publicznych. W 2018 r. na jedną placówkę biblioteczną (łącznie z punktami bibliotecznymi) przypadało 2 978 osoby (2 862 w 2014 r.). W 2018 r. na 1 tys. mieszkańców regionu przypadało 3984 woluminów i pomimo ich nieznacznego zmniejszenia na przestrzeni analizowanych lat (4 072 w 2014 r.) był to drugi wynik w Polsce. Wśród województw wskaźnik ten był wyższy jedynie w województwie podlaskim. Ogólnych statystyk nie potwierdza analiza frekwencji w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Rzeszowie, gdzie obserwuje się zauważalny wzrost zarówno aktywnych czytelników, jak też uczestników imprez organizowanych w bibliotece i jej oddziałach – o ponad 11% w 2018 r. w stosunku do roku poprzedzającego.

Notowany jest również spadek wartości wskaźników w przeliczeniu na 1 000 ludności, w zakresie liczby zwiedzających muzea i ich oddziały (w 2014 r. 668,6, a w 2018 r. 592,3) oraz liczby widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych (w 2014 r. 88,5, a w 2018 r. 87), pomimo relatywnie dużej liczby instytucji kultury. W 2018 r. funkcjonowało w podkarpackim 57 tego typu instytucji. Na terenie województwa w 2018 r. działało 379 instytucji kultury (centrów, domów i ośrodków kultury, klubów oraz świetlic), co stanowiło 8,95% takich instytucji kultury w kraju. Po województwie małopolskim była to druga lokata w kraju. Wyniki nie są zaskakujące – poziom uczestnictwa w życiu kulturalnym w największym stopniu zależy od dostępności obiektów z nim związanych, a teatry czy inne instytucje związane z kulturą wysoką grupują się w największych ośrodkach (w województwie podkarpackim funkcjonują, jedynie dwa teatry – dramatyczny i lalkowy³ oraz filharmonia). Dużą rolę w tym zakresie odgrywa bogata oferta teatrów i podmiotów nieformalnych. Pomimo relatywnie dużej liczby instytucji kultury, istotny jest brak instytucji o ustabilizowanej renomie krajowej czy międzynarodowej.

W 2018 r. na terenie województwa działały 54 muzea i oddziały muzealne (siódma lokata w kraju), a w porównaniu z 2014 r. przybyło pięć obiektów. Wśród województw Polski Wschodniej, Podkarpackie pod względem liczby muzeów znajdowało się na pierwszym miejscu, nieznacznie wyprzedzając województwo lubelskie. W odniesieniu do instytucji muzealnych o randze wojewódzkiej, należy zauważyć, że w 2018 r. odwiedziło je blisko 870 tys. osób. Krajobraz kulturowy regionu charakteryzuje się wielością i różnorodnością materialnych zasobów kultury, w tym zabytków oraz bogatym dziedzictwem kultury niematerialnej (Teatr Fredreum, Galeria Zdzisława Beksińskiego). Na terenie województwa podkarpackiego⁴, w rejestrze zabytków znajdowało się 5 010 zabytków nieruchomości, w tym sześć na Liście Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. 29 zabytków przypadało w przeliczeniu na 100 km² co daje szóste miejsce w skali kraju. Największą liczbą zabytków może pochwalić się m. Przemysł (608) oraz powiat jarosławski (511).

---

³ Teatr to instytucja lub organizacja zajmująca się profesjonalnie regularnym wystawianiem utworów scenicznych (dramatycznych, lalkowych, muzycznych i rozrywkowych) posiadająca stały zespół (aktorów, śpiewaków, tancerzy, muzyków reżyserów, scenografów itp.), z reguły posiadająca budynek lub pomieszczenie przystosowane do wystawiania utworów scenicznych, przy wykorzystaniu różnych technik przekazu: słowo, ruch, muzyka, dźwięk, plastyka (niezależnie od liczby występujących w nich osób) – opracowanie własne GUS.

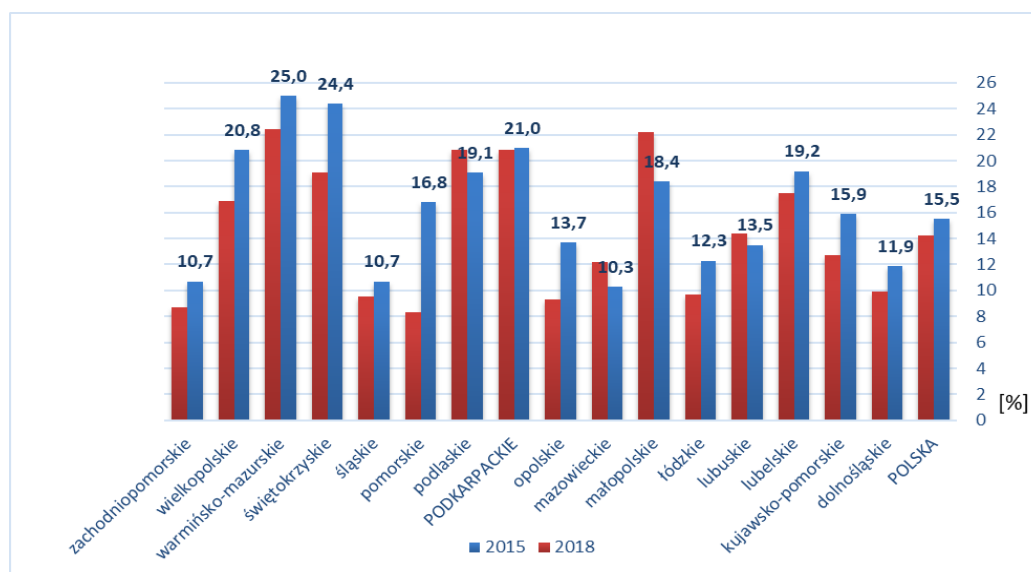
⁴ <https://danepubliczne.gov.pl/organization/narodowy-instytut-dziedzictwa> [stan na dzień 01.03.2019 r.].

Województwo podkarpackie posiada stosunkowo dużą liczbę klubów sportowych (1345 w 2018 r.) - piąte miejsce w kraju. W ostatnich latach zauważa się niewielką tendencję wzrostową. Wśród ćwiczących w klubach blisko 78% stanowią mężczyźni i ich udział nadal nieznacznie wzrasta względem kobiet. Około 69% ćwiczących to młodzież do lat 18 i wartość ta nie zmieniła się znacząco od 2014 r. Jeśli chodzi o gry zespołowe, to w 2018 r. wśród ćwiczących (ogółem oraz juniorów) największym zainteresowaniem cieszy się piłka nożna (43189 osób ogółem), piłka siatkowa (6541 osób), piłka ręczna (2705 osób) i koszykówka (2669).

Pomoc społeczna

Podkarpacie na tle innych regionów wyróżnia się negatywnie poziomem ubóstwa. W 2018 r. wskaźnik dotyczący osób żyjących poniżej relatywnej granicy ubóstwa dla województwa osiągnął wartość 20,8%, co uplasowało Podkarpacie na trzecim miejscu w kraju (średnia dla kraju 14,2%). Województwo znalazło się na trzecim miejscu, biorąc pod uwagę odsetek osób żyjących poniżej granicy ubóstwa ustawowego, osiągając wartość 16,1% (średnia dla kraju 10,9%) (Wykres 1). Analizując poziom ubóstwa skrajnego, województwo znalazło się na trzecim miejscu w kraju. Należy podkreślić niebezpieczne pogłębianie się dystansu pomiędzy wartościami w zakresie każdego z trzech wymienionych wyżej wskaźników dla województwa, a wartościami dla kraju.

Wykres 1. Relatywna granica ubóstwa wg województw w latach 2015 i 2018.

Źródło: *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2018*, Warszawa – Rzeszów, listopad 2019 r.

Pomimo jednych z najwyższych w kraju wartości wskaźników ubóstwa, z pieniężnych świadczeń pomocy społecznej w 2018 r. skorzystało 308,2 osób w przeliczeniu na 10 tys. ludności (ósmie miejsce w kraju) przy wartości 304,3 osób dla kraju. W przeciągu lat 2014-2017 obserwowano w tym zakresie coroczny spadek liczby osób (o 20,56%). Spadek ten był niewiele mniejszy, niż średnia krajowa (20,58%). Na zmniejszenie odsetka osób korzystających ze świadczenia pomocy społecznej niewątpliwie miało wpływ uruchomienie świadczenia „Rodzina 500+”, z którego w 2018 r. przeciętnie korzystało 137 155 rodzin (dziewiąte miejsce w kraju). Rodziny w podkarpackim otrzymały świadczenie na 220 471 dzieci (średniomiesięcznie). Na powyższe świadczenia wypłacono w województwie podkarpackim 1 374 643 890 zł (siódme miejsce w kraju). Wysoką wartość przyjął wskaźnik osób korzystających z pomocy niepieniężnej, osiągając wysokość w 2018 r. 217,2 osób na 10 tys. ludności (czwarte miejsce w kraju). W przeciągu lat 2014-2018 obserwowano również i w tym

zakresie, jak w przypadku pomocy pieniężnej, coroczny spadek liczby osób (o 31,8%). Spadek ten był większy, niż średnia krajowa (29,5%).

Badania⁵ pokazują, iż zmienia się profil klienta korzystającego ze świadczeń pomocy społecznej. Dotychczas głównym problemem społecznym, który decydował o korzystaniu przez mieszkańców regionu ze wsparcia było ubóstwo. Problemem społecznym, który w przyszłości będzie dominującym to osoby z niepełnosprawnościami. Wiązać to należy m.in. z postępującym procesem starzenia się ludności, który w najbliższych latach ulegnie zintensyfikowaniu, dramatycznie zmieniając strukturę zapotrzebowania na usługi pomocy społecznej, w szczególności usługi opiekuńcze. W województwie podkarpackim w IV kwartale 2018 r. liczba osób z niepełnosprawnościami w wieku 16 lat i więcej wyniosła 147 tys. Spośród tej grupy zaledwie 28 tys. stanowiły osoby aktywne zawodowo. W 2017 r. 21 694 decyzji przyznających świadczenie z pomocy społecznej dotyczyła osób z niepełnosprawnościami.

Na terenie województwa w 2018 r. działało 152 ośrodki pomocy społecznej, 25 powiatowych centrów pomocy rodzinie oraz 152 ośrodki wsparcia, tzn.: domy pomocy społecznej, środowiskowe domy pomocy społecznej, dzienne domy pomocy, noclegownie, schroniska i domy dla bezdomnych oraz ogrzewalnie, a także inne placówki świadczące pomoc instytucjonalną.

Regionalny rynek pracy

W województwie podkarpackim pomimo spadku stopy bezrobocia i wzrostu liczby nowo utworzonych miejsc pracy, w dalszym ciągu występuje jeden z najwyższych wskaźników bezrobocia w Polsce. W końcu 2018 r. liczba pracujących wyniosła 866,8 tys. osób i wzrosła w odniesieniu do 2014 r. o 62,4 tys. Pracujący stanowili 4,0% ogółu pracujących w Polsce (15 614,9 tys.). Liczba pracujących w województwie w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w końcu 2018 r. wyniosła 217 osób (w kraju – 251 osób). W 2015 r. wskaźnik ten był niższy i wynosił odpowiednio 200 dla województwa podkarpackiego i 232 dla kraju.

Liczba osób zarejestrowanych w powiatowych urzędach pracy sukcesywnie spada (podobnie jak w całym kraju) – w 2018 r. spadek ten wyniósł 8,8% w stosunku do roku poprzedniego oraz 32,8% w stosunku do 2015 r. W rejestrach na koniec 2018 r. pozostawało 82,9 tys. osób bezrobotnych, co stanowi 9,8% liczby osób pracujących w regionie (wg GUS BAEL – 848 tys). Na terenie województwa w połowie powiatów regionu (12 spośród 25 – uwzględniając miasta na prawach powiatu) stopa bezrobocia na koniec 2018 r. nadal była dwucyfrowa (Mapa 2). Od dłuższego czasu utrzymuje się wysoki wskaźnik bezrobotnych zamieszkałych na wsi tj. 61,8% (2018 r.) bezrobotnych ogółem. Są to niewykorzystane dla rozwoju konkurencyjności polskiej gospodarki zasoby pracowników, będących w wieku produkcyjnym. Stanowią oni bezrobocie ukryte na wsi.

W kontekście zapotrzebowania pracodawców na pracowników należy mocno podkreślić, że w województwie występuje problem ze znalezieniem odpowiednio wykwalifikowanych pracowników - brak osób o odpowiednich umiejętnościach zawodowych, z kompetencjami zawodowymi oraz doświadczeniem i z wymaganymi uprawnieniami.

Rozpatrując strukturę pracujących w gospodarce narodowej w województwie podkarpackim, w 2018 r. pracujący w rolnictwie stanowili 30,0% (w kraju 15,3%), w przemyśle 20,8% (w kraju 20,6%), w jednostkach obejmujących m.in. handel, naprawę pojazdów samochodowych oraz transport i gospodarkę magazynową, zakwaterowanie i gastronomię, informację i komunikację 18,1% (w kraju 25,3%). W budownictwie pracowało 5,0% (w kraju 6,1%), a w działalności finansowej, ubezpieczeniowej i obsłudze rynku nieruchomości: 1,9% (w kraju 3,8%). Pracujący w pozostałych usługach obejmujących m.in. działalność w zakresie administrowania i działalność wspierającą,

---

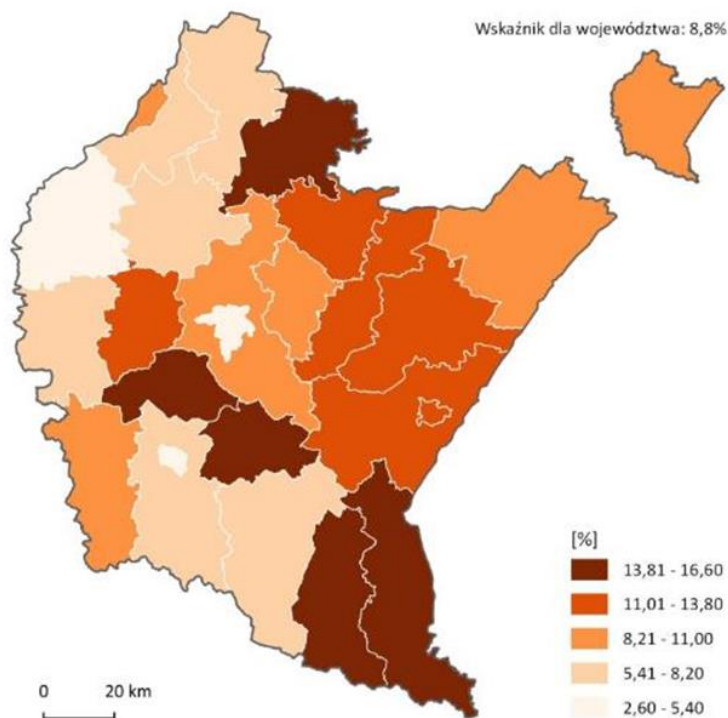
⁵ Evaluation for Government Organizations s.c., *Jednostki samorządu terytorialnego województwa podkarpackiego wobec wyzwań pomocy społecznej. Raport końcowy z badania* (badanie na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego), Warszawa 2018 r.

administrację publiczną i obronę narodową, obowiązkowe zabezpieczenia społeczne, edukację, opiekę zdrowotną i pomoc społeczną, działalność związaną z kulturą, rozrywką i rekreacją, stanowili 24,2% (w kraju 28,8%). Na podstawie badania BAEL⁶ w 2017 r. odsetek pracujących wg sektorów ekonomicznych wyniósł: sektor rolniczy 12,3%, sektor przemysłowy 33,5%, sektor usługowy 54,2%. W 2018 r. pracujący w sektorze rolniczym stanowili 11,9%, w sektorze przemysłowym 35,0%, a w sektorze usługowym 53,2%.

W 2018 r. na terenie województwa utworzono 30,5 tys. nowych miejsc pracy (dziewiąte miejsce w skali kraju). W 2014 r. wartość tego wskaźnika wyniosła 20,2 tys. W latach 2014-2018 dynamika liczby nowo utworzonych miejsc pracy ulegała znacznym wahaniom. W 2018 r. w województwie zlikwidowano 14,3 tys. miejsc pracy, w stosunku do 2014 roku wartość ta była wyższa o 2,9% (13,9 tys.).

Skutki pandemii Covid-19 odczuwalne są w różnych branżach i dziedzinach życia. W lipcu 2020 r. przeciętne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw wynosiło 240,4 tys. osób i było niższe niż przed rokiem o 3,2%. Zatrudnienie najbardziej zmniejszyło się w skali roku w zakwaterowaniu i gastronomii. Stopa bezrobocia rejestrowanego w końcu lipca 2020 r. wyniosła 9% i była wyższa niż w lipcu 2019 r. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych była o 16,3% wyższa niż przed rokiem. W województwie najwięcej zwolnień grupowych odnotowano w branży hotelarskiej, gastronomicznej, motoryzacyjnej i lotniczej.

Mapa 2. Bezrobocie rejestrowane w województwie podkarpackim w 2018 r. [%]

Źródło: *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2018*, Warszawa – Rzeszów, listopad 2019 r.

W roku 2018 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie podkarpackim w podmiotach o liczbie pracujących powyżej 9 osób wyniosło 4 089,81 zł (15. miejsce w kraju), co stanowiło 84,6% średniej krajowej i w porównaniu z rokiem 2014 było wyższe o około 677,64 zł. W rankingu województw pod względem wysokości wynagrodzenia, Podkarpacie plasowało się na 15.

⁶ Ze względu na przyjęte założenia metodologiczne badania liczba pracujących uzyskana w wyniku BAEL nie obejmuje niektórych kategorii osób.

miejscu. Poziom zbliżony do średniej krajowej (blisko 5 tys. zł. brutto) notowany jest w Rzeszowie, nieznacznie niższy w powiatach mieleckim i stalowowolskim. Najniższe wynagrodzenia (poziom ok. 3,5 tys. zł) zanotowano na wiejskich terenach wschodniej i południowej części regionu.

Rosnąca liczba podmiotów ekonomii społecznej i solidarnej, ich potencjał w zatrudnianiu osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, w tym m.in. osób z niepełnosprawnościami, długotrwale bezrobotnych stanowi ważny element w rozwiązywaniu problemów wykluczenia społecznego, jak również rynku pracy. Rosnące zatrudnienie oraz liczba nowoutworzonych miejsc pracy w tych podmiotach w bezpośredni sposób przekłada się na wskaźniki dotyczące rynku pracy w województwie. Sektor ekonomii społecznej i solidarnej, z mnogością form podmiotów oraz zróżnicowanym zakresem pracy stanowi ważny element w pracy z osobami o szczególnie trudnej sytuacji materialnej i społecznej. W województwie funkcjonuje 129 przedsiębiorstw społecznych (stan na 16.04.2019 r.). W Krajowym Rejestrze Sądowym zarejestrowanych jest 114 spółdzielni socjalnych. W 2019 r. funkcjonowało 9 spółdzielni inwalidów, 62 zakłady pracy chronionej, które zatrudniały 13 339 osób, w tym 10 592 to osoby niepełnosprawne. Ponadto w 2019 r.⁷ działało 13 zakładów aktywności zawodowej, które zatrudniały 728 osób niepełnosprawnych oraz 236 osób kadry obsługowo-rehabilitacyjnej.

Kapitał społeczny

Mieszkańcy województwa podkarpackiego wykazują się dużym zaangażowaniem w sprawy państwa, przejawiającym się m.in. we frekwencji wyborczej oraz liczbie podmiotów z sektora NGO. Udział niemal 50% ogółu uprawnionych w I turze wyborów prezydenckich w 2015 r. oraz niemal 56% w II turze pozwolił na zajęcie piątego miejsca w kraju. Podobna wysoka frekwencja była w wyborach parlamentarnych (50,4%) oraz samorządowych. W 2018 r. w wyborach samorządowych do sejmiku województwa frekwencja wyniosła 53,11% i w porównaniu z frekwencją w wyborach w 2014 r. była wyższa o 2,6%. Podobnie kształtowała się frekwencja w wyborach do rad powiatów, rad gmin i miast na prawach powiatu, na wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. W porównaniu do średniej krajowej, w przypadku wyborów wójtów burmistrzów i prezydentów miast, frekwencja w II turze wyborów na Podkarpaciu była wyższa niż średnia w kraju.

W 2015 r. w województwie podkarpackim funkcjonowały 34 organizacje pozarządowe⁸ w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców. W 2018 r. liczba podmiotów NGO w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców zwiększyła się w województwie do 36. Stosunkowo najwięcej fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych mieści się w większych ośrodkach miejskich, co jest uzasadnione ich funkcjami edukacyjnymi i kulturowymi oraz faktem lokalizacji na ich terenie oddziałów i central różnych instytucji. Tym niemniej we wszystkich gminach występuje co najmniej kilkanaście różnych organizacji o charakterze społecznym. O zaangażowaniu mieszkańców w sprawy społeczne świadczy również udział podatników przekazujących 1% podatku na rzecz organizacji pożytku publicznego – w regionie w 2018 r. osiągnął on wartość 62,25% (w 2016 r. 61,09%).

Jakość i warunki życia mieszkańców

W regionie przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwie domowym kształtuje się na niskim poziomie. W 2018 r. wyniósł on 1 347,26 zł i był to najniższy dochód w kraju. Wartość tego wskaźnika dla kraju wyniosła 1 693,46 zł i tym samym wzrósł o 294,24 zł w porównaniu z 2014 r. Zakres wzrostu był jednak niższy, niż w kraju (w Polsce wzrost o 352,99 zł w porównaniu z 2014 r.).

---

⁷ Na podst. danych www.niepelnosprawni.gov.pl

⁸ Stowarzyszenia, fundacje oraz organizacje społeczne.

W 2018 r. średnie miesięczne wydatki na 1 osobę na Podkarpaciu zamknęły się kwotą 960,22 zł (16. miejsce w kraju). W Polsce wartość tego wskaźnika była wyższa o 226,64 zł (wynosiła 1 186,86 zł). W analizowanym okresie (2014-2018) na Podkarpaciu wydatki gospodarstw domowych przypadające na 1 osobę wzrosły o 59,27 zł. W Polsce wzrost ten był wyższy i wyniósł 108,12 zł.

W 2018 r. w podkarpackim 15,2% gospodarstw domowych oceniło swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą, 23,8% jako raczej dobrą, 51,0% jako przeciętną. Jako raczej złą oceniło 8,4% gospodarstw domowych, a jako złą 1,6%. W gospodarstwach domowych regionu wzrastają wskaźniki wyposażenia w przedmioty trwałego użytku, w tym w samochody osobowe. W 2018 r. 70,3% gospodarstw domowych w podkarpackim posiadało samochód osobowy (trzecie miejsce w kraju), przy średniej krajowej wynoszącej 66,2%. To, co województwo wyróżnia na tle Polski, to udział gospodarstw domowych posiadających komputer z szerokopasmowym dostępem do Internetu. W kraju takich gospodarstw jest 53,8%, podczas gdy w województwie podkarpackim – 74,9%.

Podkarpacie od lat należy do regionów, których mieszkańcy wysoko oceniają poczucie bezpieczeństwa. Województwo podkarpackie cechuje bardzo wysoki wskaźnik wykrywalności przestępstw stwierdzonych przez Policję. W 2018 r. wyniósł on 76,7%, podczas gdy w kraju był niższy 74,1%. Innym wskaźnikiem obrazującym poziom bezpieczeństwa publicznego jest liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję na 1000 mieszkańców. Pod względem tego wskaźnika Podkarpacie w 2018 r. charakteryzowało się najniższą wartością 11,39 (14,0 w 2017 r.) - w Polsce 19,99 (19,6 w 2017 r.).

GOSPODARKA

Potencjał gospodarczy

Województwo podkarpackie, w latach 2004-2018 systematycznie poprawiało swoją pozycję na tle całej UE, czego wyrazem jest zmiana PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej z 36% w 2004 r. do 49% średniej UE 28 w 2015 r. Oznacza to poprawę sytuacji na tle innych województw Polski oraz siódme-ósme miejsce w Polsce ze względu na przyrost w punktach procentowych i dynamikę w okresie obejmującym lata 2004-2015. Mimo pozytywnego trendu w 2016 r. województwo podkarpackie zajęło 261. pozycję w rankingu wszystkich 276 regionów UE na poziomie NUTS 2⁹. Wartość PKB na 1 mieszkańca, wyrażona we wspólnej umownej walucie – standardzie siły nabywczej (PPS), wyniosła 14000 PPS, co stanowiło 48% średniej UE. Na podstawie danych szacunkowych w 2018 r. w województwie podkarpackim odnotowano wzrost o 7,7% w porównaniu z rokiem poprzednim, przy średniej dla województw 6,3%, co uplasowało województwo na pierwszej pozycji w kraju¹⁰. W 2018 r. wartość wytworzonego PKB w województwie podkarpackim wyniosła 82,7 mld zł. W porównaniu z 2015 r. wartość PKB była wyższa o 2,8% (w kraju o 3,4%). Jak wskazują dane GUS¹¹ w 2017 r. wartość wytworzonego PKB w województwie podkarpackim wyniosła 76,8 mld zł (Mapa 3). W porównaniu z 2016 r. wartość PKB była wyższa o 5,8% (w kraju o 6,9%).

W latach 2012-2018 zwiększyła się relacja wskaźnika PKB przypadającego na 1 mieszkańca w województwie w stosunku do kraju z 69,9% (w 2012 r.) do 70,6 % w 2018 r.¹² Bardzo niski wyjściowy poziom PKB na mieszkańca w 2004 r. sprawia, że osiągnięty obecnie poziom dochodu narodowego delimituje województwo podkarpackie w okresie programowania perspektywy finansowej w latach 2021-2027 nadal do regionów będących szczególnie uprzywilejowanymi

⁹ Klasyfikacja Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS) dzieli regiony Unii Europejskiej według liczby ludności na poziomy NUTS 1, NUTS 2 oraz NUTS 3. Dla poziomu NUTS 2 indykatorywna liczba ludności zawiera się w przedziale od 800 tys. do 3 milionów.

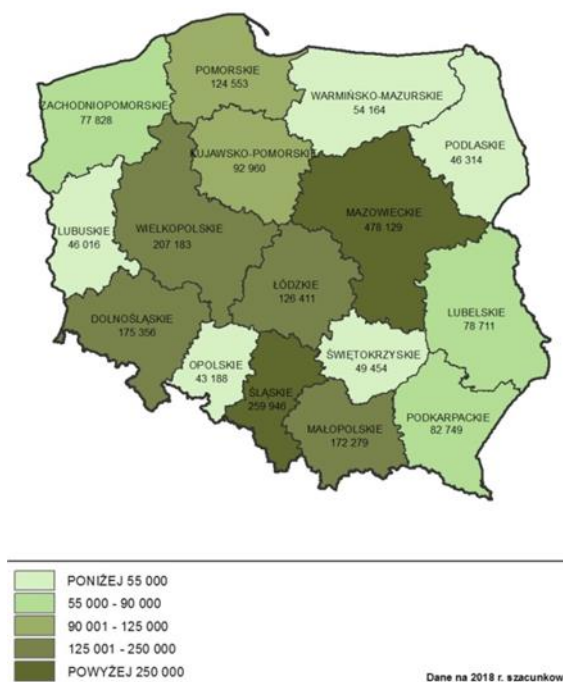
¹⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Wstępne szacunki produktu krajowego brutto w przekroju regionów w 2018 r.*, 31.12.2019 r.

¹¹ Główny Urząd Statystyczny, *Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto w przekroju regionów w 2017 r.*, 30.09.2019 r.

¹² Ibidem

beneficjentami europejskiej polityki spójności ze względu na niski produkt krajowy brutto na mieszkańca, według parytetu siły nabywczej nieprzekraczający 75% średniej UE. Pod względem wysokości PKB na 1 mieszkańca województwo podkarpackie (34 111 zł) zajmowało w 2016 r. przedostatnie miejsce w kraju (przed lubelskim). Zgodnie z danymi GUS¹³ PKB na 1 mieszkańca w 2017 r. w województwie wyniósł 36 088 zł (średnia dla kraju 51 775 zł, 15 miejsce w kraju). W 2018 r.¹⁴ wysokość PKB na mieszkańca wyniosła 38 872 zł, co plasowało podkarpackie przed województwami lubelskim i warmińsko-mazurskim.

Mapa 3. Produkt krajowy brutto ogółem (w cenach bieżących) według województw w 2018 r. [mln zł] - szacunki wstępne

PL = 2 115 242

Źródło: Raport o stanie województwa podkarpackiego za 2019 r., Rzeszów, maj 2020 r.

Kluczowe znaczenie dla generowania PKB Podkarpacia mają cztery powiaty miejskie: Rzeszów, Tarnobrzeg, Krosno i Przemyśl, na ich obszarze tworzone jest około 40% PKB województwa. Te cztery ośrodki są w miarę równomiernie rozmieszczone na obszarze województwa, co jest korzystne dla jego rozwoju społeczno-gospodarczego. Niepokojący jest natomiast regres w latach 2004-2015 w układzie krajowym powiatów województwa związanych z ośrodkami miejskimi średniej wielkości, takimi jak: Dębica, Jarosław, Jasło, Sanok, Stalowa Wola.

Analizując strukturę gospodarki można stwierdzić, że w latach 2013-2016 w województwie nastąpił znaczny wzrost udziału przemysłu (32%) oraz przeciętny wzrost udziału budownictwa i usług (26,6%)

w tworzeniu WDB¹⁵. Odnotowano natomiast spadek udziału rolnictwa - 1,5% (w 2013 r. 1,9%) w tworzeniu WDB. W 2016 r. wartość WDB, wyniosła na Podkarpaciu 64 098 mln zł (dziewiąte miejsce w kraju). Stanowiło to 3,9% wartości WDB wytworzonej w kraju (1 643 981 mln zł). W latach 2013-2016 wzrost udziału przemysłu w WDB w podkarpackim wyniósł 2,7% (w Polsce był to wzrost o 1,4%), co było najwyższym wzrostem wśród wszystkich województw. W 2018 r. w województwie

¹³ Ibidem

¹⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Wstępne szacunki produktu krajowego brutto w przekroju regionów w 2018 r.*, 31.12.2019 r.

¹⁵ wartość wszystkich wyrobów i usług wytworzonych przez wszystkie podmioty, pomniejszona o koszty związane z ich wytworzeniem

WDB wyniosła 67 433 mln zł (w kraju 1 747 080 mln zł), WDB na 1 mieszkańca pracującego w podkarpackim wyniosła 87,4 tys. (15. miejsce w kraju). Udział przemysłu w tworzeniu WDB 31,0% (w kraju 26,3%), usług 27,2% WDB (w kraju 29,3%). Udział rolnictwa w tworzeniu WDB wyniósł w podkarpackim 1,8%, a w kraju 3,1%.

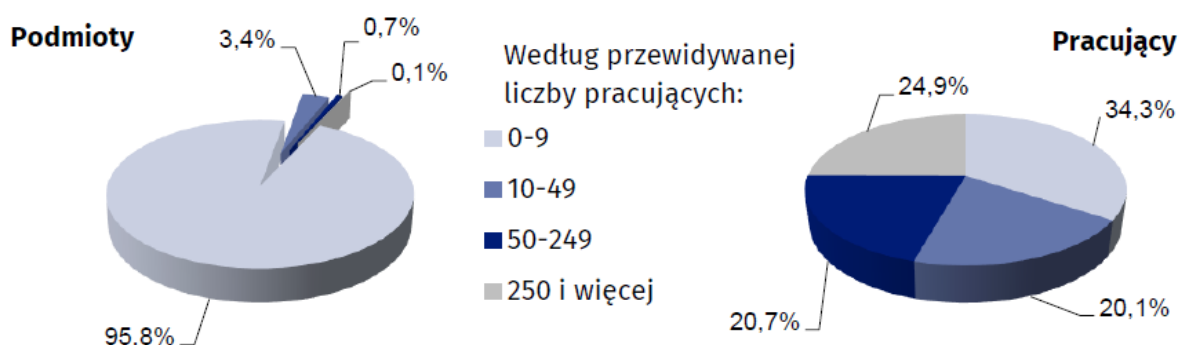
Wydajność pracy mierzona wartością dodaną brutto na 1 pracującego w województwie podkarpackim w 2016 r wyniosła 85,1 tys. zł. Był to trzeci od końca wynik w kraju. W porównaniu z przeciętną wydajnością w kraju w 2016 r., w województwie największą wydajność osiągnęły jednostki działalności finansowej i ubezpieczeniowej oraz obsługi rynku nieruchomości (115,7%), a najmniejsza wydajność miała miejsce w rolnictwie – zaledwie 25% przeciętnej wydajności krajowej w tej grupie.

Województwo podkarpackie cechuje duża ilość dostępnych terenów inwestycyjnych - drugie miejsce pod względem ilości ofert w Generatorze Ofert Inwestycyjnych. W bazie Centrum Obsługi Inwestora dostępnych jest 386 ofert terenów inwestycyjnych (50% stanowi własność jednostek samorządu terytorialnego, 35% to tereny prywatne, 10% należy do firm i instytucji, a 5% to mienie Skarbu Państwa) oraz 96 ofert obiektów inwestycyjnych (hale produkcyjne, magazynowe i biura). Na terenie województwa funkcjonują specjalne strefy ekonomiczne SSE EURO-PARK Mielec i TSSE EURO-PARK Wisłosan.

Przedsiębiorstwa

W końcu 2018 r. do rejestru REGON wpisanych było 174,8 tys. podmiotów gospodarki narodowej, tzn. osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej z siedzibą na terenie województwa podkarpackiego oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą zamieszkałych na tym terenie¹⁶. Zdecydowana większość podmiotów¹⁷ (167,7 tys., tj. 95,9%) należała do sektora prywatnego, natomiast podmioty sektora publicznego (5,3 tys.) stanowiły 3,1%. Wśród podmiotów sektora prywatnego zdecydowaną większość – 77,4% (129,9 tys.) stanowiły osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. W porównaniu z rokiem poprzednim było ich o 3,4% więcej. Wśród zarejestrowanych podmiotów w 2018 r. w województwie podkarpackim najwięcej deklaroowało przewidywane zatrudnienie do 9 osób (95,8% ogółu zarejestrowanych jednostek). Udział podmiotów małych (o liczbie pracujących od 10 do 49 osób) wynosił 3,4%, podmiotów średnich (od 50 do 249 pracujących) – 0,7%, a dużych (250 pracujących i więcej) – 0,1%, zgodnie z wykresem 2.

Wykres 2. Struktura podmiotów i pracujących w 2018 r. (stan na koniec 2018 r.)

Źródło: Informacja sygnałna: Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Podmioty gospodarki narodowej w rejestrze REGON w województwie podkarpackim. Stan na koniec 2018 r., Rzeszów, luty 2019 r.

¹⁶ Prezentowane informacje nie obejmują jednostek lokalnych oraz osób fizycznych prowadzących wyłącznie indywidualne gospodarstwa rolne.

¹⁷ W podziale według formy własności prezentowane dane nie obejmują podmiotów, dla których informacje te nie występują w rejestrze REGON (w związku z tym mogą nie sumować się na liczbę ogółem).

W 2018 r. w województwie podkarpackim zarejestrowano 16,5 tys. nowych podmiotów gospodarki narodowej, w tym 13,4 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą i 1,5 tys. spółek handlowych. Najwięcej nowych podmiotów zarejestrowano w sekcjach: budownictwo – 3,7 tys. (22,4% ogółu nowo zarejestrowanych) oraz handel; naprawa pojazdów samochodowych – 2,8 tys. (17,2%), a także działalność profesjonalna, naukowa i techniczna – 1,5 tys. (9,3%). W porównaniu z 2017 r. zarejestrowano o 944 (o 6,1%) więcej nowych podmiotów. W omawianym roku z rejestru REGON wyrejestrowano 12,2 tys. podmiotów, w tym 8,5 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą i 2,2 tys. spółek handlowych. Najwięcej podmiotów wykreślono w sekcjach: handel; naprawa pojazdów samochodowych – 3,3 tys. (26,8% ogółu wyrejestrowanych); budownictwo – 1,9 tys. (15,5%), pozostała działalność usługowa – 1,4 tys. (11,3%). W porównaniu z rokiem 2017 wyrejestrowano o 247 (o 2,1%) więcej podmiotów.

Wiele firm przechodzi trudności ekonomiczne z powodu kryzysu związanego z Covid-19. W końcu lipca 2020 r. w regionie podmiotów gospodarki narodowej z zawieszoną działalnością było 18 916, w szczególności w sekcji zakwaterowanie i gastronomia, mniejszy w sekcjach związanych z kulturą, rozrywką i rekreacją.

Gałęzie gospodarki województwa podkarpackiego

Przemysł

W 2017 r. w Polsce było 410 540 podmiotów gospodarki narodowej prowadzących działalność w sektorze przemysłu wpisanych do rejestru REGON¹⁸. Województwo podkarpackie z liczbą 17 850 podmiotów zajęło 10. lokatę w rankingu województw. Jednocześnie Podkarpacie było liderem wśród województw Polski Wschodniej. Wartość przeciętnego zatrudnienia w przemyśle w 2017 r. wyniosła 136,6 tys. osób, co stanowiło 4,8% wszystkich osób zatrudnionych w przemyśle w Polsce. W 2018 r. region wypracował najwyższe tempo wzrostu w kraju w tym obszarze, co przejawiało się m.in. w najwyższym w kraju wskaźniku wzrostu osób pracujących w przemyśle – o 4,47%. Odsetek pracujących w sektorze przemysłowym osiągnął na Podkarpaciu 35% co uplasowało region na piątym miejscu w kraju.

Produkcję sprzedaną przemysłu w latach 2014-2017 cechowała dobra dynamika wzrostu, jednak województwo zajęło dopiero dziewiąte miejsce w kraju, pod względem wyżej wymienionego wskaźnika. W 2017 r. Podkarpacie osiągnęło jedną z najniższych w Polsce wartości produkcji sprzedanej przemysłu w przeliczeniu na 1 mieszkańca. W województwie najwyższe wartości wskaźnika produkcji sprzedanej brutto w 2017 r. osiągnęły przedsiębiorstwa duże, generując 22,4% udział w produkcji sprzedanej ogółem na Podkarpaciu oraz przedsiębiorstwa średnie, które osiągnęły 22,3% udziału.

W 2017 r. największa liczba podmiotów prowadzących działalność w sektorze przemysłu zlokalizowana była w Rzeszowie (1856). W porównaniu z 2014 r. liczba ta wzrosła o 154 przedsiębiorstwa. Niewiele mniejsza liczba przedsiębiorstw cechowała powiat rzeszowski (1698). Związane to jest w dużym stopniu z lokalizacją stolicy województwa w Rzeszowie, jak również z dobrą dostępnością komunikacyjną obu powiatów, funkcjonowaniem SSE oraz IOB. Najmniej podmiotów zlokalizowanych było w powiatach: bieszczadzkim (174) i leskim (196), co najprawdopodobniej związane jest z niższą dostępnością komunikacyjną powiatów, jak również z dużą ilością terenów zielonych, podlegających ochronie oraz dostępnością zasobów pracy. Podobną przeszkodą może być również niższe niż w większości regionów w kraju przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto. Przyczynić się to może do odpływu wykwalifikowanej kadry do pracy w innych województwach.

---

¹⁸ Dane dotyczą Podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON wg sekcji PKD 2007 (sekcje B,C,D i E).

Budownictwo

Budownictwo obok przemysłu jest ważną gałęzią polskiej gospodarki. W 2018 r. w województwie podkarpackim do rejestru REGON wpisanych było 24,1¹⁹ tys. podmiotów gospodarki narodowej działających w ramach branży budowlanej, co pozwoliło na zajęcie ósmej pozycji w kraju. W okresie 2014-2018 liczba podmiotów prowadzących działalność w sektorze budownictwa systematycznie rosła. W 2018 r. do rejestru REGON wpisanych było o 16,5% więcej podmiotów niż w 2014 r. W latach 2014-2018 nastąpił rozwój sektora budownictwa, jednakże ograniczeniem jest tak jak w przypadku przemysłu niskie przeciętne wynagrodzenie brutto. Największa liczba podmiotów gospodarki narodowej działających w branży budowlanej na terenie województwa podkarpackiego w 2018 r. zlokalizowana była na terenie miasta Rzeszów (2236) oraz powiatu rzeszowskiego (2140). Najmniej podmiotów znajdowało się w powiatach bieszczadzkim (251) i leskim (348).

Usługi

Sektor usług jest najszerszym działem gospodarki, gromadzącym wszystkie formy działalności, których celem jest świadczenie usług, a nie wytwarzanie dóbr materialnych. W 2018 r. w Polsce do rejestru REGON wpisanych było 1 572 000 podmiotów, które prowadziły działalność w ramach sekcji G-J, na Podkarpaciu było to 63 416 podmiotów (11. miejsce w kraju). W latach 2014-2018 liczba podmiotów nieznacznie wzrastała. W 2018 r. zarejestrowanych w rejestrze REGON było o 748 podmiotów więcej, niż w 2014 r. Największą liczbę podmiotów gospodarki narodowej działających na Podkarpaciu z sektora usług w 2018 r. stanowiły podmioty prowadzące działalność w ramach sekcji G, tj. handlu hurtowego i detalicznego oraz naprawy samochodów. Najmniejszą grupę tworzyły podmioty prowadzące działalność w zakresie zakwaterowania i gastronomii (sekcja I – 4 780 podmiotów). Kolejną grupę stanowią podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON, prowadzące działalność finansową i ubezpieczeniową oraz działalność w zakresie obsługi rynku nieruchomości (sekcje K i L). W tym sektorze w 2018 r. w Polsce wpisanych do rejestru REGON było 379 120 podmioty gospodarki narodowej. W województwie podkarpackim w 2018 r. zanotowano 9 081 podmiotów (14. miejsce w kraju). W 2018 r. do rejestru REGON wpisanych było 56 341 podmiotów wykonujących pozostałą działalność usługową, co oznacza 11. miejsce w rankingu województw i drugą lokatę w makroregionie Polski Wschodniej. Na terenie Podkarpacia w 2018 r. w tym obszarze najwięcej podmiotów (15 568) prowadziło działalność w ramach sekcji M (działalność profesjonalna, naukowa i techniczna) oraz sekcji S i T (pozostałe usługi) 13 340 podmiotów.

Turystyka

Korzystne położenie geopolityczne Podkarpacia, u zbiegu granic trzech państw, na obszarze powiązanych przyrodniczo (Karpaty), kulturowo (historyczne granice sprzed 1939 r.) i funkcjonalnie (współczesne formy transgranicznej współpracy społecznej, gospodarczej, kulturowej i turystycznej), jest jednym z potencjałów decydującym o możliwości rozwoju turystyki w województwie. O atrakcyjności turystycznej województwa decydują m.in. bogate i różnorodne zasoby dziedzictwa kulturowego, bogate i zróżnicowane walory przyrodnicze, budowa geologiczna, ukształtowanie terenu, różne formy krajobrazu, liczne sieci rzeczne z malowniczymi przełomami, wody mineralne czy duże zbiorniki wodne oraz klimat. Wszystkie te walory tworzą dogodne warunki do całorocznego uprawiania różnych form turystyki, rekreacji i wypoczynku²⁰.

---

¹⁹ Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Podmioty gospodarki narodowej w rejestrze REGON w województwie podkarpackim. Stan na koniec 2018 r.*, Rzeszów, luty 2019 r.

²⁰ Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, Rzeszów 2018 r.

Według stanu na dzień 31 lipca 2018 r. w województwie podkarpackim czynne były 642 turystyczne obiekty noclegowe, co stanowiło 5,8% obiektów działających w kraju – siódme miejsce w kraju i pierwsze wśród województw Polski Wschodniej. W porównaniu z 2015 r. nastąpił wzrost tej liczby o 21,8% (z 513 obiektów w 2015 r.). Turystyczne obiekty noclegowe dysponowały łącznie ponad 34,7 tys. miejscami noclegowymi (w 2015 r. było ich 28,7 tys.) stanowiąc 4,3% wszystkich miejsc noclegowych w kraju (dziewiąta lokata). Najwięcej miejsc noclegowych dla turystów w 2018 r. oferowały hotele – 10,5 tys., zakłady uzdrowiskowe – 3,2 tys., ośrodki wczasowe – 2,7 tys. oraz ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe – 2,4 tys. Z turystycznych obiektów noclegowych w 2018 r. województwie podkarpackim skorzystało 1263,4 tys. turystów, tj., 3,1% więcej niż w 2017 r. W przeliczeniu na 1000 ludności województwa liczba korzystających z noclegów wyniosła 594, wobec 882 dla Polski. Pod względem wielkości wymienionego wskaźnika Podkarpacie zajmuje 11. miejsce w kraju. Wskaźnik rozwoju bazy noclegowej – liczba korzystających w odniesieniu do liczby miejsc noclegowych – wyniósł 36 (w kraju – 42)²¹.

Województwo odwiedzane jest głównie przez turystów krajowych. Wśród osób zameldowanych w turystycznych obiektach noclegowych w 2018 r., turyści zagraniczni stanowili tylko 12,0%. Rzeszów oraz powiat leski, bieszczadzki, krośnieński i sanocki rocznie odwiedzało ponad 1/3 turystów przyjeżdżających do województwa. Równocześnie na terenie powiatów: bieszczadzkiego, krośnieńskiego, leskiego i sanockiego znajduje się ponad połowa turystycznych obiektów noclegowych województwa (53%), w tym ponad 80% uzdrowisk i ośrodków wczasowych, kempingów i pól biwakowych oraz kwater prywatnych.

W województwie podkarpackim rozwija się także turystyka biznesowa. W 2017 r. na terenie województwa do prowadzenia konferencji przygotowanych było ponad 35% turystycznych obiektów noclegowych i w porównaniu z 2013 r. wskaźnik ten wzrósł o 16%. Tym samym województwo uplasowało się na ósmym miejscu w kraju oraz na pierwszym wśród województw Polski Wschodniej.

Ważną rolę w regionie podkarpackim odgrywa także agroturystyka.

Leśnictwo

Ogólna powierzchnia gruntów leśnych województwa podkarpackiego wynosi 692,5 tys. ha, z czego w zarządzie PGL Lasy Państwowe znajduje się 488,7 tys. ha, lasy prywatne zajmują 122,1 tys. ha, w zarządzie Parków Narodowych pozostaje 40,9 tys. ha, natomiast własność gmin stanowi 28,2 tys. ha (stan na 31.12.2017 r.). Lasy spełniają w sposób naturalny lub w wyniku działań człowieka różnorodne funkcje, z których najważniejsze to przyrodnicze, społeczne, produkcyjne oraz odgrywają rolę w kształtowaniu klimatu.

Rolnictwo

W województwie podkarpackim, w związku ze zróżnicowanymi warunkami przyrodniczymi, społeczno-gospodarczymi, ekonomicznymi, a także historycznymi występują specyficzne warunki produkcji rolnej. W ogólnej powierzchni województwa gospodarstwa rolne w 2018 r. zajmowały obszar 645,7 tys. ha, tj. 36,2% powierzchni Podkarpacia, co plasowało województwo na 12. miejscu w kraju (średnia dla Polski wyniosła 52%). Pomimo niskiego udziału powierzchni gospodarstw rolnych w ogólnej powierzchni województwa, Podkarpacie charakteryzuje się dużą liczbą gospodarstw rolnych. W 2018 r. na terenie województwa było zlokalizowanych 129 tys. gospodarstw rolnych (piąte miejsce w kraju). Jednocześnie obserwowana jest tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych (z 134,1 tys. w 2014 r. do 129 tys. w 2018 r.) przy jednoczesnym niewielkim spadku ich średniej powierzchni użytków rolnych (z 4,29 ha w 2014 r. do 4,25 ha w 2018 r.). Pomimo wprowadzania zmian w rolnictwie (m.in. poprzez realizację narzędzi Wspólnej Polityki Rolnej), struktura

---

²¹ Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, Rzeszów, maj 2019 r.

gospodarstw rolnych województwa nadal pozostaje bardzo rozdrobniona i znacznie odbiega od struktury występującej w kraju. W 2018 r. gospodarstwa rolne o powierzchni do 5 ha stanowiły 77,1% wszystkich grup obszarowych użytków rolnych. Więcej tego typu gospodarstw rolnych w 2018 r. zanotowano jedynie w województwie małopolskim. Na Podkarpaciu obserwuje się także niekorzystną strukturę wieku użytkowników gospodarstw rolnych (22% było w wieku powyżej 65 lat, a tylko 8% nie przekroczyło 34 roku życia) oraz wysoki odsetek osób zatrudnionych w rolnictwie, co przy niekorzystnej strukturze gospodarstw skutkuje niską wydajnością pracy i niskimi dochodami z rolnictwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Wiele gospodarstw, szczególnie tych najmniejszych, wytwarza produkty rolne wyłącznie na potrzeby gospodarstwa domowego. Jest też grupa gospodarstw rolnych, w których działalność rolnicza sprowadza się przede wszystkim do utrzymywania gruntów w dobrej kulturze rolnej, a uzyskane dopłaty stanowią uzupełnienie dochodów gospodarstwa domowego z pracy najemnej, czy działalności pozarolniczej.

Województwo podkarpackie jest natomiast liderem pod względem liczby produktów tradycyjnych. Na liście prowadzonej przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi znalazło się 236²² produktów tradycyjnych.

Współpraca klastrowa

Województwo podkarpackie należy do liderów w kraju pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych, które podejmują współpracę w ramach inicjatywy klastrowej, w liczbie przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie. W 2017 r. w klastrach zrzeszonych było 11,6% innowacyjnych przedsiębiorstw przemysłowych (przy wartości 8,7% dla kraju). W latach 2014-2017 liczba klastrów działających na terenie województwa podkarpackiego wzrosła o 27%. Jeszcze większy, bo 43% wzrost widoczny jest w przypadku liczby członków zrzeszonych w ramach klastrów Podkarpacia. Współpraca klastrowa wpływa pozytywnie na rozwój przedsiębiorstw będących członkami klastra. Umożliwia podniesienie poziomu innowacyjności dzięki umożliwieniu transferu wiedzy, doświadczeń czy technologii. W 2018 r. w województwie podkarpackim 32,8% przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie²³ współpracowało w ramach inicjatywy klastrowej lub innej sformalizowanej współpracy (trzecie miejsce w kraju). W Polsce wartość tego wskaźnika wyniosła 21,0%.

Instytucje Otoczenia Biznesu (IOB)

Na terenie województwa zidentyfikowanych zostało 62 IOB, świadczące w większości usługi informacyjne, szkoleniowe i doradcze. Najważniejszą rolę z punktu widzenia podniesienia innowacyjności podkarpackich przedsiębiorstw pełnią centra transferu technologii, instytuty badawczo-rozwojowe oraz parki naukowe czy naukowo-techniczne, a także inkubatory przedsiębiorczości. W celu dalszego ich rozwoju, a także podniesienia poziomu innowacyjności przedsiębiorstw województwa, niezbędne jest wzmacnianie rozwoju IOB.

Regionalne Inteligentne Specjalizacje

Inteligentne specjalizacje regionu są rezultatem wyboru bazującego przede wszystkim na regionalnych atutach i endogenicznych zasobach oraz na aktualnej i przyszłej działalności naukowo-badawczej i przedsiębiorczości.

W województwie podkarpackim wskazano następujące specjalizacje:

- inteligentne specjalizacje wiodące: lotnictwo i kosmonautyka, motoryzacja, jakość życia

²² <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lista-produktow-tradycyjnych12> (stan na dzień 12.09.2019 r.).

²³ Dotyczy przedsiębiorstw o klasie wielkości 10-249.

- inteligentna specjalizacja wspomagająca: informacja i telekomunikacja.

W regionie istnieją również sektory wysokiej szansy, które po spełnieniu wymaganych warunków mogą stać się w przyszłości kolejnymi inteligentnymi specjalizacjami regionu. Potencjalne specjalizacje to przemysł chemiczny, mineralny, czy hutniczo-metalurgiczny.

Wybór przemysłu lotniczego i kosmicznego jako inteligentnej specjalizacji województwa podkarpackiego ma swoje uzasadnienie w potencjale regionu: tradycje przemysłu lotniczego, wysoki poziom (około 90%) koncentracji polskiej produkcji w przemyśle lotniczym, około 22 000 wykwalifikowanych inżynierów i techników tej branży, wysoki poziom etyki pracy i kultury przemysłowej w tym sektorze, wysoka wydajność i jakość wytwarzanych wyrobów, duży branżowy rynek pracy, stosunkowo niskie koszty produkcji, Politechnika Rzeszowska z rozwiniętym Wydziałem Budowy Maszyn i Lotnictwa, lotnisko o międzynarodowym charakterze, środowisko przyjazne inwestorom. Przemysł lotniczy i kosmiczny oddziałuje na większość sektorów i branż gospodarki. Generowane technologie, materiały i inne rozwiązania bardzo szybko znajdują zastosowanie w innych obszarach gospodarki – lotnictwo i kosmonautyka są więc motorem napędzającym wzrost gospodarki regionu. W województwie podkarpackim ulokował swoją siedzibę klaster – Stowarzyszenie Grupy Przedsiębiorców Przemysłu Lotniczego „Dolina Lotnicza”. Firmy Doliny Lotniczej są pełnoprawnymi uczestnikami światowego łańcucha dostaw.—Podkarpackie jest niekwestionowanym liderem w tej dziedzinie. Lotnictwo i kosmonautyka to wyróżniki jakości województwa podkarpackiego, znane w całej Europie i świecie.

Inteligentna specjalizacja wiodąca motoryzacja to całość obszarów aktywności i rozwiązań związanych z produkcją pojazdów silnikowych. Sektor motoryzacji jest tworzony przez przedsiębiorstwa i inne organizacje produkcyjne, naukowe i usługowe, które funkcjonują w obrębie tradycyjnie rozumianych łańcuchów dostaw w tym sektorze. Największą koncentrację podmiotów sektora motoryzacyjnego można zaobserwować w okolicach Mielca, w pasie autostrady A4 od Dębicy aż po Rzeszów oraz w okolicach Sanoka. Z analizy podkarpackiej gospodarki wynika, że branża motoryzacyjna charakteryzuje się jednym z wyższych udziałów w produkcji i zatrudnieniu, dynamiką wzrostu przekraczającą średnią dla województwa, a także dużym poziomem nakładów na działalność innowacyjną. Należy podkreślić również znaczne powiązania sektora motoryzacji z innymi sektorami gospodarki.

Inteligentna specjalizacja wiodąca jakość życia to kompleks wzajemnie powiązanych obszarów aktywności i rozwiązań, nakierowanych na stworzenie nowego, zrównoważonego modelu funkcjonowania społeczeństwa i ekosystemu oraz rozwiązań gwarantujących inteligentny rozwój całego regionu, zgodnie z nowym paradygmatem gospodarczym i społecznym UE. Inteligentna specjalizacja jakość życia w ujęciu syntetycznym obejmuje: mobilność – multimodalny transport, klimat i energię, żywność najwyższej jakości biologicznej i zdrowotnej, energooszczędne budownictwo, zrównoważoną turystykę.

Obszar inteligentnych specjalizacji wspomagają informacja i telekomunikacja, co wynika z wszechobecności technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych w niemal wszystkich obszarach funkcjonowania dzisiejszych społeczeństw i gospodarek. Specjalizacja ma na celu dostarczanie rozwiązań z tego zakresu praktycznie całej gospodarce i społeczeństwu. Województwo podkarpackie należy do regionów o wyróżniających się w zakresie technologii informacyjno-komunikacyjnych. Pracownicy i studenci rzeszowskich uczelni niejednokrotnie wygrywają światowe konkursy w tym zakresie. Na podkreślenie zasługuje także fakt obecności w regionie największej firmy informatycznej w skali kraju, która uzyskała już statut dużej korporacji międzynarodowej. Rzeszowska marka Asseco Poland S.A. znalazła się w czołówce rankingu „1000 największych firm w Polsce” i jest najwyższej notowaną firmą IT w tym zestawieniu.

Konkurencyjność i innowacyjność sektora przedsiębiorstw województwa podkarpackiego

Jednym z wyznaczników rozwoju przedsiębiorstw jest innowacyjność. Tworzenie nowych rozwiązań, produktów, technologii prowadzi do zwiększenia efektywności przedsiębiorstw, a tym samym do podniesienia ich konkurencyjności. W 2017 r. udział przedsiębiorstw prowadzących działalność innowacyjną wyniósł w kraju 14,5%, a w województwie podkarpackim 15,3% (trzecia pozycja w kraju). W 2018 r. w województwie firmy innowacyjne stanowiły blisko 24%, przy średniej dla kraju 15,7%.

Istotnym czynnikiem świadczącym o poziomie innowacyjności przedsiębiorstw, jest również udział nakładów na działalność innowacyjną w relacji do PKB. Zauważalny jest niewielki wzrost (w porównaniu z 2014 r.) udziału przedsiębiorstw innowacyjnych, które wprowadziły na rynek przynajmniej jedną innowację produktową lub procesową. W stosunku do 2014 r. odnotowany został również wzrost produkcji sprzedanej wyrobów nowych/ istotnie ulepszonych (w 2017 r. wyniósł on 12,2%). Wyzwaniem jest utrzymanie trajektorii wzrostu wydatków i przełamanie negatywnego procesu z końca tej dekady. W latach 2015-2016 Podkarpacie było liderem w kraju pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych, współpracujących ze sobą w zakresie innowacji, natomiast osiągnięty w 2017 r. udział na poziomie 6,0% pozwolił na zajęcie siódmego miejsca. W przypadku przedsiębiorstw z sektora usług spadek udziału jest nieco niższy, dzięki czemu Podkarpacie wraz z Małopolską zajmuje trzecie miejsce w kraju. W 2018 r. przedsiębiorstwa przemysłowe, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej stanowiły 10,2% w ogóle przedsiębiorstw (pierwsze miejsce w kraju). Wartość tego wskaźnika dla kraju wyniosła 6,6%. Jednocześnie przedsiębiorstwa z sektora usług, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej stanowiły 3,0% (szóste miejsce w kraju). Średnia dla kraju to 3,6% w ogóle przedsiębiorstw.

Z innowacyjnością wiąże się działalność B+R. W 2017 r. wysokość nakładów wewnętrznych na B+R w Polsce wyniosła 20,6 mld zł, w województwie podkarpackim wyniosły 790,5 mln zł, co dało Podkarpaciu ósme miejsce w rankingu województw. W latach 2014-2016 wartość nakładów na B+R w województwie systematycznie spadała, natomiast w 2017 r. zanotowano niewielki wzrost. W 2018 r. wysokość nakładów wewnętrznych na działalność B+R w kraju wyniosła 25,6 mld zł. W województwie podkarpackim nakłady takie stanowiły kwotę 916,8 mln zł i wzrosły o 15% w stosunku do 2017 r. (ósme miejsce w kraju).

W województwie w 2018 r. zgłoszonych zostało do Urzędu Patentowego 202 wynalazki (w 2017 r. - 198 wynalazków²⁴), co stanowiło 5,0% wynalazków w skali kraju. Liczba udzielonych patentów w 2018 r. to 135 (w 2017 r. – 94), co stanowi 4,6% wszystkich udzielonych patentów w kraju (2906). W przypadku wzorów użytkowych, w 2018 r. prawami ochronnymi zostało objętych 29 wzorów na 42 zgłoszone (w 2017 r. - 21 wzorów na 39 zgłoszonych). Te niskie liczby mogą świadczyć o niewielkiej efektywności nakładów ponoszonych na działalność badawczo-rozwojową w województwie podkarpackim.

Współpraca transgraniczna

Rozwój gospodarczy regionu determinowany jest również przez jego przygraniczne położenie, czyli m.in. przez relacje ze Słowacją i Ukrainą. Rosnące w UE znaczenie powiązań transgranicznych, oznacza podjęcie działań w kierunku pobudzenia rozwoju gospodarczego terenów przygranicznych, aby skutecznie uniknąć syndromu przygraniczności (peryferyjności). Ogromnym kapitałem, który należy rozwijać i wykorzystywać jest sieć transgranicznych partnerstw i kontaktów

²⁴ Za wynalazek uznawane jest nowe rozwiązanie, mające charakter techniczny, które charakteryzuje się poziomem wynalazczym (nieoczywistymi w światowym stanie techniki) i jednocześnie nadaje się do przemysłowego zastosowania. Wynalazek może podlegać ochronie, jeśli spełnia wszystkie powyższe cechy. Źródło: <https://www.uprp.pl/podstawowe-informacje-o-ochronie-prawnej-wynalazkow-i-wzorow-uzytkowych/Lead05,23,1692,4,index,pl,text/> (stan na dzień 20.03.2019 r.).

między władzami lokalnymi i regionalnymi. Samorządy, instytucje kultury, wyższe uczelnie, organizacje pozarządowe z Podkarpacia od lat współpracują z partnerami z Ukrainy i Słowacji w obszarach: gospodarki, turystyki, edukacji, kultury, nauki oraz innych. Niebagatelne znaczenie dla rozwoju wzajemnych stosunków ma udział w organizowanych po obu stronach granicy wydarzeniach gospodarczych, targowych, szkoleniach, warsztatach.

Poziom eksportu

Jako miarę jakościową gospodarki województw traktować można także poziom eksportu, w tym zwłaszcza w relacji do wytworzonego PKB. W drugim wypadku jest to wskaźnik proeksportowości gospodarki, a tym samym jej zdolności do funkcjonowania na rynkach europejskich i globalnych. W wartościach bezwzględnych dane dot. eksportu w województwie są wyższe niż w innych województwach wschodnich. Nie odbiega także od poziomu notowanego w centralnie położonym łódzkim oraz zlokalizowanym przy samym rynku niemieckim, lubuskim. Wskaźnik eksportu w relacji do PKB wynosi w regionie około 37,8% i w efekcie należy do najwyższych w skali kraju. Jest zdecydowanie wyższy niż w innych regionach wschodnich. Głównymi ośrodkami eksportowymi są Rzeszów z powiatem rzeszowskim, Mielec i Stalowa Wola. Istotną, choć mniejszą, rolę odgrywają także Tarnobrzeg, Dębica oraz powiaty położone w pasie podgórskim: Jasło, Krosno i Sanok. W strukturze branżowej najważniejsza jest branża elektromaszynowa, w tym lotnicza (Rzeszów, Mielec, Stalowa Wola), a w drugiej kolejności chemiczna (Dębica, Sanok, Rzeszów), metalurgiczna (Stalowa Wola) oraz ceramiczna (Krosno – przemysł szklarski). Ze względu na pandemię COVID-19 wzrost gospodarczy w Polsce będzie znacząco niższy niż prognozowany. Na poziom wzrostu gospodarczego wpływa poziom eksportu. Prognozy w związku z pandemią COVID-19 zapowiadają recesję i przedstawiają różne prognozy wyjścia z niej. Przedsiębiorcy w tym eksportujący towary muszą stale mierzyć się z nowymi wyzwaniami tj.: poszukiwaniem nowych dostawców czy utrzymaniem potencjału produkcyjnego pomimo spadku zamówień (np. branża lotnicza i motoryzacyjna). Kluczowym czynnikiem wpływającym na obniżenie poziomu eksportu są ograniczenia produkcyjne wynikające z zakłócenia tzw. łańcucha dostaw, dla których podstawą są komponenty z Chin.

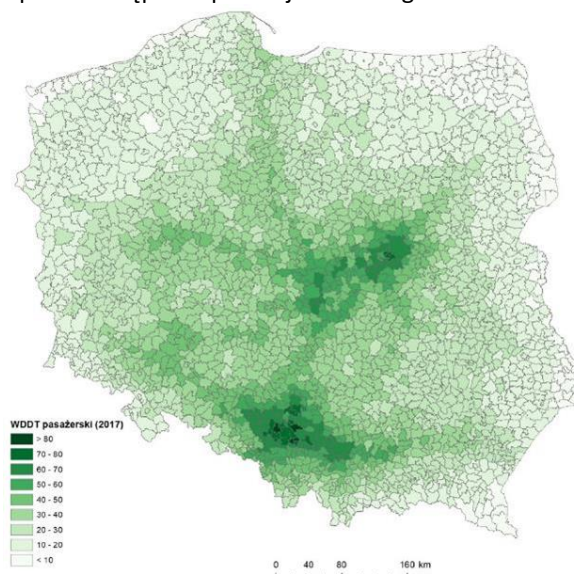
INFRASTRUKTURA TECHNICZNA

System komunikacji

Układ transportowy województwa podkarpackiego determinują: policentryczna struktura sieci osadniczej, silne wewnętrzne zróżnicowanie w zakresie dostępności transportowej, położenie przy granicy zewnętrznej UE, rozproszenie wiejskiego układu osadniczego oraz niska gęstość zaludnienia w Bieszczadach i Beskidzie Niskim, sytuacja demograficzna (wyrównanie bilansu poprzez relatywnie wysoki przyrost naturalny i odpływ migracyjny), koncentracja przestrzenna ośrodków przemysłowych z powiązaniem międzynarodowymi, oderwanie transportowe od Polski centralnej, w tym szczególnie od Warszawy.

Przeprowadzone badania dostępności potencjałowej w zakresie transportu indywidualnego Polski w układzie gminnym, w której brano pod uwagę wyłącznie relacje krajowe wskazują, iż w województwie podkarpackim obszar lepszej dostępności obejmuje zachodnią, północno-zachodnią oraz centralną część regionu z Rzeszowem. Dalej wartość wskaźnika maleje zarówno ku wschodowi, jak i na południe. Najniższe poziomy wskaźnika dostępności potencjałowej w skali kraju, notowane są w południowych częściach powiatów bieszczadzkiego, jasielskiego, krośnieńskiego, leskiego, sanockiego oraz w północno-wschodniej części powiatu przemyskiego i lubaczowskiego (Mapa 4).

Mapa 4. Dostępność potencjałowa drogową w roku 2017.

Źródło: Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2018, Warszawa – Rzeszów, listopad 2019 r.

Badania w zakresie dostępności transportem multimodalnym (autobus + kolej + samolot), wskazują na wyższą wartość wskaźnika dostępności na większym obszarze województwa. Najniższe poziomy nadal notowane są na krańcach południowych, południowo-wschodnich i północno-wschodnich województwa. Słabe powiązania z resztą kraju posiada głównie południowa i południowo-wschodnia część województwa, która w znacząco mniejszym stopniu skorzystała na budowie autostrady A4 oraz na modernizacji linii kolejowej E-30 (braki w inwestycjach drogowych oraz okrężny charakter prowadzącej na ten obszar linii kolejowej). Ma to istotny wymiar dla rozwoju gospodarczego i rozwoju funkcji turystycznej na obszarach najatrakcyjniejszych turystycznie – Bieszczad i Beskidu Niskiego.

Najważniejsze znaczenie dla powiązań zewnętrznych województwa ma sieć komunikacji drogowej i kolejowej. Sieć ta jest powiązana i spójna z układem krajowym i międzynarodowym. Szczególne znaczenie ma wyznaczona przez UE²⁵ transeuropejska sieć transportowa TEN-T, będąca instrumentem służącym koordynacji oraz zapewnieniu spójności i komplementarności inwestycji infrastrukturalnych. Do drogowej i kolejowej sieci bazowej TEN-T przebiegającej przez województwo należą: droga międzynarodowa E40 (autostrada A4), droga krajowa nr 19 (w przyszłości rolę drogi DK19 ma przejąć realizowana droga ekspresowa S19), stanowiąca część szlaku międzynarodowego „Via Carpatia” oraz magistrala kolejowa E30, w którą wpisuje się linia kolejowa nr 91. Do drogowej i kolejowej sieci kompleksowej TEN-T w województwie poza drogą krajową nr 19, która również jest elementem sieci bazowej TEN-T, należy droga ekspresowa S74 oraz linie kolejowe: nr 68, nr 74, nr 78 oraz nr 25²⁶. Z ww. układem powiązane są: międzynarodowa droga E371 (łącząca trasy europejskie E77 i E50), towarowa szerokotorowa linia kolejowa LHS, oraz pozostałe drogi krajowe w tym o znaczeniu międzynarodowym (E40) oraz drogi wojewódzkie.

W roku 2018 sieć drogową województwa podkarpackiego (szlaki o nawierzchni twardej) liczyła 21,1 tys. km, z czego długość sieci dróg najwyższego rzędu, tj. ekspresowych i autostrad (szósta

²⁵ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1315/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej i uchylające decyzję nr 661/2010/UE (Dz. U. L 348 z 20.12.2013, str. 1-128) oraz Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1316/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające instrument „łącząc Europę”, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010 (Dz. U. L 348 z 20.12.2013, str. 129-171).

²⁶ Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, Rzeszów 2018 r., s. 199.

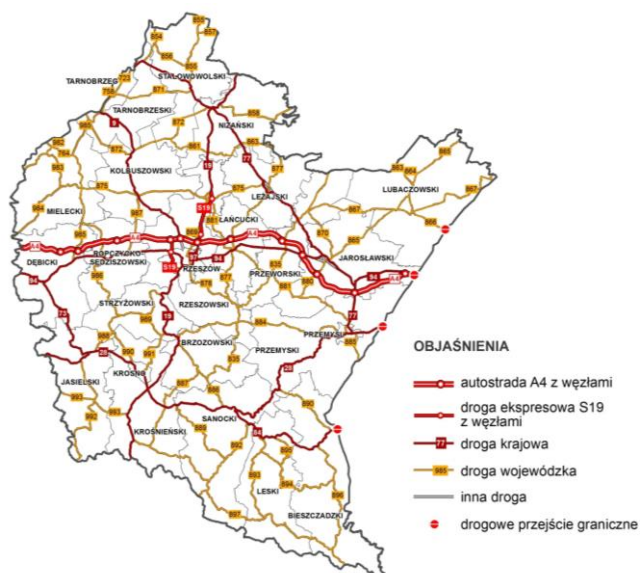
pozycja w Polsce i pierwsza w makroregionie Polski Wschodniej), wynosiła 182,5 km i w porównaniu z 2014 r. ich długość zwiększyła się o 59,2 km, 927 km stanowiły drogi krajowe (wzrost od 2014 r. o 49,5 km), 1,7 tys. wojewódzkie, 6,5 tys. powiatowe (wzrost o 74,3 km od 2014 r.) i niecałe 8,0 tys. gminne (o 761,5 km więcej niż w 2014 r.). Struktura taka była analogiczna do ogólnokrajowej i podobna do większości regionów Polski Wschodniej.

W przypadku lokalnej infrastruktury drogowej województwo podkarpackie charakteryzuje się gęstością sieci dróg lokalnych (utwardzone drogi gminne i powiatowe) na poziomie zbliżonym do średniej krajowej (ok. 80 km na 100 km²). Długość sieci lokalnych dróg utwardzonych w regionie poprawia się, ale dynamika jest tu niższa niż średnia kraju, a także niż w województwach sąsiednich.

Strategiczny charakter dla województwa pod względem stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego posiada autostrada A4 oraz drogi ekspresowe S19 i S74. Zapewniają m.in. dogodniejsze warunki dla rozwoju usług, produkcji i turystyki, miejsca pracy dla obsługi autostrady i drogi ekspresowej, poprawę warunków transportowych. Skrzyżowanie autostrady A4 z drogą ekspresową S19 w rejonie miasta Rzeszów tworzy bardzo ważny węzeł komunikacyjny o znaczeniu ponadregionalnym (Mapa 5).

Mapa 5. Układ sieci drogowej województwa

Mapa 6. Układ sieci kolejowej województwa

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie.

W zakresie komunikacji i infrastruktury technicznej w latach 2014-2018 nastąpiła znacząca poprawa. Zwiększyła się całkowita długość sieci drogowej, głównie dzięki oddanym do ruchu odcinkom autostrady A4 (w sumie 76 km) i dwóm odcinkom drogi ekspresowej S19 (w sumie 18,8 km). Oddano do ruchu dwa ostatnie odcinki autostrady A4: węzeł Tarnów Północ – węzeł Dębica Wschód i węzeł Rzeszów Wschód – węzeł Jarosław Zachód. W ramach budowy drogi ekspresowej S19 oddano do ruchu dwa odcinki: Sokołów Małopolski – Stobierna i Świlcza – Rzeszów (Kielanówka). Rozbudowano układ drogowy o obwodnice miast i miejscowości na drogach krajowych i wojewódzkich, w tym m.in.: Rzeszów, Leżajsk, Sokołów Młp., Brzozów, Mielec (wraz z połączeniem drogowym Mielec – Połaniec pomiędzy województwami podkarpackim i świętokrzyskim w ciągu drogi wojewódzkiej 764). W latach 2014-2018 wiele dróg powiatowych i gminnych zostało zmodernizowanych dzięki dofinansowaniu ze środków europejskich. Pomimo zakresu inwestycji

drogowych nadal pozostają odcinki wymagające pilnej modernizacji lub przebudowy obiektów mostowych.

Jednym z nowych trendów w transporcie drogowym jest rozwój elektromobilności. W 2018 r. w województwie podkarpackim liczba samochodów osobowych korzystających z napędu elektrycznego wyniosła 136, a liczba pojazdów hybrydowych (korzystających z napędu benzynowego i energii elektrycznej) osiągnęła wysokość 762, podczas gdy w Polsce było to odpowiednio 3018 samochodów z napędem elektrycznym oraz 42 237 pojazdów hybrydowych²⁷. Podejmowane są również pierwsze kroki mające na celu rozwój e-mobilności w komunikacji miejskiej. Zwiększa się również dostępność infrastruktury dedykowanej e-mobilności. Obecnie na terenie Podkarpacia zlokalizowanych jest 35 publicznych punktów ładowania pojazdów elektrycznych²⁸.

W przeciwieństwie do sieci drogowej, gęstość sieci kolejowej w województwie jest zauważalnie niższa niż średnio w kraju. Mimo to wskaźnik przyjmuje wartości większe niż w województwach wschodnich (poza świętokrzyskim). W okresie 2015-2018 gęstość sieci kolejowej nie uległa żadnym zmianom. Ogólna długość linii kolejowych wynosi 978 km (5,1% linii w kraju). Na tle innych województw (także większości regionów Polski Wschodniej) jest to wartość niewielka. Jednocześnie tylko 370 km jest zelektryfikowana (41,2% ogółu linii kolejowych eksploatowanych w województwie, 3,11% linii zelektryfikowanych kraju, 14. miejsce w kraju) i zaledwie 232 km to linie o liczbie torów większej niż 1. W obu tych przypadkach są to udziały wyraźnie niższe niż średnio w kraju. Są one także niższe od notowanych w pozostałych województwach wschodnich. Główną linią kolejową województwa, będącą częścią paneuropejskiego szlaku E30, jest linia nr 91 Kraków – Medyka – granica państwa. Obecnie trwa modernizacja linii kolejowej E30. Przeprowadzono prace remontowe na linii nr 106 Rzeszów – Jasło (na odcinku od stacji Rzeszów do stacji Boguchwała oraz od stacji Czudec do stacji Jasło). Pozostałymi liniami kolejowymi o znaczeniu państwowym są linie: nr 25 Skarżysko Kamienna – Ocice, nr 68 Lublin – Przeworsk, nr 71 Rzeszów – Ocice (w powiązaniu z linią nr 25 Łódź Kaliska – Dębica oraz linią nr 8 Warszawa – Kraków stanowi najkrótsze połączenie Rzeszowa z Warszawą), nr 74 Sobów – Stalowa Wola, nr 78 Sandomierz – Grębów (ruch towarowy). Innymi liniami kolejowymi obsługującymi ruch pasażerski są linie: nr 101 Munina – Hrebenne (ruch pasażerski do Horyńca), nr 106 Rzeszów Główny – Jasło, nr 107 Nowy Zagórz – Łupków (ruch pasażerski wznawiany sezonowo w okresie letnim), nr 108 Stróże – Krościenko (ruch pasażerski na linii Jasło – Zagórz; odcinek Zagórz – Krościenko wyłączony z ruchu). Linią o znaczeniu gospodarczym jest Linia Hutnicza Szerokotorowa (LHS). Linie wąskotorowe: Przeworska Kolej Dojazdowa „Pogórzanin” oraz Bieszczadzka Kolejka Leśna funkcjonują jako atrakcje turystyczne.

Dostępność kolejowa województwa w skali kraju jest niska, a jej wewnętrzne zróżnicowanie przestrzenne odpowiada układowi odnotowanemu w dostępności drogowej, przy czym polaryzacja jest jeszcze większa (sytuacja części wschodniej jest relatywnie nieco lepsza, zaś południowej wyraźnie gorsza). Dobra dostępność kolejowa do Rzeszowa występuje tylko w układzie wschód-zachód (Mapa 6).

Województwo podkarpackie jest regionem Polski Wschodniej o względnie dobrej dostępności lotniczej. Wg stanu na 21.09.2018 r. w województwie funkcjonowało sześć lotnisk: Rzeszów-Jasionka – jako certyfikowane lotnisko użytku publicznego, lotniska sportowe: Mielec, Krosno, Turbia k/Stalowej Woli, lotnisko Rzeszów zlokalizowane przy lotnisku Rzeszów-Jasionka, pełniące rolę Ośrodka Kształcenia Lotniczego Politechniki Rzeszowskiej oraz lotnisko „Sanok-Baza” – będące w gestii Lotniczego Pogotowia Ratunkowego w Sanoku. Na terenie województwa jest zlokalizowanych ponadto dziewięć funkcjonujących lądowisk, w tym siedem lądowisk samolotowych oraz 10 lądowisk sanitarnych zlokalizowanych przy szpitalach.

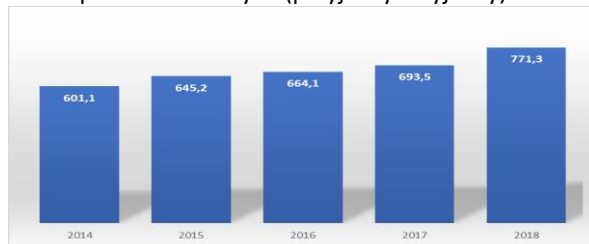
²⁷<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/transport-i-laczność/transport/transport-wyniki-działalności-w-2018-roku,9,18.html>

²⁸ www.elektrowoz.pl/ładowarki (stan na dzień 22.05.2019 r.).

Lotnisko Rzeszów-Jasionka jest najdalej wysuniętym na południowy-wschód cywilnym lotniskiem w Polsce, dysponuje drugim najdłuższym pasem startowym w kraju oraz wyposażone jest w nowoczesne systemy nawigacyjne i ratownicze oraz wysokospecjalistyczny terminal cargo. Port jest siódmym, co do wielkości portem lotniczym w Polsce. Obsługuje ruch krajowy i międzynarodowy, zarówno pasażerski, jak i towarowy. Port znajduje się w sieci kompleksowej TEN-T, stanowiącej zasadniczą infrastrukturę lotniskową kraju oraz część infrastruktury europejskiej²⁹. W 2018 r. lotnisko obsłużyło ogółem 771 297 pasażerów, o 77 745 pasażerów więcej niż w 2017 r., osiągając wzrost ruchu na poziomie 11,2%. W przylocie obsłużono 384 937 pasażerów, a w odlocie 386 360 pasażerów³⁰. Ruch pasażerów w latach 2014 – 2018 przedstawiono na Wykresie 3.

Wykres 3. Ruch pasażerów w portach lotniczych (przyjazdy i wyjazdy) w latach 2014-2018 [tys. osób]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza kierunkowa i operatorska siatki połączeń wskazuje, że lotnisko obsługuje aktualnie (w systemie regularnym) różne rodzaje ruchu: biznesowy wewnętrzny (połączenie do Warszawy), dowozowy do hubów zapewniających dostęp do lotów europejskich i międzykontynentalnych (połączenia do Warszawy i Monachium), związany z wcześniejszymi i obecnymi migracjami (przyloty migrantów do kraju, odwiedziny rodzin; wszystkie połączenia *low-cost* do Wielkiej Brytanii i Irlandii, połączenie LOT do Nowego Jorku), turystyczny związany z dawniejszymi związkami społeczno-kulturowymi (Tel Awiw). Lotnisko w Jasionce notuje długookresowy, liniowy wzrost ruchu. Niektóre uwarunkowania tego wzrostu nie są jednak stabilne w sensie infrastrukturalnym, makroekonomicznym i geopolitycznym. Dlatego strategicznie celowe jest poszukiwanie segmentów rynku, na którym bazować może port Jasionka w perspektywie roku 2030 i później. Takimi segmentami mogą być: obsługa ruchu imigracyjnego do Polski (połączenia z Ukrainą), dowóz pasażerów do hubów interkontynentalnych (w tym do CPK, dużych portów przesiadkowych Europy Zachodniej), obsługa ruchu ukraińskiego z terenów przygranicznych (dojazd do lotniska transportem lądowym) w relacjach do Europy Zachodniej i dalej (np. do Kanady), obsługa ruchu cargo, równoległa obsługa ruchu *general aviation*, czyli ruchu lotniczego prywatnego i komercyjnego.

Przy lotnisku funkcjonuje wysokospecjalistyczny terminal cargo, który poza punktem odpraw fitosanitarnych umożliwiającym przewożenie roślin i produktów pochodzenia roślinnego, realizuje pełną obsługę wszystkich rodzajów towarów³¹. W 2018 r. ilość obsłużonego frachtu cargo wyniosła 2 694,5 tony, z tego 338,8 ton przypadło na cargo samolotowe, a 2 355,7 ton na tzw. lotnicze cargo samochodowe (RFS). W 2017 r. ilość obsłużonego frachtu cargo wyniosła 1 278,4 ton³².

²⁹ Zarząd Województwa Podkarpackiego, *Program Strategiczny Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2023*, Rzeszów 2015 r.

³⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Transport – wyniki działalności w 2018 r.*, Warszawa, Szczecin 2019 r.

³¹ IGiPZ PAN, *Analiza potencjałów i kierunków wykorzystania lotnisk i lądowisk na obszarze województwa podkarpackiego. Raport końcowy* (raport na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego), Warszawa 2018 r.

³² Dane z Departamentu Dróg i Transportu Publicznego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego.

Loty międzynarodowe mogą odbywać się również z lotniska w Mielcu, na którym ustanowione jest dodatkowe lotnicze przejście graniczne dla ruchu osobowego. Na lotnisku świadczone są głównie usługi dla firm znajdujących się w pobliskich SSE³³ w Mielcu i Tarnobrzegu.

Wejście Polski do strefy Schengen zapewniło swobodę przepływu osób na granicy Polski z państwami członkowskimi UE. Granica z Ukrainą stała się zewnętrzną granicą UE, na której funkcjonuje siedem przejść granicznych w tym: cztery transportu drogowego: Korczowa – Krakowiec, (w sieci bazowej TEN-T), Medyka – Szeginie, Krościenko – Smolnica, Budomierz – Hruszew; (w realizacji jest przejście graniczne Malhowice – Niżankowice), trzy transportu kolejowego: Werchrata – Rawa Ruska, Przemyśl – Mościska (w sieci bazowej TEN-T), Krościenko – Chyrów (obecnie nieczynne)³⁴. Na przejściu granicznym w Medyce została odprawiona największa liczba podróżnych przekraczających granicę zewnętrzną UE. Zawarta z Ukrainą umowa o zasadach małego ruchu granicznego wpłynęła na ożywienie ruchu w strefie przygranicznej. Granica przekraczana jest przede wszystkim w celu dokonywania zakupów. Województwo podkarpackie powinno w większym stopniu wykorzystać atut w postaci położenia przygranicznego poprzez m.in. rozbudowę infrastruktury i zaplecza usługowego na terenach w pobliżu przejść granicznych.

Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego

Bardzo ważnym dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionu jest stan i zasięg infrastruktury informatycznej rozumianej m.in. jako dostęp przedsiębiorstw oraz gospodarstw domowych do Internetu. W okresie 2014-2017 wzrósł na Podkarpaciu udział przedsiębiorstw posiadających szerokopasmowy dostęp do Internetu (z 83,3% w 2014 r. do 94,1% w roku 2017). Znacząca liczba przedsiębiorstw - 94,2%, wykorzystywała Internet w kontaktach z administracją publiczną. Inne cele wykorzystania Internetu w przedsiębiorstwach to głównie e-sprzedaż i e-zakupy. W 2017 r. udział przedsiębiorstw z województwa składających zamówienia poprzez sieci komputerowe (stronę internetową, systemy typu EDI) wynosił 29,6% i w stosunku do roku 2014 wzrósł on o 11,4%. Natomiast udział przedsiębiorstw otrzymujących zamówienia poprzez sieci komputerowe wynosił na Podkarpaciu 11,6% w 2017 r. (w 2014 r. 10,4%).

Korzystnie wyglądała również sytuacja pod względem dostępu do Internetu w gospodarstwach domowych. Od 2014 r. sukcesywnie zwiększał się udział gospodarstw domowych posiadających komputer osobisty z dostępem do Internetu. W 2017 r. wyniósł on 74,9% (w kraju 53,8%). W porównaniu z 2014 r. oznacza to wzrost o 3,5%. Pod względem wielkości tego wskaźnika zarówno w 2017 r., jak i 2014 r. województwo zajmowało pierwsze miejsce w Polsce. Istotny wpływ na tak wysoką pozycję regionu ma realizacja projektu „Sieć Szerokopasmowa Polski Wschodniej” (SSPW) oraz oddanie do eksploatacji na przełomie lat 2015 i 2016 ponad 2 tys. km sieci światłowodowej szkieletowo-dystrybucyjnej i 203 węzłów szkieletowych i dystrybucyjnych. Dzięki przeprowadzonym inwestycjom na terenie województwa, zniknęły obszary pozbawione dostępu do szybkiego Internetu, czyli tzw. „białe plamy”³⁵.

Infrastruktura energetyczna

Elektroenergetyka

Potencjał wytwarzania energii elektrycznej województwa podkarpackiego przekroczył w 2016 r. 1 GW, co stanowiło około 2,5% energii wytworzonej w całym kraju (12. miejsce wśród województw

³³ Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, Rzeszów 2018 r., s. 201.

³⁴ Tamże, s. 204.

³⁵ Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Perspektywa 2030*, Rzeszów 2018 r., s. 178.

oraz drugie miejsce wśród województw Polski Wschodniej). W przeliczeniu na 1 mieszkańca potencjał – moc osiągalna wyniosła 0,49 kW w 2016 r., co w porównaniu z rokiem 2013 r. stanowi wzrost o 0,05 kW, tj. o 9,6%. W porównaniu do Polski jest to wzrost wyższy o 3,1%.

Liczba odbiorców energii elektrycznej na niskim napięciu w gospodarstwach domowych znajdujących się na terenie województwa podkarpackiego wyniosła w 2018 r. 725,6 tys. i w porównaniu z 2014 r. wzrosła o 5,7% (w kraju wzrost liczby odbiorców wyniósł 6,9%). Zużycie energii elektrycznej na niskim napięciu w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosło na Podkarpaciu 596,5 kWh i na przestrzeni ostatnich lat systematycznie rosło (w 2014 r. było to 566,2 kWh). Jednak pod względem wielkości tego wskaźnika Podkarpacie znajduje się na ostatnim miejscu wśród województw.

Gazownictwo

Przez teren województwa podkarpackiego przebiegają dwie główne magistrale przesyłowe gazu, zasilające obszar kraju w gaz ziemny importowany z Rosji oraz gaz pozyskiwany z eksploatowanych złóż na obszarze województwa. System przesyłu gazu uzupełnia sieć gazociągów wysokiego ciśnienia o znaczeniu regionalnym i o znaczeniu lokalnym, zasilających stacje redukcyjno-pomiarowe (SRP). Długość czynnej sieci gazowej rozdzielczej na Podkarpaciu była jedną z najdłuższych wśród województw i wynosiła w 2018 r. 18,3 tys. km (w 2017 r. 18,1 tys. km). Odsetek mieszkańców z dostępem do sieci gazowej wyniósł 72,4% i pomimo nieznacznego spadku w odniesieniu do 2014 r. (o 0,3%) był zdecydowanie najwyższy w Polsce. Sieć gazowa w podkarpackich powiatach jest dobrze rozwinięta. Jedynie w powiatach bieszczadzkim i leskim odsetek mieszkańców z dostępem do sieci gazowej jest bardzo niski.

Ciepłownictwo

W województwie podkarpackim wytwarzanie energii cieplnej na potrzeby przemysłowe oraz sektora komunalno-bytowego odbywa się w elektrociepłowniach, ciepłowniach i kotłowniach komunalnych, przemysłowych oraz osiedlowych. Obecnie bardzo istotnym elementem kształtowania rynku energetycznego jest technologia kogeneracji. Realizacja tego typu inwestycji wzmacnia wewnętrzny wymiar bezpieczeństwa energetycznego województwa³⁶. Poprawa standardu obsługi i dostarczenie energii o właściwych parametrach dokonuje się również na szerszą niż dotychczas skalę, poprzez pozyskiwanie energii cieplnej ze źródeł odnawialnych np. poprzez konwertery (przetworniki) energii promieniowania słonecznego, jak i ze złóż wody geotermalnej³⁷ oraz biomasy. Prowadzona termomodernizacja budynków, pozwoli w znaczący sposób ograniczyć zapotrzebowanie na ciepło i jego straty. W województwie podkarpackim w 2018 r. długość ciepłowniczej sieci przesyłowej wynosiła 749 km i była dłuższa o 85,4 km w stosunku do 2012 r., co stanowi wzrost o 12%³⁸. Moc cieplna zainstalowana w 20 przedsiębiorstwach produkujących energię cieplną na terenie województwa w 2018 r. wynosiła 1 527,5 MW, osiągnięta moc cieplna wyniosła 1 514,2 MW, z czego wykorzystano 998,4 MW.

Energetyka odnawialna

Rosnące wraz z rozwojem cywilizacyjnym zapotrzebowanie na energię, przy wyczerpywaniu się jej tradycyjnych zasobów – głównie paliw kopalnych (węgiel, ropa naftowa, gaz ziemny) oraz towarzyszący ich zużyciu wzrost zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, powodują zwiększenie

---

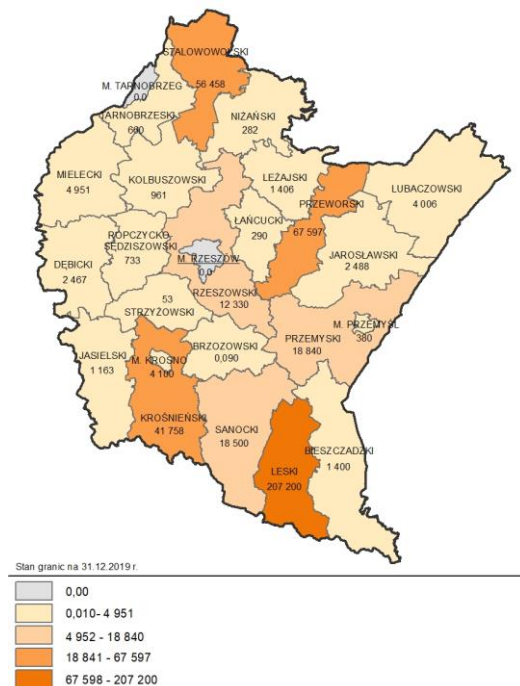
³⁶ Ibidem, s. 153.

³⁷ Ibidem, s. 153.

³⁸ Urząd Regulacji Energetyki, *Energetyka cieplna w liczbach – 2018*, Warszawa 2019 r.

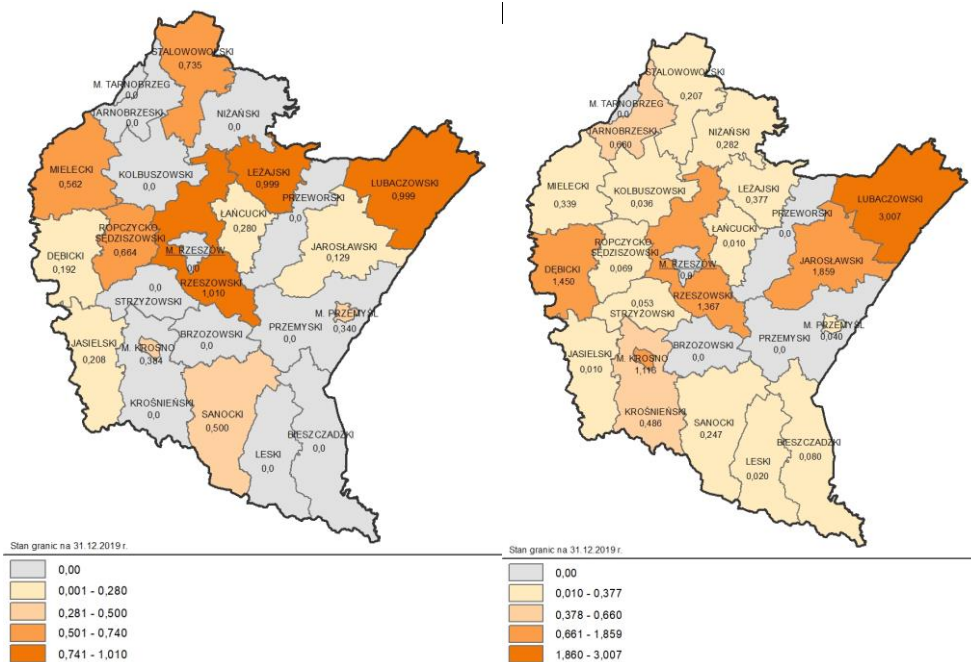
zainteresowania wykorzystaniem energii ze źródeł odnawialnych. Łączna moc instalacji wytwarzających energię elektryczną z OZE w 2019 r. przedstawia Mapa 7.

Mapa 7. Łączna moc instalacji wytwarzających energię elektryczną z OZE w 2019 r.

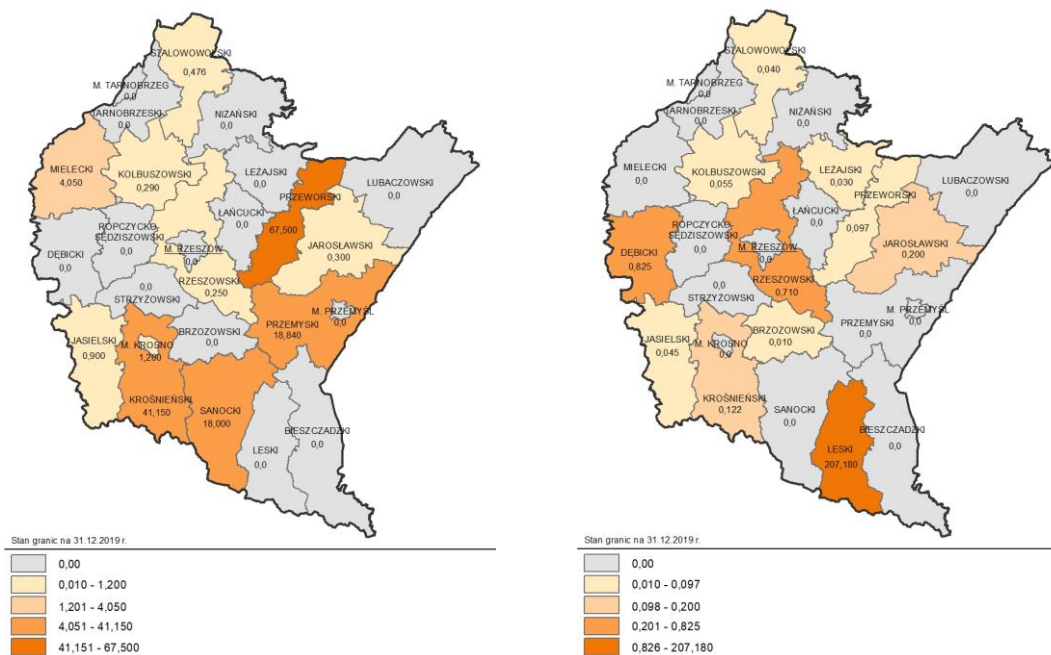
Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych GUS.

Mapa 8. Rozmieszczenie instalacji odnawialnego źródła energii w 2019 r.
biogazowa słońeczna

wiatrowa

wodna

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych GUS.

Według danych Urzędu Regulacji Energetyki (URE) z 31.12.2019 r. na terenie województwa podkarpackiego znajdowało się: 25 elektrowni wiatrowych, 16 elektrowni wodnych, 15 elektrowni biogazowych, pięć elektrowni na biomasę, 58 elektrowni wytwarzających energię elektryczną z promieniowania słonecznego, dwie elektrownie realizujące technologię współpalania paliw

kopalnych i biomasy (brak informacji o mocy zainstalowanej w odniesieniu do energii ze źródeł odnawialnych)³⁹ (Mapa 8).

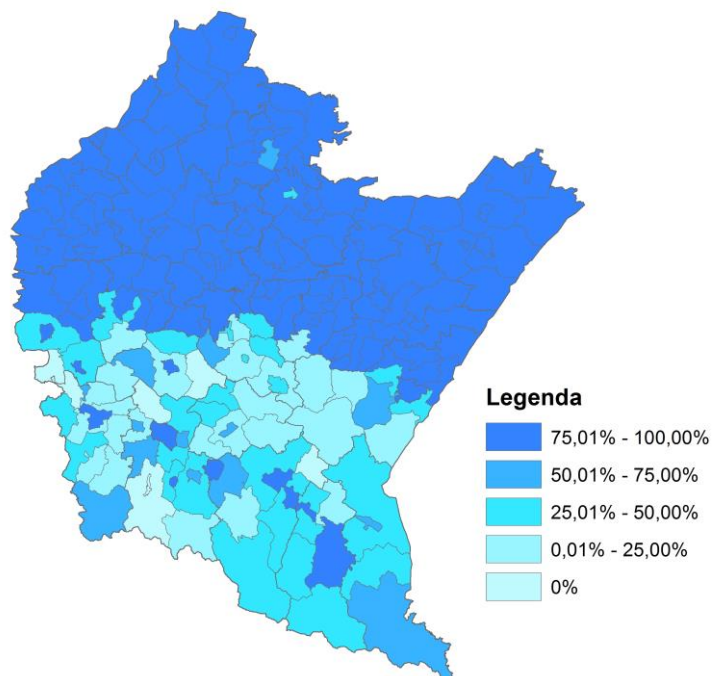
W 2018 r. produkcja energii elektrycznej z odnawialnych nośników energii (suma produkcji energii elektrycznej z elektrowni wodnych przepływowych, wiatrowych oraz wyprodukowanej z biomasy, biogazu i biopaliw (łącznie z ich współspalaniem) w województwie podkarpackim wyniosła 568,8 GWh (13. miejsce w kraju). Stanowiło to zaledwie 2,63% całej energii elektrycznej z odnawialnych nośników energii wyprodukowanej w Polsce. Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem na Podkarpaciu wyniósł 23,1% (szóste miejsce w kraju), co było wartością większą niż średnia krajowa (12,7%). Łączna zainstalowana moc w elektrowniach wykorzystujących odnawialne źródła energii na terenie województwa podkarpackiego wyniosła 407,599 MW, co stanowi 0,006% zainstalowanej mocy w OZE w skali kraju⁴⁰. Możliwości lokalizacyjne dużych obiektów OZE ograniczone są pokryciem obszaru województwa przez wielkopowierzchniowe formy ochrony przyrody, jak również przez rozproszoną zabudowę i gospodarstwa rolne.

Infrastruktura komunalna

Zaopatrzenie w wodę

W 2018 r. w województwie podkarpackim długość czynnej sieci wodociągowej rozdzielczej wynosiła 15,5 tys. km, co plasowało województwo na drugim miejscu w kraju (w 2017 r. 15,1 tys.), a liczba przyłączy prowadzących do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania 338,4 tys. W 2018 r. dostarczono gospodarstwom domowym 49,7 tys. dam^3 wody (o ponad 2 tys. dam^3 więcej niż w 2014 r.). Z wodociągu w 2018 r. korzystało 81% mieszkańców Podkarpacia (co jest najniższą wartością spośród wszystkich województw w Polsce) (Mapa 9).

Mapa 9. Odsetek mieszkańców korzystających z dostępu do sieci wodociągowych w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie informacji pozyskanych z gmin (według stanu na dzień 31.12.2018 r.).

³⁹ Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Perspektywa 2030*, Rzeszów 2018 r., s. 155-256.

⁴⁰ Tamże, s. 156.

Zasoby wód podziemnych w województwie rozłożone są nierównomiernie (80% występuje w części północnej województwa) oraz wykorzystywane są w niskim stopniu. Aktualny pobór wód wynosi poniżej 15% zasobów dostępnych do zagospodarowania. W południowej części województwa, ze względu na małe zasoby wód podziemnych, występują ograniczone możliwości poboru tych wód do celów bytowo-gospodarczych. Niedostatecznie wykorzystane są również zasoby wód powierzchniowych w województwie, głównie ze względu na braki w zabudowie hydrotechnicznej - niewystarczająca ilość zbiorników retencyjnych.

Sieć kanalizacyjna

Długość sieci kanalizacyjnej na Podkarpaciu w 2018 r. wynosiła 17,1 tys. km, co plasowało województwo na pierwszym miejscu w kraju (wzrost o 8,8% od 2014 r.). Korzystało z niej w 2018 r. 70,4% mieszkańców województwa podkarpackiego (w 2014 r. 68,7%). W rankingu województw Podkarpacie zajmowało 10. miejsce pod względem udziału ludności korzystającej z kanalizacji. Dobrym wyposażeniem charakteryzuje się centralna część regionu. Obok Bieszczad, Beskidu Niskiego i ziemi Lubaczowskiej, bardzo niskimi wielkościami wskaźnika odznacza się pas pogórza. W wielu gminach górskich sieć kanalizacyjna nie istnieje wcale.

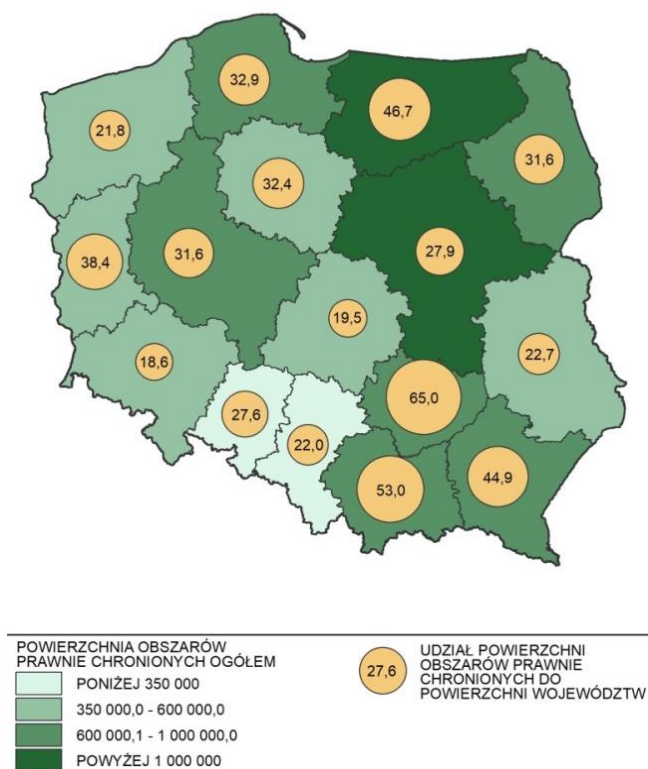
ŚRODOWISKO I BEZPIECZEŃSTWO

Stan środowiska

Ochrona przyrody

Środowisko przyrodnicze województwa podkarpackiego jest dobrze zachowane, a wymagające prawnej ochrony gatunki zwierząt i roślin oraz ich siedliska objęte zostały różnymi formami ochrony prawnej. Obszary przyrodnicze województwa stanowią ważny element sieci ekologicznej, ustanowionej na poziomie europejskim i krajowym. Bieszczadzki Park Narodowy, Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy i Park Krajobrazowy Doliny Sanu wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Karpaty Wschodnie. Niezwykłą atrakcyjnością przyrodniczą odznacza się także Transgraniczny Rezerwat Biosfery Roztocze wpisany na listę UNESCO. Według stanu na 2018 r., całkowita powierzchnia obszarów chronionych w województwie podkarpackim wynosiła 801 284,97 ha (piąte miejsce w kraju). Obszary prawnie chronione stanowiły w podkarpackim 7,9% takich obszarów w kraju. W 2018 r. udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem na Podkarpaciu wynosił 44,9%, co lokowało województwo na czwartym miejscu w kraju. (Mapa 10).

Mapa 10. Obszary prawnie chronione i ich udział w powierzchni ogółem według województw w 2018 r. [ha]

PL=10 182 355,75

PL = 32,6%

Źródło: Raport o stanie województwa podkarpackiego za 2019 r., Rzeszów, maj 2020 r.

System ochrony przyrody województwa podkarpackiego tworzą: dwa parki narodowe, 97 rezerwatów przyrody, 10 parków krajobrazowych, z tego sześć w całości znajduje się w granicach województwa, 13 obszarów chronionego krajobrazu, siedem obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000, 55 specjalnych obszarów ochrony siedlisk Natura 2000, jeden obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalny obszar ochrony siedlisk mający znaczenie dla Wspólnoty, a także 1655 pomników przyrody; 28 stanowisk dokumentacyjnych; 465 użytków ekologicznych; dziewięć zespołów przyrodniczo-krajobrazowych⁴¹.

Złóża kopalin

Na terenie województwa podkarpackiego znajduje się 1127 udokumentowanych złóż kopalin, o zróżnicowanej wielkości zasobów i zasięgu przestrzennym⁴². Złóża kopalin są stosunkowo równomiernie rozmieszczone na obszarze województwa. Złóża udokumentowane w regionie tworzą trzy zasadnicze grupy surowców, są to: surowce energetyczne (gaz ziemny – 95 złóż, ropa naftowa – 28 złóż), surowce chemiczne (siarka rodzima – siedem złóż, torfy i torfy lecznicze – pięć złóż, wody lecznicze – 12 złóż) oraz surowce skalne (min. gipsy, piaskowce, wapienie, piaski i żwiry itp.).

Ochrona wód

W ostatnich latach zauważalny jest spadek ilości odprowadzanych ścieków przemysłowych i komunalnych. W roku 2018 r. do wód lub ziemi odprowadzono 170,6 hm³ ścieków (w 2017 r. 178,9

⁴¹ <http://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/> (stan na dzień 26.02.2019 r.).

⁴² Państwowy Instytut Geologiczny, *Bilans zasobów złóż kopalin w Polsce wg stanu na 31.12.2017 r.*, Warszawa 2018 r.

hm³ ścieków), wśród których przeważały (63,7%) ścieki odprowadzone bezpośrednio do wód lub do ziemi z zakładów, natomiast siecią kanalizacyjną odprowadzono 36,3%.

Województwo podkarpackie w skali kraju charakteryzuje się niską ilością odprowadzanych ścieków wymagających oczyszczenia przy równie dość wysokim odsetku ich oczyszczenia. W 2018 r. oczyszczenia wymagało 73,1 hm³ ścieków, z których 98,8% poddano procesowi oczyszczenia, a 1,2% odprowadzono bez oczyszczenia siecią kanalizacyjną bądź bezpośrednio z zakładów do wód lub do ziemi. W przeliczeniu na 1 mieszkańca ilość odprowadzonych ścieków wymagających oczyszczenia wynosiła 34,4 m³ i mimo, że w latach 2014-2018 wskaźnik ten wzrósł o 1,8 m³ (32,6 m³ w 2014 r.) to był on najniższy w kraju. Pod względem stopnia oczyszczania ścieków województwo podkarpackie z wynikiem 98,79% zajmowało dziewiąte miejsce (średnia kraju wynosi 95,15%). Odsetek oczyszczanych ścieków z każdym rokiem nieznacznie wzrasta (w porównaniu do 2014 r. wzrósł o 0,47%).

W roku 2018 w województwie podkarpackim pracowało 228 oczyszczalni komunalnych, w tym 190 oczyszczalni biologicznych i 38 z podwyższonym usuwaniem biogenów o łącznej przepustowości 417,2 dam³/d. Oczyszczalni przemysłowych funkcjonowało 50, w tym 12 mechanicznych, siedem chemicznych, 29 biologicznych i dwie z podwyższonym usuwaniem miogenów, o łącznej przepustowości 326,0 dam³/d. W 2018 r. z komunalnych oczyszczalni ścieków korzystało 74,7% ludności (w 2017 r. 73,9%). W układzie terytorialnym najlepsza sytuacja pod względem korzystania z oczyszczalni ścieków występuje w ciągach Dębica-Rzeszów-Przemyśl oraz Jasło-Sanok. Zdecydowanie największe braki w wyposażeniu występują w pasie pogórza. W bliskim sąsiedztwie Rzeszowa możemy też spotkać gminy, w których z oczyszczalni korzysta mniej niż 20% ludności.

Ochrona powietrza

Na stan powietrza w województwie podkarpackim wpływała głównie niska emisja, pochodząca z indywidualnych i komunalnych systemów grzewczych (emisja powierzchniowa) oraz związana z dużym natężeniem ruchu komunikacyjnego (emisja liniowa). Emisja punktowa, pochodząca z procesów energetycznego spalania paliw oraz przemysłowych procesów technologicznych uległa zdecydowanemu ograniczeniu, co jest skutkiem m.in. rygorystycznych ograniczeń prawnych. W miastach kumuluje się emisja powierzchniowa i liniowa, związana z dużym natężeniem ruchu komunikacyjnego. Ponadto zimowe warunki meteorologiczne nie sprzyjają dyspersji zanieczyszczeń.

W 2018 r. województwo podkarpackie zajmowało 13. miejsce w kraju pod względem emisji zanieczyszczeń gazowych i 12. miejsce ze względu na ilość wprowadzanych do powietrza pyłów⁴³. Wyniki monitoringu pyłu zawieszonego PM₁₀ w 2018 r. wykazały dotrzymanie średniorocznego poziomu dopuszczalnego w całym województwie⁴⁴. Stężenie średnioroczne PM₁₀ na stacji pomiarowej w Rzeszowie wyniosło 31 mg/m³ i stanowiło 78% dopuszczalnej normy. W strefie podkarpackiej najwyższe stężenie średnioroczne pyłu zawieszonego PM₁₀ wystąpiło w Dębicy i w Jarosławiu⁴⁵.

W 2018 r. z terenu województwa podkarpackiego 95 badanych zakładów przemysłowych wyemitowało 2 779,2 tys. ton zanieczyszczeń gazowych, podczas gdy w Polsce było to 213 214,2 tys.

⁴³ Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Ochrona środowiska w województwie podkarpackim w 2018 r.*, Rzeszów, wrzesień 2019 r.

⁴⁴ Monitoring powietrza atmosferycznego prowadzony jest przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, na potrzeby corocznej oceny jakości powietrza i obserwacji jego zmian. Oceny dokonuje się poprzez pomiary stężeń substancji w powietrzu oraz porównanie wyników, z określonymi w przepisach poziomami dopuszczalnymi, docelowymi i poziomami celu długoterminowego wraz z terminami ich osiągnięcia, w zależności od rodzaju zanieczyszczenia.

⁴⁵ Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, *Raport o stanie środowiska w województwie podkarpackim w 2017 roku*, Rzeszów 2018 r.

ton (1,3% w skali kraju), co plasuje województwo na 13. miejscu w kraju. Największą emisję zanieczyszczeń gazowych z zakładów szczególnie uciążliwych odnotowano w powiatach: stalowowolskim (562 tys. ton), mieście Rzeszowie (426,7 tys. ton), leżajskim (382,1 tys. ton) oraz mieleckim (325,2 tys. ton). Najmniej takich zanieczyszczeń wystąpiło w powiecie leskim (112 ton). W powiecie strzyżowskim jako jedynym w województwie wartość tego wskaźnika wyniosła 0. W 2018 r. w województwie podkarpackim zakłady szczególnie uciążliwe wyemitowały 1 189 t/r zanieczyszczeń pyłowych. Najwięcej w powiatach: stalowowolskim (364 t/r), m. Rzeszów i mieleckim (po 143 t/r), a najmniej w powiatach: leskim (1 t/r) i strzyżowskim (0 t/r). Na terenie województwa zauważalny jest systematyczny spadek emisji zanieczyszczeń gazowych i pyłowych wprowadzanych do powietrza emitowanych przez zakłady szczególnie uciążliwe.

Gospodarka odpadami

Gospodarka odpadami na terenie województwa jest prowadzona zgodnie z Wojewódzkim Planem Gospodarki Odpadami 2022 (WPGO) oraz na podstawie obowiązujących przepisów prawnych. W latach 2013-2018 na obszarze województwa podkarpackiego nastąpił wzrost zebranych i odebranych odpadów komunalnych. W 2018 roku odebrano i zebrano łącznie ponad 532 tys. Mg odpadów komunalnych (dane UMWP). W strukturze zebranych i odebranych odpadów komunalnych obserwuje się wzrost strumienia zebranych i odebranych selektywnie odpadów surowcowych do ok. 109 tys. Mg w roku 2018. Wzrost ten jest również zauważalny w odniesieniu do selektywnie zebranych i odebranych odpadów wielkogabarytowych, odpadów zielonych i innych bioodpadów a także odpadów remontowo-budowlanych stanowiących odpady komunalne. Obserwuje się także wzrost masy odbieranych niesegregowanych (zmieszanych) odpadów komunalnych, których w 2018 roku odebrano ponad 346 tys. Mg. Zmiany w przepisach prawnych dotyczących gospodarowania i postępowania z odpadami komunalnymi oraz poniesione nakłady inwestycyjne na przestrzeni ostatnich lat, zaowocowały budową nowych oraz modernizacją istniejących instalacji z zastosowaniem nowoczesnych technologii przetwarzania odpadów spełniających wymagania BAT.

Według danych zgromadzonych w Wojewódzkim Systemie Odpadowym w 2018 roku na terenie województwa wytworzono ponad 2,57 mln. Mg odpadów innych niż komunalne. Dominującym procesem zagospodarowania odpadów innych niż komunalne na terenie województwa był odzysk. W 2018 roku Procesom odzysku poddano ok. 2,36 mln Mg odpadów innych niż komunalne, natomiast unieszkodliwiono 0,41 mln Mg.

Na gospodarkę odpadami wydano w tym roku 41 843,8 tys. zł (7,1% wszystkich nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska w województwie podkarpackim).

Zagrożenie hałasem

Dominującym i najbardziej uciążliwym źródłem hałasu w województwie jest komunikacja drogowa. Nadmierny hałas komunikacyjny to problem dotyczący znacznej części mieszkańców województwa, a pomiary poziomu hałasu, prowadzone w ramach Państwowego Monitoringu Środowiska, wskazują na ciągły jego wzrost. Badania hałasu drogowego prowadzone w 2017 r. plasują województwo podkarpackie na drugim miejscu w kraju pod względem długości skontrolowanych ulic w mieście, na których przekroczono maksymalny poziom hałasu. Przekroczenia dopuszczalnych norm hałasu występują w większości miast oraz w miejscowościach położonych przy drogach krajowych. Doprowadzenie poziomów hałasu komunikacyjnego do wartości dopuszczalnych jest procesem powolnym i wymagającym wielu kompleksowych działań, ponieważ poziom hałasu drogowego uzależniony jest od wielu czynników m.in. natężenia i płynności ruchu, jakości nawierzchni drogowej, przepustowości ulic, zwartości zabudowy.

Zapobieganie i przeciwdziałanie zagrożeniom

Warunki klimatyczne województwa są dość silnie zróżnicowane, co wynika z jego położenia geograficznego oraz rzeźby terenu. Najbardziej zmienne warunki pogodowe występują na obszarze górskim (duża ilość opadów, wiatry głównie południowe). Rejon nizinny obejmujący północną część województwa (Kotlina Sandomierska), charakteryzuje się długim upalnym latem, ciepłą zimą i stosunkowo niedużą ilością opadów. Klimat środkowej części województwa, podgórski ma charakter przejściowy pomiędzy nizinym a górskim (obszar Pogórza Karpackiego). Warunki klimatyczne województwa dodatkowo kształtowane są poprzez nasilające się w ostatnich latach ekstremalne i anomalne zjawiska pogodowe. Na obszarze kraju i województwa podkarpackiego prognozuje się częstsze ekstrema temperatury, większą intensywność opadów mogących powodować powodzie o każdej porze roku, wzrost częstotliwości i intensywności silnych wiatrów, powstawanie samoistnych pożarów (w szczególności na terenach leśnych), a także częstsze występowanie suszy gwałtownych burz, którym towarzyszą gradobicia i trąby powietrzne. Prognozuje się również częstsze występowanie temperatur oscylujących wokół zera stopni Celsjusza zimą.

Przybory wód, opady deszczu i powodzie

W latach 2014-2018 najwięcej zagrożeń związanych z opadami deszczu (powyżej 300) odnotowano w powiatach: jasielskim, krośnieńskim, sanockim i dębickim, natomiast najmniej (poniżej 100) w miastach: Przemyśl, Krosno, Rzeszów oraz w powiecie tarnobrzesckim. W analizowanym okresie również najwięcej zagrożeń związanych z przyborami wód było w powiatach: jasielskim, sanockim i krośnieńskim (powyżej 130), a najmniej (poniżej 10) w miastach Rzeszów, Krosno, Tarnobrzeg oraz w powiecie kolbuszowskim.

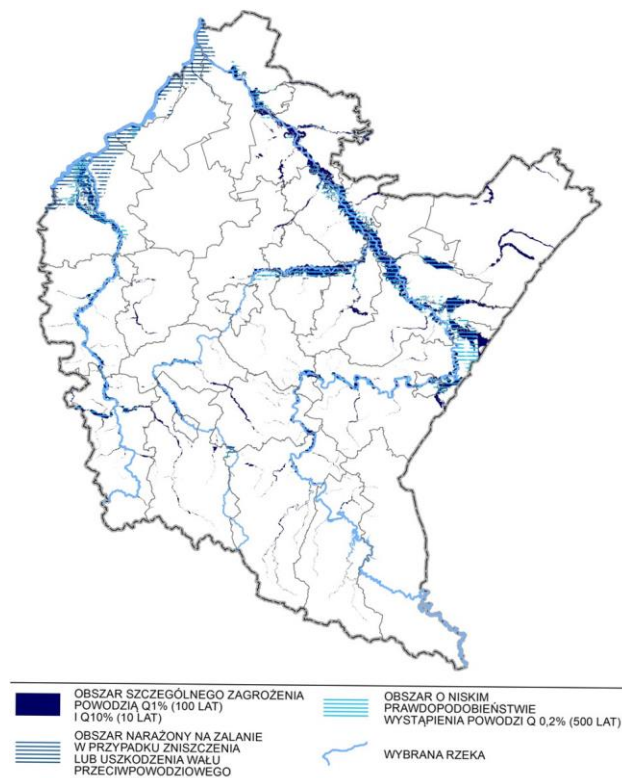
Wody powierzchniowe cechują się dużą zmiennością przepływów w czasie, wynikającą ze zróżnicowania warunków hydrologicznych oraz z górskiego charakteru większości rzek województwa. Duże spadki terenu przy dużych opadach atmosferycznych stwarzają warunki szybkiego odpływu wód, ale często powodując nagłe wezbrania w ciekach. Ze względu na mało przepuszczalne podłoże i niewielkie zdolności retencyjne zlewni, spływ na ogół odbywa się powierzchniowo. W suchych okresach, w rzekach obserwuje się małe przepływy, natomiast w okresach deszczowych gwałtowne i duże wezbrania. Częste zmiany przepływu sprzyjają procesom erozyjnym koryt brzegów i dna rzeczne. Maksymalne odpływy w rzekach regionu obserwuje się w miesiącach marzec-kwiecień, natomiast odpływy minimalne występują najczęściej we wrześniu. Średnie roczne odpływy z podkarpackich rzek są zazwyczaj wyższe od przeciętnego spływu z terytorium Polski. Dość wysokie opady, szczególnie w obszarach górskich oraz specyficzne ukształtowanie terenu determinują wyższy, o co najmniej 15%, poziom zagrożenia powodziowego od przeciętnego zagrożenia powodziowego w Polsce. Obszary zagrożenia powodziowego, w tym obszary szczególnego zagrożenia powodziowego, obejmują aż 7,9% powierzchni województwa podkarpackiego tj. ok. 1 414 km² (Mapa 11).

Zagrożenie osuwiskami

Południowa część województwa podkarpackiego, położona w zasięgu Karpat fliszowych, posiada warunki sprzyjające rozwojowi ruchów masowych, m.in. osuwisk (Mapa 12). O przebiegu procesów osuwiskowych decydują głównie takie czynniki jak: budowa geologiczna i warunki hydrometeorologiczne oraz działalność człowieka. Wiedza na temat występowania terenów osuwiskowych pozwala na właściwą lokalizację inwestycji i odpowiednie zagospodarowanie tych obszarów oraz ograniczanie strat gospodarczych. Inwentaryzacja osuwisk w województwie przeprowadzona została po powodzi w 2001 r. Wykazała ona 2658 lokalizacji osuwisk, przy czym część z nich miała formę aktywną, a część była nieczynna. Wiele osuwisk uaktywniło się po kolejnej

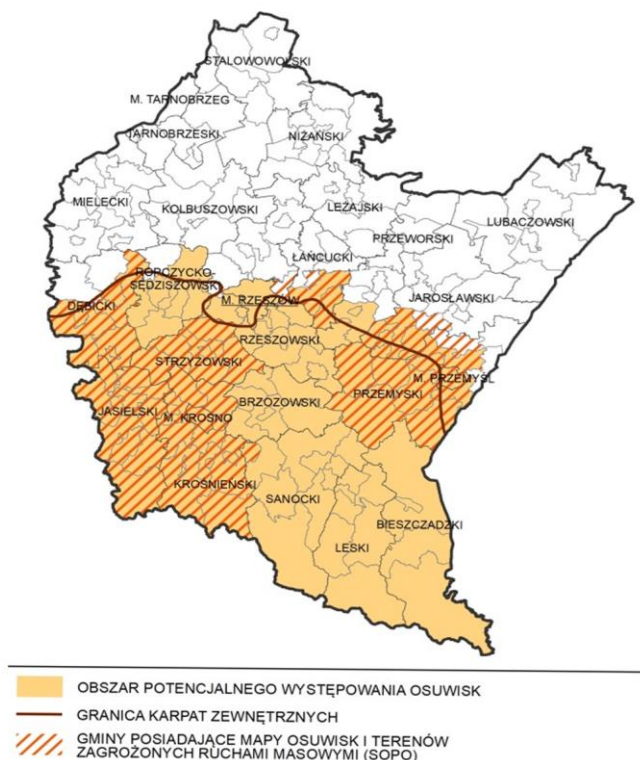
powodzi w 2010 r. Obecnie realizowany jest ogólnopolski projekt System Ostry Przeciwosuwiskowej, w ktorego ramach rozpoznano, udokumentowano i opracowano mapy osuwisk i terenow zagrozonych ruchami masowymi dla czesci wojewodztwa, a monitoring prowadzony jest dla 14 osuwisk.

Mapa 11. Obszary zagrozone powodzią

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych RZGW w Krakowie

Mapa 12. Zagrożenie osuwiskami

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie

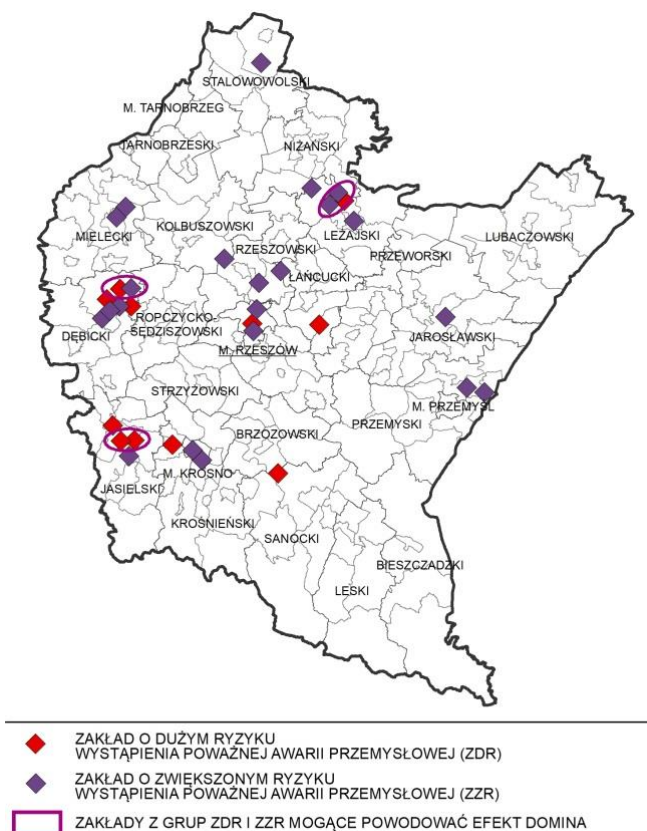
Poważne awarie i zagrożenia chemiczno-ekologiczne

Na obszarze województwa na koniec grudnia 2018 r. 12 zakładów zaliczono do grupy zakładów o dużym ryzyku powstania poważnej awarii przemysłowej oraz 22 zakłady do grupy zakładów o zwiększonym ryzyku⁴⁶. Część tych zakładów zaliczona została do grupy zakładów powodujących efekt domina⁴⁷. W istniejących na terenie województwa zakładach wytwarzających i przechowujących substancje niebezpieczne stosowane są rozwiązania organizacyjne i techniczne, które znacznie ograniczają ryzyko wystąpienia poważnych awarii i ich negatywnego oddziaływania. W analizowanym okresie na terenie województwa odnotowywano przypadki zdarzeń o znamionach poważnych awarii, głównie związane z transportem substancji niebezpiecznych po drogach krajowych i wojewódzkich, a także międzynarodową magistralą kolejową E30 (Mapa 13).

⁴⁶ <https://wios.rzeszow.pl/urząd/inspekcja/powazne-awarie/> (stan na dzień 31.12.2018 r.)

⁴⁷ Podkarpacki Komendant Wojewódzki Państwowej Straży Pożarnej, na podstawie informacji podanych przez prowadzących zakłady (w zgłoszeniu, programie zapobiegania awariom, raporcie o bezpieczeństwie) lub wyników kontroli ustala, w drodze decyzji, grupy zakładów, których zlokalizowanie względem siebie może spowodować efekt domina.

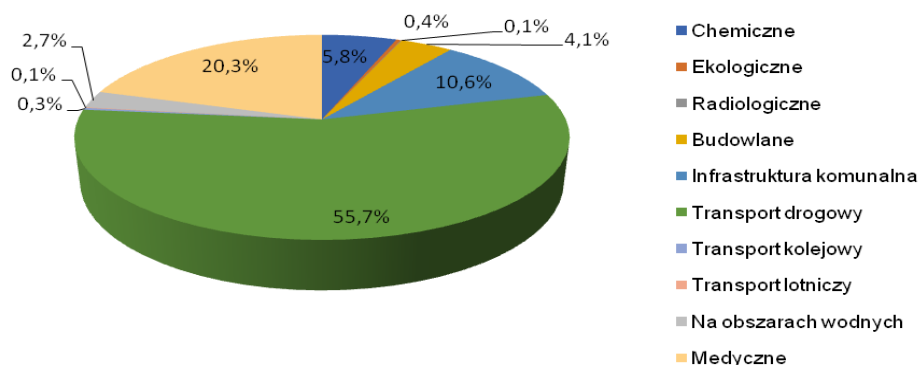
Mapa 13. Potencjalni sprawcy poważnych awarii

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych Podkarpackiego Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej (stan na koniec października 2017 r.)

Zagrożenia chemiczne i ekologiczne stanowiły zaledwie 6% ogółu zdarzeń, jakie miały miejsce w województwie podkarpackim w 2018 r. Pozostałe zagrożenia miejscowe występowały głównie na drogach (56%), albo były to zagrożenia medyczne (20%).

Wykres 4. Zagrożenia miejscowe na terenie województwa podkarpackiego wg rodzajów w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych statystycznych KG PSP (źródło: www.kgsp.gov.pl, data dostępu: 21.03.2019 r.).

Znaczące oddziaływanie na środowisko mają ponadto składowiska odpadów, zwłaszcza poprodukcyjnych, jeżeli nie zostały zrekultywowane lub zostały zrekultywowane w sposób nieprawidłowy (tzw. „bomby ekologiczne”). Na terenie województwa podkarpackiego „bomba ekologiczna” znajduje się w Nowej Dębce i stanowi realne zagrożenie dla Głównego Zbiornika Wód Podziemnych 425 Dębica – Stalowa Wola – Rzeszów.

II. Analiza SWOT dla województwa podkarpackiego⁴⁸

Analiza strategiczna SWOT pozwala przeanalizować atuty i słabości regionu wobec szans i zagrożeń stwarzanych przez otoczenie.

MOCNE STRONY
<ul style="list-style-type: none">
• Przewaga konkurencyjna regionu w obszarach: przemysł lotniczy i IT
• Rzeszów, jako silny na tle regionu ośrodek realizujący funkcje metropolitalne
• Rozwinięta i równomiernie rozmieszczona sieć osadnicza (policentryczna)
• Podkarpacie jako lider (pierwsze miejsce w Polsce) pod względem udziału gospodarstw domowych posiadających komputer osobisty z szerokopasmowym dostępem do Internetu
• Bardzo dobre warunki do rozwoju technologii z wykorzystaniem źródeł OZE (energetyka słoneczna i w pewnym zakresie wodna)
• Wysoka aktywność eksportowa przedsiębiorstw
• Dobry stan (ilościowy) wód podziemnych
• Dostępne tereny inwestycyjne
• Położenie na międzynarodowych szlakach komunikacyjnych oraz międzynarodowy port lotniczy i sieć lotnisk regionalnych na terenie województwa
• Kształcenie wysoko wykwalifikowanych kadr dla inteligentnych specjalizacji województwa
• Zaangażowanie społeczeństwa i samorządów lokalnych w utrzymanie i wspieranie organizacji społecznych działających na rzecz wzmocnienia kapitału społecznego oraz bezpieczeństwa lokalnych społeczności
• Występowanie naturalnych tworzyw leczniczych i opartego na nich lecznictwa uzdrowiskowego
• Duża różnorodność biologiczna na terenie województwa
• Sprzyjające warunki środowiskowe dla rozwoju rolnictwa ekologicznego i turystyki zrównoważonej, przyrodniczej, w tym walorów uzdrowiskowych
• Wzrost produkcji żywności wysokiej jakości: ekologicznej, tradycyjnej
• Bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe, w tym zabytki wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO
• Dynamicznie rozwijający się sektor ekonomii społecznej i solidarnej oraz wzrost liczby miejsc pracy w sektorze
• Wieloletnie doświadczenia Euroregionu Karpackiego – najstarszej struktury współpracy transgranicznej w Europie Środkowo – Wschodniej
SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none">
• Niezadowalający poziom współpracy międzysektorowej (przedsiębiorcy, JST, szkolnictwo, NGO)
• Niewystarczająca liczba markowych, wysokostandardowych produktów turystycznych oraz słaba infrastruktura turystyczna
• Zróżnicowanie jakości życia pod względem ekonomicznym i dostępu do usług publicznych w

⁴⁸ Przedstawiona analiza SWOT jest efektem pracy ekspertów oraz członków Zespołu Roboczego ds. opracowania strategii, podczas warsztatów tematycznych.

układzie miasto – wieś oraz północ – południe województwa

- Nierówne tempo rozwoju poszczególnych subregionów wewnątrz województwa
- Zbyt niski poziom pokrycia powierzchni województwa MPZP, co utrudnia właściwe zarządzanie przestrzenią (powiązania funkcjonalnymi, środowiskiem przyrodniczym i rozwojem gospodarczym) oraz zapewnienie bezpieczeństwa ludności
- Bardzo rozproszona zabudowa występująca w województwie, która powoduje wysokie koszty i wyzwania dla rozwoju infrastruktury szczególnie liniowej (wodociągi, kanalizacja zbiorcza, energetyczne linie przesyłowe)
- Niewystarczający dostęp do wody odpowiedniej jakości, w konsekwencji niedostatecznego pokrycia województwa w zakresie sieci wodociągowej
- Braki w zakresie właściwie prowadzonej gospodarki ściekowej, szczególnie na obszarach o rozproszonej zabudowie
- Niski poziom retencji wód powierzchniowych (niewystarczająca liczba małych i dużych zbiorników retencyjnych oraz innej infrastruktury technicznej służącej retencjonowaniu wód)
- Wysoki odsetek osób zatrudnionych w rolnictwie przy równoczesnej niskiej towarowości produkcji rolnej wynikającej z rozdrobnienia gospodarstw rolnych
- Niższe niż w pozostałych regionach średnie wynagrodzenie
- Słaba zdolność organizacji pozarządowych do generowania własnych środków finansowych oraz mały udział NGO zatrudniających pracowników
- Brak bezpośredniego połączenia drogowego i kolejowego ze stolicą kraju oraz niewystarczająca sieć drogowa i kolejowa, szczególnie w kierunku południowym (słaba dostępność komunikacyjna tej części regionu)
- Niezadowalająca jakość lub brak transportu publicznego na obszarach wiejskich oraz słabe zintegrowanie różnych form transportu
- Niski poziom przedsiębiorczości w regionie
- Znaczna liczba osób biernych zawodowo, niegotowych do podjęcia pracy – ukryte bezrobocie
- Luka kompetencyjna pomiędzy zapotrzebowaniem na rynku a osobami poszukującymi pracy, w tym także zwiększona przez niedopasowanie kierunków kształcenia
- Ograniczona dostępność do tzw. kultury wysokiej
- Zbyt mała w stosunku do potrzeb liczba lekarzy (w tym specjalistów) przypadająca na mieszkańców w regionie oraz pogłębiające się braki kadrowe zespołów terapeutycznych, zwłaszcza w szpitalach powiatowych

SZANSE

- Systematyczny wzrost liczby spółek z udziałem kapitału zagranicznego, jako szansa na nowe miejsca pracy i wzrost gospodarczy
- Wykorzystywanie w promowaniu Podkarpacia jako miejsca zamieszkania, faktu najdłuższej w Polsce długości życia kobiet i mężczyzn
- Rozwój współpracy transgranicznej (w tym w ramach międzynarodowego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie”, Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Roztocze” oraz Euroregionu Karpackiego)

- Dobre skomunikowanie z województwami małopolskim, śląskim, opolskim i dolnośląskim – wzmocnienie współpracy pomiędzy firmami z województw południowych
- Rozwój powiązań gospodarczych w układzie północ-południe poprzez realizację szlaku komunikacyjnego *Via Carpatia*
- Umiejętne wykorzystywanie dostępnych środków zewnętrznych (w tym europejskich) na cele rozwojowe województwa
- Rozwój e-usług w oparciu o zasoby cyfrowe
- Otwierający się rynek usług w ramach „srebrnej gospodarki” (*silver economy*)
- Trendy związane z wysoką jakością życia i wzrost zainteresowania żywnością ekologiczną oraz nowymi produktami wsi
- Rozwój badań, pojawianie się nowych technologii i wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony środowiska, energetyki i zrównoważonego rozwoju
- Wzrastająca świadomość społeczeństwa w zakresie profilaktyki zdrowia oraz zdrowego trybu życia
- Uregulowania i instrumenty sprzyjające funkcjonowaniu i promocji rodziny
- Możliwość lokowania inwestycji w istniejących strefach ekonomicznych, parkach technologicznych oraz inkubatorach przedsiębiorczości
- Potencjał B+R podkarpackich uczelni oraz sektora prywatnego
- Utrzymujące się zmiany wzorców uczestnictwa w życiu społecznym (partycypacja, postawy filantropijne, wolontariat)
- Wzrost znaczenia kompetencji kluczowych (językowych, informatycznych, matematycznych, kulturowych, społecznych oraz przedsiębiorczych) w procesach rozwojowych
- Rosnąca świadomość społeczeństwa dot. społecznie odpowiedzialnych zakupów (np. produktów regionalnych, produktów i usług podmiotów ekonomii społecznej)
- Możliwość korzystania przez przedsiębiorców na terenie całego województwa, realizujących nowe inwestycje, ze zwolnienia z podatku dochodowego w ramach programu Polska Strefa Inwestycji
- Centralne położenie województwa na obszarze objętym Inicjatywą Trójmorza i rozwój współpracy transgranicznej
- Tworzenie nowych porozumień samorządów i partnerstw

ZAGROŻENIA

- Peryferyjne położenie i słabe skomunikowanie ze stolicą
- Narastające zróżnicowanie pomiędzy poziomem rozwoju województwa, a szybciej rozwijającymi się regionami
- Wysoka wrażliwość sektora turystycznego na zmiany w koniunkturze gospodarczej
- Niewystarczające dostosowanie rozwiązań prawnych do współpracy, w tym z wolontariatem
- Odpływ młodych, aktywnych i wysoko wykwalifikowanych kadr
- Niekorzystne trendy demograficzne, w tym starzenie się społeczeństwa (szczególnie na obszarach wiejskich)
- Wzrost liczby osób uzależnionych oraz zachorowań na choroby cywilizacyjne
- Niewystarczająca (i nie w pełni spójna) współpraca województw i regionów państw sąsiednich z województwem podkarpackim w zakresie ochrony przed zagrożeniami i ochrony środowiska

- Intensywna antropogenizacja środowiska przyrodniczego przejawiająca się: zanieczyszczeniami powietrza (szczególnie pyłowymi) oraz postępującą zabudową na terenach zalewowych i osuwiskowych (jako efekt braku regulacji prawnych w zakresie obowiązku sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego)

Ilościowe ujęcie składników analizy SWOT wskazuje, równowagę ilości mocnych i słabych stron województwa. Jednakże przewaga szans w relacji do zagrożeń potwierdza, iż Podkarpacie dysponuje znacznym potencjałem i zasobami rozwojowymi, co pozwala kontynuować korzystne trendy, skutecznie pokonując zidentyfikowane zagrożenia. Nakreślone uwarunkowania w analizie SWOT i rzetelnie przeprowadzony *foresight* gospodarczy będzie podstawą do kreowania działań prorozwojowych, wpisujących się w wyzwania nowej generacji.

III. Scenariusze rozwoju województwa⁴⁹

Gospodarka regionalna województwa podkarpackiego jest pod względem PKB na dziewiątej pozycji w kraju (rok 2017), a pod względem PKB per capita na pozycji 15. W minionym 10-leciu rozwijała się dynamicznie dzięki dobrej koniunkturze w gospodarce światowej i wysokiemu wzrostowi gospodarki polskiej oraz stabilnej pro-rozwojowej polityce władz regionalnych. Podobnie jak w przypadku całego kraju istotne dla tego rozwoju były fundusze polityki spójności UE, których wsparcie dla gospodarki regionalnej było średniorocznie na poziomie 4,5% i 2,7% PKB województwa odpowiednio w perspektywie 2007-2013 i 2014-2020. Miniona dekada przyniosła istotne zmiany strukturalne w gospodarce regionu, które doprowadziły do spadku udziału pracujących w sektorze rolnictwa z 25,5% w 2007 r. do 12,3% w 2017 r. Towarzyszył temu wzrost udziału zatrudnienia w sektorze przemysłu i budownictwa oraz w sektorze usług równomiernie po ok. 6%. Stopa bezrobocia w województwie została zredukowana z 9,5% w 2007 roku do 5,2% w II kw. 2019 roku i wzrosła do 9 % w II kwartale 2020 roku jako pierwszy efekt kryzysu wywołanego pandemią koronawirusa. Gospodarka regionu znajduje się na stałej ścieżce wzrostu od niemal 20 lat nie spadającej poniżej 3% rocznie i dopiero pandemia koronawirusa może ograniczyć ten wzrost. Dla takiej bazy wyjściowej zostały, poprzez badania typu *foresight* i modelowanie makroekonomiczne HERMIN przygotowane scenariusze rozwojowe województwa do roku 2030.

O skuteczności strategii jako dokumentu wyznaczającego kierunki rozwoju, decyduje jej zdolność do wcześniejszej reakcji na potrzeby, które pojawią się w bliżej określonej przyszłości. Niewątpliwie niezbędnym elementem każdej strategii jest trafne rozpoznanie prawdopodobnych scenariuszy rozwoju województwa, umożliwiających przygotowanie odmiennych sposobów reagowania na różne zmiany uwarunkowań zewnętrznych oraz dążenie do efektywnego wykorzystania atutów regionu i realizacji wizji regionu w 2030. Założenia dla scenariuszy rozwojowych zostały skategoryzowane w dwóch najważniejszych wymiarach: sytuacja gospodarcza w otoczeniu województwa (na świecie, w Unii Europejskiej i w Polsce) w trakcie i po kryzysie wywołanym przez pandemię koronawirusa i wielkość wsparcia funduszami UE w ramach polityki spójności w perspektywie finansowej 2021-2027 oraz instrumentu odbudowy *Next Generation EU* w latach 2021-2026. W skład instrumentu NGEU wchodzi: instrument na rzecz Odbudowy i zwiększenia odporności (RRF) oraz 6 innych finansowań: REACT-EU, „Horyzont Europa”, Program Invest EU, dodatkowe finansowanie dla Rozwoju obszarów wiejskich, Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji oraz RescEU). W każdym z tych wymiarów założono 3 projekcje rozwoju: scenariusz optymistyczny, pośredni oraz pesymistyczny. Na podstawie zaprezentowanych wymiarów zostały skonstruowane zestawy założeń dla scenariuszy rozwojowych (9 wariantów założeń). Z wybranych wariantów, przy użyciu metodologii Hermin, wygenerowano szczegółowe scenariusze rozwoju województwa podkarpackiego.

W pierwszym z wymienionych wymiarów dotyczy to trzech scenariuszy: realnego bazującego na najnowszych prognozach NBP, pesymistycznego zakładającego głębszą recesję oraz optymistycznego, zakładającego nieco łagodniejszą recesję. Należy zaznaczyć, że wszystkie ośrodki analityczne (publiczne jak NBP i MF) oraz komercyjne ośrodki eksperckie, głównie ulokowane w bankach i ich otoczeniu są zgodne co do faktu, że głęboka recesja będzie dotyczyła wyłącznie roku 2020 związanego z *lockdown*-em większości gospodarek światowych i w roku 2021 nastąpi już wzrost.

---

⁴⁹ Zaleski J., *Ramy finansowe Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla Strategii* (ekspertyza na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego), Wrocław 2019 r., aktualizacja sierpień 2020r.

Różnice w prognozach dotyczą wyłącznie głębokości recesji w roku 2020 oraz wielkości „odbicia w roku 2021 i szybkości powrotu na ścieżkę wzrostu:

[scenariusz realistyczny - recesja zgodna z prognozami NBP]

PKB Polski spadnie w 2020 r. o 5,4 proc., za rok wzrośnie o 4,9 proc., tegoroczna inflacja wyniesie 3,3 proc., za rok 1,5 proc. - przewiduje NBP w tzw. centralnej ścieżce projekcji zawartej w opublikowanym przez Narodowy Bank Polski w lipcu 2020 "Raporcie o inflacji" - zawierającym aktualną ocenę procesów inflacyjnych i determinant inflacji, opis polityki pieniężnej prowadzonej w ciągu ostatnich trzech miesięcy, projekcję inflacji i PKB na rok bieżący i dwa pełne lata po nim następujące. W kolejnych latach następuje stopniowy powrót na stabilną ścieżkę wzrostu na poziomie 2,5-3,0%, a na rynku pracy nie będą występowały braki w sile roboczej. Utrzymana zostanie wysoka dynamika eksportu. Podjęte zostaną inwestycje w kapitał ludzki i społeczny i obrany zostanie kierunek na gospodarkę opartą na wiedzy. Dzięki temu wyzwolone zostaną pokłady kreatywności, zdolności do indywidualistycznego i zespołowego działania, asymilacji, przekładające się na wzrost innowacyjności i dynamizację procesów rozwojowych.

[scenariusz optymistyczny – płytka recesja]

Dodatkowo przeprowadzone przez NBP zebranie opinii pochodzących z 22 ośrodków analitycznych w okresie czerwiec-lipiec 2020 r., zakłada spadek na poziomie 3,6% w 2020 r., a następnie wzrost o 3,7% w 2021 r. i o 3,1% w 2022 r. Można jednak zauważyć, że wraz z upływem czasu, nawet na przestrzeni tygodni, ośrodki banków komercyjnych obniżają swoje prognozy, czego przykładem jest ostatnia prognoza m-Banku. Ekonomiści mBanku zrewidowali prognozy wzrostu gospodarczego i oczekują spadku PKB o 4,2% r/r w 2020 roku, zaś w przyszłym roku - wzrostu o 3,5% r/r. Poza tym zakłada się, że gospodarka polska powróci do wysokiej dynamiki wzrostu na poziomie zbliżonym do 3-4% rocznie

[scenariusz pesymistyczny - głęboka recesja]

W tym scenariuszu zakłada się, że recesja w roku 2020 będzie głębsza niż prognozy NBP, na poziomie -7,2%, ale niższa niż lipcowa prognozy EUROSTAT dla gospodarki UE, która wskazuje -8,3%. Odbicie gospodarki, które nastąpić ma w 2021 roku będzie znacznie słabsze niż przewidują eksperci - na poziomie 3,8- 4,0%, co może być związane z brakiem szczepionki na wirus COVID-19 w 2021 roku i utrzymanie się sytuacji kryzysowej w UE, stagnacją na rynkach głównych partnerów handlowych Polski jak np. Niemiec i pogarszanie się nastrojów na rynkach światowych wpływającą na spowolnienie gospodarcze największych gospodarek świata. Potem nastąpi powrót do umiarkowanej stopy wzrostu na poziomie 2% i taka też będzie dynamika wzrostu w kolejnych latach.

W drugim wymiarze (wsparcia funduszami UE) założono trzy wielkości środków rozwojowych otrzymanych z budżetu UE na rozwój w kraju: bazowy – bez wsparcia UE, spójnościowy – wsparcie krajowe uzupełnione polityką spójności i post-covidowy- wsparcie krajowe uzupełnione o środki unijne obejmujące również post-covidowe finansowanie z instrumentu odbudowy *New Generation EU*. Istotną informacją jest propozycja Rady Europejskiej po jej szczycie w dniach 17-21 lipca 2020 r. w Brukseli, która alokuje na WF 1074,3 mld EUR i 750 mld EUR w ramach NGEU. **Scenariusz bazowy wsparcia to założenie, że realizacja Strategii będzie wspierana wyłącznie środkami lokalnymi, regionalnymi i krajowymi, czyli bez wsparcia z UE. Scenariusz spójnościowy to założenie, że Strategia będzie dodatkowo wspierana przez politykę spójności UE w wysokości 4,27 mld EUR płynącymi poprzez regionalny program operacyjny i krajowe programy operacyjne. Scenariusz post-covidowy to przyjęcie założenia, że oprócz wsparcia polityki spójności województwo**

podkarpackie może liczyć na wsparcie post-COVID-owe w latach 2021-2026 w wysokości 1,47 mld EUR, czyli łącznie 5,74 mld EUR w cenach 2018 roku.

Innym ważnym wymiarem jest sprawność instytucjonalna regionu w zakresie prowadzenia polityki rozwoju i tym samym efektywne wykorzystywanie środków na finansowanie rozwoju, które założono jako wysokie bazując na dotychczasowych efektach wdrażania polityki rozwoju w województwie. Kolejnym istotnym wymiarem jest rozwój sytuacji wewnątrz województwa podkarpackiego. Scenariusze zakładają zwiększenie dynamiki rozwoju regionu m.in. dzięki wzrostowi konkurencyjności gospodarki regionu, poprawie dostępności komunikacyjnej obszaru, ilościowemu i jakościowemu wzrostowi kapitału ludzkiego oraz poprawie jakości rządzenia, co przekłada się na efektywność wykorzystania środków rozwojowych

Należy podkreślić, że samorząd województwa nie ma wpływu na kształtowanie się pierwszego typu uwarunkowań, natomiast ma duży bezpośredni wpływ na efektywne wykorzystanie środków na wsparcie rozwoju, a także poprzez aktywne prowadzenie działań lobbystycznych i udział w polityce krajowej ma pośredni wpływ na wielkość alokacji wsparcia rozwoju z poziomu krajowego, w tym na alokację funduszy pochodzących z UE.

Bazując na powyższym opisie sytuacji w zakresie scenariuszy rozwoju gospodarczego w konsekwencji kryzysu wywołanego przez pandemię i finansowaniu zewnętrznym rozwoju dla województwa podkarpackiego ze środków UE, a także środków z budżetu państwa można wygenerować 9 scenariuszy rozwoju społeczno – gospodarczego województwa podkarpackiego:

scenariusz 1: pesymistycznie – bazowy (PB),

scenariusz 2: pesymistycznie – spójnościowy (PS),

scenariusz 3: pesymistycznie – post-covidowy (PP),

scenariusz 4: realistycznie – bazowy (RB),

scenariusz 5: realistycznie – spójnościowy (RS),

scenariusz 6: realistycznie – post-covidowy (RP),

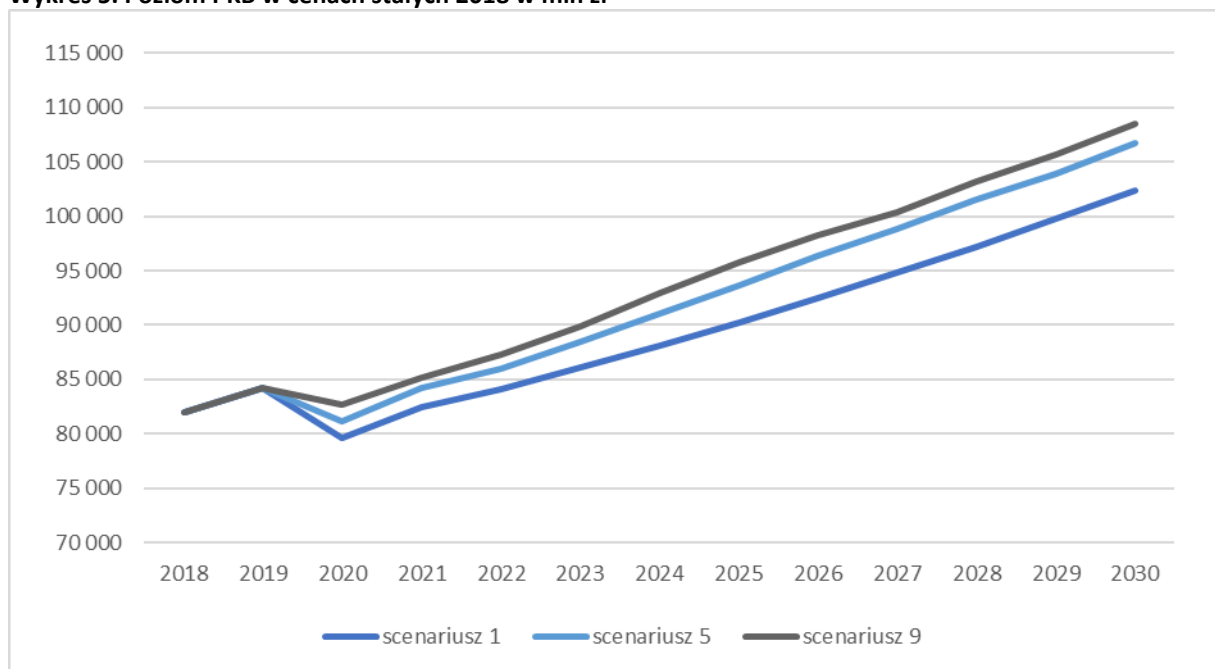
scenariusz 7: optymistycznie – bazowy (OB),

scenariusz 8: optymistycznie – spójnościowy (OS),

scenariusz 9: optymistycznie – post-covidowy (OP).

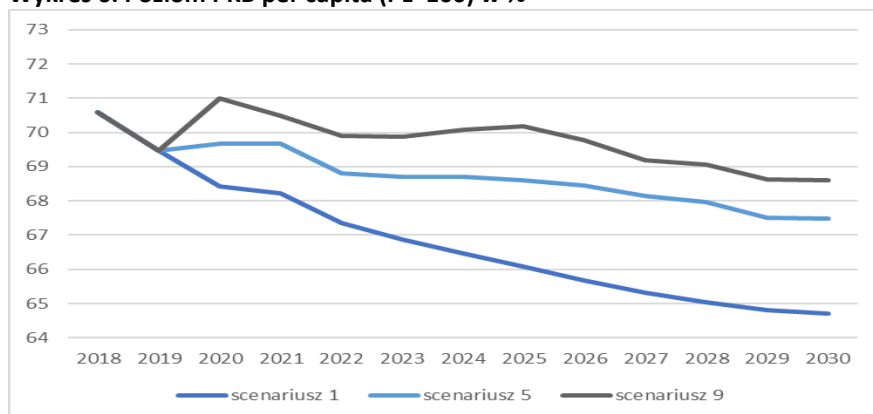
Zróznicowanie między wybranymi scenariuszami rozwojowymi zostało zaprezentowane poprzez 3 parametry charakteryzujące rozwój społeczno-gospodarczy województwa, tj. (1) PKB województwa w cenach stałych 2018, (2) PKB per capita w odniesieniu do średniej krajowej, (3) PKB per capita w odniesieniu do średniej UE.

Wykres 5. Poziom PKB w cenach stałych 2018 w mln zł

Analizując symulacje wartości PKB województwa można zauważyć, że dynamika wzrostu tego wskaźnika w istotny sposób zależy jest od rozwoju sytuacji zewnętrznej, przede wszystkim od rozwoju sytuacji gospodarczej w Polsce oraz koniunktury gospodarczej na świecie. Analogicznie jest z sytuacjami kryzysu gospodarczego o podobnych skalach, czego przykładem jest kryzys spowodowany pandemią COVID-19. Można zauważyć, że przy założeniu tylko jednorocznego regresu w poziomie PKB województwa odbudowa poziomu PKB z 2019 roku może trwać do trzech lat przy braku wsparcia polityki rozwoju regionu środkami zewnętrznymi, co ilustruje scenariusz 1. Efekt wsparcia środkami polityki spójności (scenariusz 5) pozwala na osiągnięcie w roku 2030 PKB regionu o 4,5% większego niż w scenariuszu 1. Dodatkowe działania instrumentu odbudowy NGEU mogą wesprzeć odbudowę gospodarki regionalnej po kryzysie o dodatkowe 0,5 pkt.proc. wzrostu PKB. Gospodarka województwa podkarpackiego jest w skali makro gospodarką o zbyt małej skali, aby samodzielnie wyznaczać trajektorie rozwojowe niezależnie od trendów w gospodarce polskiej i koniunkturze światowej. Należy również podkreślić, że stosunkowo pozytywne trendy w scenariuszu wystąpienia recesji w gospodarce zewnętrznej związane są z ograniczeniem efektów kryzysu spowodowanego przez COVID-19 tylko do jednego roku (2020), a więc do wystąpienia głębokiego, ale stosunkowo krótkiego kryzysu gospodarki zewnętrznej.

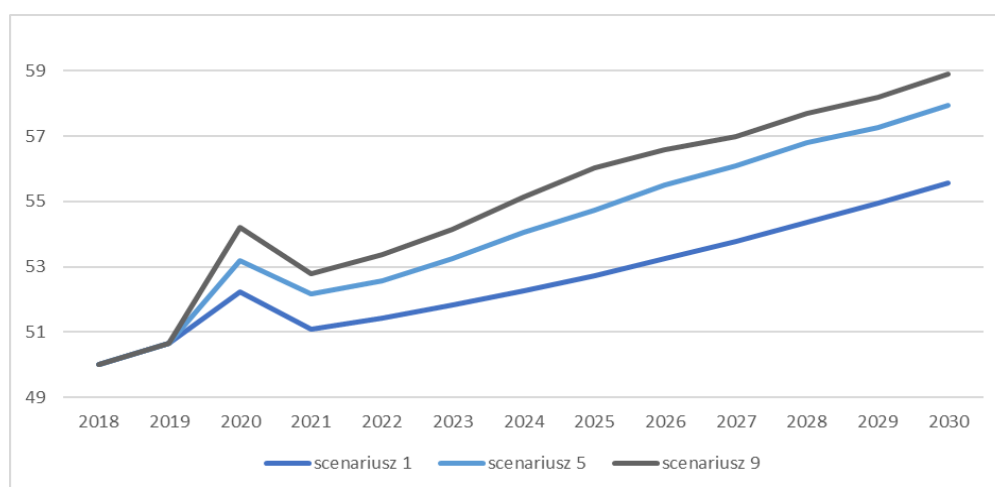
Wykres 6. Poziom PKB per capita (PL=100) w %

Analizy typu *foresight* dla poziomu PKB per capita w województwie w relacji do średniej w kraju (wykres 6) wykazują, że scenariusze związane ze wsparciem rozwoju regionalnego dodatkowym finansowaniem zewnętrznym zahamowują tendencję obniżania się wartości tego wskaźnika pomimo dynamicznego rozwoju i pozwalają się ustabilizować na poziomie 68-69%. Biorąc pod uwagę dynamikę wzrostu obszaru stołecznego Warszawy i kilku wiodących obszarów metropolitalnych, których dynamika rozwoju społeczno-gospodarczego jest bardzo wysoka w skali europejskiej, należy uznać to za korzystny efekt *Strategii*. Należy podkreślić, że dla gospodarki kraju i wzrostu PKB przyjęto optymistyczny scenariusz Ministerstwa Finansów⁵⁰, przy jednocześnie konserwatywnym scenariuszu dla województwa podkarpackiego.

Wyniki symulacji makroekonomicznych dla poziomu PKB per capita w odniesieniu do średniej UE (wykres 7) wskazują, że województwo podkarpackie będzie stabilnie notowało wzrost wartości tego wskaźnika z poziomu obecnego bliskiego 50% do poziomu 58-59% w 2030 r. dla scenariuszy będących celem realizacji *Strategii*. Oznacza to, że realizacja strategii województwa w horyzoncie 2030 r. pozwoli na zachowanie dotychczasowego tempa niwelowania dystansu w stosunku do średniego PKP per capita dla UE pomimo zmniejszonego wsparcia ze strony polityki spójności w okresie 2021-2027 poprzez większe wykorzystanie endogenicznych potencjałów wzrostu tej gospodarki. W przypadku scenariuszy związanych z krótkotrwałą recesją, brakiem dodatkowego wsparcia finansowego dla rozwoju lub wykorzystania tych środków na cele konsumpcyjne nie generujące rozwoju proces „doganiania średniej UE” będzie ponad dwukrotnie wolniejszy bazując wyłącznie na wytworzonym potencjale endogenicznego rozwoju gospodarki regionu.

Wykres 7. Poziom PKB per capita (UE 28=100) w %

WNIOSKI

1. W najbliższym dziesięcioleciu województwo podkarpackie dysponować będzie nadal znacznymi środkami rozwojowymi, większymi niż w poprzedzającym dziesięcioleciu. Będzie to niższe wsparcie rozwoju ze strony funduszy polityki spójności w wymiarze zarówno

⁵⁰ Ministerstwo Finansów, *Wytyczne dotyczące stosowania jednolitych wskaźników makroekonomicznych będących podstawą oszacowania skutków finansowych projektowanych ustaw Aktualizacja – lipiec 2020 r.*, Warszawa, 29 lipca 2020r.

bezwzględny, jak i w szczególności w relacji do wielkości PKB województwa, to jednak łącznie z funduszami instrumentu NGEU będą to środki znacząco większe. Efekty wykorzystania tych środków zależą jednak przede wszystkim – niezależnie od czynników zewnętrznych, na które województwo nie ma wpływu – od właściwego zaprogramowania instrumentów wsparcia (programy, kluczowe inwestycje, etc.) oraz od skutecznego preferowania działań pro-rozwojowych i ograniczania wydatków czysto konsumpcyjnych. Kluczem jest znalezienie pewnego optymalnego stanu równowagi między projektami o dużym efekcie podażowym i projektami ukierunkowanymi na poprawę jakości życia.

2. Przedstawione scenariusze rozwoju są analizami typu *foresight* i powinny być interpretowane wyłącznie jako jakościowe projekcje scenariuszowe. Wskazują one jednoznacznie, że przy korzystnej koniunkturze gospodarczej po kryzysie wywołanym przez pandemię COVID-19 przy utrzymaniu wsparcia rozwoju województwa środkami zewnętrznymi (polityka spójności UE, instrument odbudowy NGEU i transfery budżetu państwa) możliwe jest zachowanie dotychczasowego tempa niwelowania dystansu województwa w stosunku do średniej UE pod względem PKB per capita pomimo realnego ograniczenia tego wsparcia mierzonego przez relację do PKB województwa. Efektem możliwym do osiągnięcia, jest również zahamowanie negatywnego trendu relacji PKB per capita województwa w odniesieniu do średniej krajowej i ustabilizowanie go do 2030 r. na poziomie powyżej 2/3 średniej krajowej. Taka sytuacja daje podstawy do oczekiwania na odwrócenie również tego trendu w przyszłości.
3. Jednym z podstawowych wyzwań rozwojowych województwa jest kontynuowanie z dotychczasowymi sukcesami przekształceń w sektorze rolnictwa prowadzące do dalszego obniżenia zatrudnienia w tym sektorze, który zatrudniając w 2016 r. 12,9% osób pracujących wytwarzał jedynie 2,2% WDB województwa.
4. W związku z kryzysem wywołanym przez pandemię istotnym wyzwaniem będzie wsparcie w okresie kryzysu i odbudowa sektorów gospodarki najbardziej dotkniętych kryzysem, w szczególności sektora lotniczego i usług.
5. Podstawą dalszego przyspieszonego rozwoju powinna być wysoka efektywność prowadzenia polityki rozwoju na szczeblu regionalnym ukierunkowana na rozwój kapitału ludzkiego, innowacje i rozwój potencjałów endogenicznych. Ważnym elementem będzie również dalsza poprawa jakości funkcjonowania instytucji publicznych i budowanie kapitału społecznego jako niematerialnych czynników wzrostu endogenicznego.

IV. Wizja województwa podkarpackiego

Wizja *Strategii* to próba przedstawienia kierunków rozwoju stanowiących podstawę do sformułowania głównych celów polityki rozwoju województwa w horyzoncie czasowym *Strategii*. Wizja to wyobrażenie o przyszłości regionu niezbędne do produktywnego wykorzystania potencjałów i szans rozwojowych oraz eliminacji ograniczeń.

W toku prac nad SRW 2030 podjęto próbę określenia wizji województwa podkarpackiego w 2030, która brzmi:

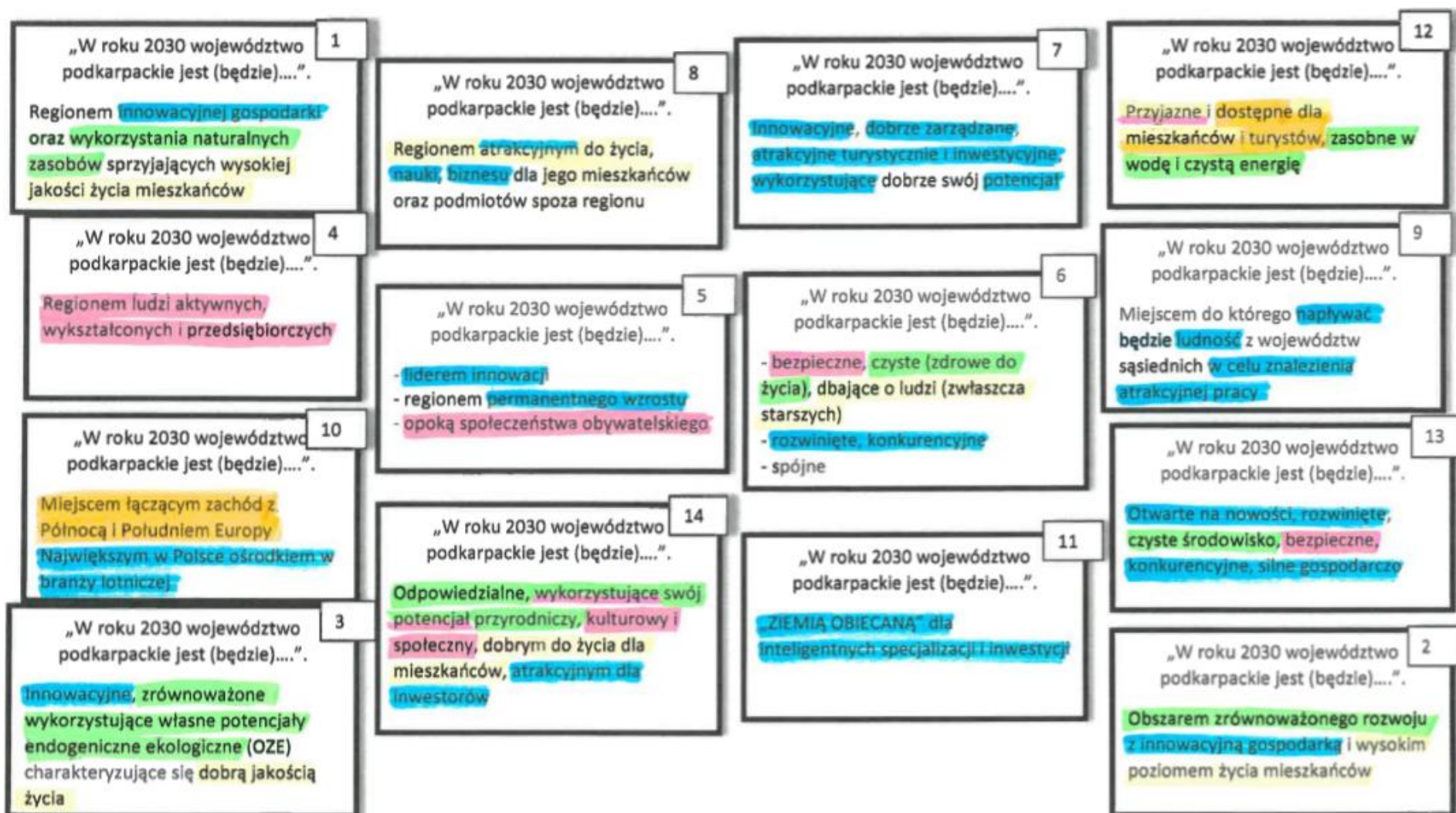
WIZJA WOJEWÓDZTWA PODKARPACIEGO

W 2030 roku województwo podkarpackie to obszar innowacyjnego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, odpowiedzialnie wykorzystujący wewnętrzne potencjały i zapewniający wysoką jakość życia mieszkańców we wszystkich subregionach oraz lider rozwoju wśród województw makroregionu Polski Wschodniej i aktywny uczestnik relacji transgranicznych.

Wizja została wypracowana podczas warsztatów tematycznych, przeprowadzonych w ramach posiedzenia Zespołu Roboczego ds. opracowania *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*. Kluczem było uzupełnienie przez członków zdania: „W roku 2030 województwo podkarpackie jest (będzie) ...”. Następnie rozbito propozycje wizji na poszczególne wymiary, tj: wymiar gospodarczy, jakość życia, kapitał społeczny, dostępność, środowisko. Weryfikacja poszczególnych wizji i próba ich zgrupowania, wskazuje, iż wymiar gospodarczy rozwoju województwa był dominujący, a szczególną uwagę zwracano na wysoką innowacyjność, jako podstawę kształtowania przyszłości województwa. Na tym tle wskazywano na znaczenie wysokiej jakości życia mieszkańców, co powinno wiązać się z wysokimi parametrami środowiska przyrodniczego województwa. Bardzo szeroko adresowane były w wizji kwestie społeczne, w tym siły kapitału społecznego. Relatywnie mniejszy nacisk został położony na dostępność regionu, gdyż jak wskazali uczestnicy warsztatów województwo z powodzeniem wyeliminuje ten problem w perspektywie do roku 2030. Ponadto poszczególne elementy wizji: innowacyjny i zrównoważony rozwój gospodarczy, odpowiedzialne wykorzystanie potencjałów wewnętrznych, wysoka jakość życia we wszystkich subregionach, lider rozwoju w makroregionie Polski Wschodniej oraz aktywny uczestnik relacji transgranicznych, znajdują swoje bezpośrednie odniesie w diagnozie strategicznej.

Próba określenia wizji województwa podkarpackiego – warsztaty tematyczne Zespołu Roboczego

V. Układ celów Strategii

Zaprojektowane cele *Strategii* wskazują efekty pożądane z poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego województwa w horyzoncie czasowym. Wpisują się również w cele zaprojektowane dla Europy, która ma być bardziej inteligentna, bardziej zielona i wolna od zanieczyszczeń węglowych, lepiej powiązana, bardziej społeczna i bliżej obywateli.

CEL GŁÓWNY STRATEGII

Odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałą, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Cel główny SRW 2030, cele obszarów tematycznych oraz cele szczegółowe priorytetów są odpowiedzią na zdiagnozowane wyzwania rozwojowe regionu z uwzględnieniem koncentracji tematycznej (Tabela 1). Pomimo wielokierunkowości, przyjęty układ celów jest komplementarny i umożliwia synergię celów wraz z ich efektami. Struktura celów obejmuje cel główny *Strategii*, cztery cele główne dla obszarów tematycznych. W obszarach tematycznych określono cele szczegółowe dla poszczególnych priorytetów. Odniesieniem dla każdego z celów jest wizja rozwoju regionu, a jego realizacja nastąpi poprzez zakładane działania wymienione w kierunkach działań, zawartych w priorytetach. Nakreślone cele obejmują wymiary, na których województwo będzie koncentrować swoją aktywność oraz będą realizowane poprzez współpracę z interesariuszami publicznymi i prywatnymi w oparciu o wymiar terytorialny. Uwzględniając trendy społeczno-gospodarcze w wymiarze krajowym i europejskim, realizacja celów będzie uwarunkowana możliwościami finansowymi oraz wyznaczonymi kierunkami polityki wsparcia dla regionów.

Tabela 1. Układ obszarów i priorytetów wraz z celami

<p>1. Gospodarka i nauka Wzmacnianie potencjału regionalnej gospodarki oraz zwiększanie udziału nauki i badań dla innowacyjnego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego województwa</p>	<p>2. Kapitał ludzki i społeczny Wzmacnianie kapitału ludzkiego i społecznego jako podstawy umożliwiającej rozwój regionu oraz podnoszenie poziomu życia mieszkańców</p>	<p>3. Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska Rozbudowa infrastruktury służącej rozwojowi oraz optymalizacja wykorzystania zasobów naturalnych i energii przy zachowaniu dbałości o stan środowiska przyrodniczego</p>	<p>4. Dostępność usług Zwiększenie dostępu obywateli do usług publicznych i podniesienie standardu ich świadczenia dla poprawy jakości życia i wzmacniania procesów rozwojowych</p>
<p>1.1. Nauka, badania i szkolnictwo wyższe wspierające gospodarkę Rozwój szkolnictwa wyższego i sfery badawczo-rozwojowej jako kluczowych czynników stymulujących rozwój gospodarczy regionu</p>	<p>2.1. Edukacja Podniesienie jakości edukacji i jej dostosowanie do wyzwań społeczeństwa przyszłości</p>	<p>3.1. Bezpieczeństwo energetyczne i OZE Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu oraz optymalizacji wykorzystania energii i zwiększenie udziału OZE w bilansie energetycznym województwa</p>	<p>4.1. Poprawa dostępności do usług publicznych poprzez wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych Poprawa dostępności mieszkańców do usług publicznych oraz zwiększenie ich kompleksowości i podniesienie standardu dzięki wykorzystaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych</p>
<p>1.2. Inteligentne specjalizacje województwa Wdrożenie priorytetów RIS dla utrzymania innowacyjnej i konkurencyjnej gospodarki opartej na trafnie zdefiniowanych inteligentnych specjalizacjach gospodarczych oraz wspieranie sektorów wysokiej szansy</p>	<p>2.2. Regionalna polityka zdrowotna Zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa poprzez poprawę dostępności i jakości funkcjonowania systemu ochrony zdrowia</p>	<p>3.2. Rozwój infrastruktury transportowej oraz integracji międzygałęziowej transportu Poprawa zewnętrznej dostępności komunikacyjnej oraz zrównoważenie struktury komunikacyjnej na obszarze województwa</p>	<p>4.2. Planowanie przestrzenne wspierające aktywizację społeczności i aktywizacja obszarów zdegradowanych Poprawa zarządzania przestrzenią oraz przeciwdziałanie występowaniu wykluczenia osób i obszarów ze względu na ograniczenia ekonomiczne czy infrastrukturalne</p>
<p>1.3. Konkurencyjność gospodarki poprzez innowacje i nowoczesne technologie Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki</p>	<p>2.3. Kultura i dziedzictwo kulturowe Rozwój form i instytucji kultury z uwzględnieniem dziedzictwa oraz wymagań nowoczesności</p>	<p>3.3. Poprawa dostępności komunikacyjnej wewnątrz regionu oraz rozwój transportu publicznego Poprawa wewnętrznej dostępności komunikacyjnej zapewniającej spójność przestrzenną regionu oraz integrację obszarów funkcjonalnych</p>	<p>4.3. Wsparcie instytucjonalne i poprawa bezpieczeństwa mieszkańców Rozwijanie infrastruktury i integrowanie systemów zapewniających wysoki poziom bezpieczeństwa publicznego</p>
<p>1.4. Gospodarka cyrkularna (Gospodarka obiegu zamkniętego) Dostosowanie procesów gospodarczych do warunków wynikających ze współczesnych standardów środowiskowych</p>	<p>2.4. Rynek pracy Wsparcie rynku pracy w zakresie aktywizacji zawodowej oraz tworzenia dobrej jakości miejsc pracy</p>	<p>3.4. Rozwój infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej w regionie Rozbudowa wysokiej jakości sieci informacyjno-komunikacyjnej dla zapewnienia możliwości rozwojowych województwa oraz dostępności do usług</p>	<p>4.4. Budowanie i rozwój partnerstwa dla rozwoju województwa Łączenie potencjałów i budowanie partnerstw oraz praktyczna implementacja rozwiązań organizacyjnych i technicznych wzmacniających procesy służące rozwojowi społeczno-gospodarczemu regionu</p>
	<p>2.5. Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny Wzmocnienie podmiotowości obywateli, rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego oraz zwiększenie ich wpływu na życie publiczne</p>	<p>3.5. Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu działalności gospodarczej i turystyki Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych</p>	<p>4.5. Współpraca ponadregionalna i międzynarodowa Rozwój ponadregionalnych i transgranicznych powiązań regionu dla wzmocnienia pozycji konkurencyjnej i wykorzystania szans rozwojowych</p>
	<p>2.6. Włączenie społeczne Wzrost poziomu adaptacyjności zawodowej i integracji społecznej w regionie</p>	<p>3.6. Przeciwdziałanie i minimalizowanie skutków zagrożeń wywołanych czynnikami naturalnymi Zwiększenie odporności wszystkich struktur regionalnych na zagrożenia wynikające ze zmian klimatycznych</p>	
	<p>2.7. Aktywny styl życia i sport Kształtowanie postaw prozdrowotnych, promocja aktywności fizycznej i wsparcie sportu kwalifikowanego</p>	<p>3.7. Zapobieganie i minimalizowanie skutków zagrożeń antropogenicznych Ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania rozwoju cywilizacyjnego na stan środowiska</p>	
		<p>3.8. Zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego, w tym ochrona i poprawianie stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu Ochrona środowiska oraz zachowanie różnorodności biologicznej w regionie</p>	

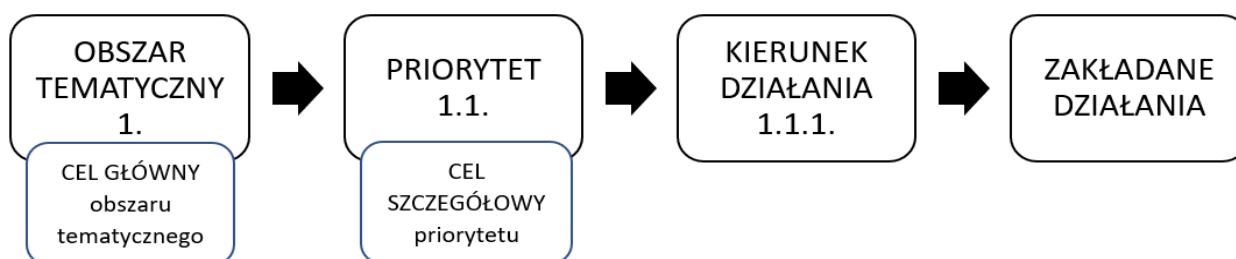

<p>VII. Terytorialny wymiar Strategii obszar horyzontalny Wzmocnienie terytorialnej spójności województwa podkarpackiego</p>
<p>7.1. Wykorzystanie policentrycznego miejskiego układu osadniczego Rozwój miejskich obszarów funkcjonalnych oraz powiązań obszarów wiejskich z miastami, umożliwiające rozprzestrzenianie procesów rozwojowych w całym regionie</p>
<p>7.2. Funkcje metropolitalne Rzeszowa oraz jego obszaru funkcjonalnego Rozwój miasta Rzeszowa i jego obszaru funkcjonalnego jako obszaru metropolitalnego o znaczeniu międzynarodowym</p>
<p>7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju Zmniejszenie poziomu dysproporcji pomiędzy rozwiniętymi gospodarczo i społecznie ośrodkami województwa a obszarami zagrożonymi marginalizacją</p>
<p>7.4. Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i wsparcie ich wielofunkcyjności</p>

VI. Obszary tematyczne, priorytety, kierunki działań

Obszary tematyczne *Strategii* przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej *Strategii* (Rysunek 1), wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań, a następnie zakładane działania, które właściwie implementowane stanowią o realizacji SRW 2030. Łącznikiem elementów części kierunkowej i przypisanych celów jest potrzeba rozwoju gospodarczego, wysoka jakość życia, spójność terytorialna i odpowiednie wykorzystanie potencjałów regionu.

Rysunek 1. Układ logiczny części kierunkowej *Strategii*.

1. GOSPODARKA I NAUKA

Cel: *Wzmacnianie potencjału regionalnej gospodarki oraz zwiększanie udziału nauki i badań dla innowacyjnego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego województwa*

1.1. Nauka, badania i szkolnictwo wyższe wspierające gospodarkę

1.1.1. Rozwój nauki i szkolnictwa wyższego

W województwie podkarpackim funkcjonuje stosunkowo duża liczba uczelni zarówno publicznych, jak i niepublicznych. Główną misją szkół wyższych jest kształtowanie wysokiej jakości kapitału ludzkiego, który generuje potencjał rozwojowy województwa. Szczególnie istotne znaczenie będzie miało zatem wspieranie szkolnictwa wyższego, w tym uczelni zawodowych poprzez optymalizację oferty dydaktycznej i wzmocnienie kadrowe, oraz rozwijanie kierunków kształcących pod kątem zmieniających się potrzeb rynku pracy, regionalnej gospodarki oraz inteligentnych specjalizacji województwa. Kluczowe będzie wdrażanie nowoczesnych i interdyscyplinarnych systemów STEM oraz umiędzynarodowienie uczelni. Podkarpackie uczelnie cieszą się coraz większym zainteresowaniem wśród cudzoziemców, stąd obligatoryjny jest rozwój oferty studiów w językach obcych, w szczególności angielskim. Absolwenci mogą wzmocnić konkurencyjność kapitału ludzkiego realizując ścieżki kariery zawodowej w województwie bądź stanowić łącznik w rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy przedsiębiorstwami z województwa, a podmiotami zagranicznymi.

Zakładane działania:

- wzmocnienie jakości kształcenia w ramach istniejących i nowych kierunków studiów;
- rozwijanie kierunków kształcenia dostosowanych do rozwijających się inteligentnych specjalizacji województwa, do potrzeb rynku pracy, zarówno w uczelniach akademickich, technicznych, jak również publicznych uczelniach zawodowych, rozwijających kształcenie praktyczne;
- wsparcie młodych naukowców oraz twórców przez kreowanie warunków dla doskonalenia warsztatu, wdrożenie efektywnego systemu stypendialnego i wsparcie projektów badawczych i twórczych;
- rozwój kształcenia w obszarze STEM (*Science, Technology, Engineering, Mathematics*);
- rozwój oferty dydaktycznej z wykorzystaniem platform *e-learnigowych*;
- włączenie w międzynarodowe sieci współpracy naukowej i dydaktycznej regionalnych uczelni w dziedzinach służących wzmocnieniu specjalizacji i konkurencyjności gospodarki regionu;
- rozwój oferty studiów dla cudzoziemców w języku angielskim;
- modernizacja i rozwój infrastruktury wyższych uczelni;
- wspieranie gospodarki opartej na wiedzy, doświadczeniu, umiejętnościach, sieci relacji i kompetencji;
- budowa i wsparcie platformy współpracy przemysłu, nauki i administracji regionalnej w celu uproszczenia procedur administracyjnych finansowania projektów na poziomie regionalnym;
- wsparcie rozwoju uczelni zawodowych poprzez rozwój infrastruktury, w tym pracowni kształcenia praktycznego.

1.1.2. Zwiększenie roli badań w stymulowaniu rozwoju gospodarki regionu

Jednym z podstawowych elementów wzrostu konkurencyjności i innowacji gospodarki jest kreowanie nowoczesnych produktów z wykorzystaniem wiedzy, mającej źródło w badaniach naukowych. Zwiększenie potencjału gospodarki Podkarpacia wymaga rozwoju powiązań pomiędzy sektorem nauki i gospodarki, do czego przyczyni się stworzenie systemu skutecznych zachęt dla przedsiębiorców do zintensyfikowania nakładów na działalność B+R. Kluczowe jest dalsze zacieśnianie współpracy między środowiskiem nauki i biznesu, w szczególności w zakresie precyzyjnego doboru tematyki projektów badawczych, aby osiągnąć nową jakość badań i prac rozwojowych oraz tworzenie wysokowartościowych usług przez sektor gospodarki. Rozwój regionu w tym obszarze wymaga również wsparcia systemu przygotowania wysokospecjalistycznej kadry. Komplementarność działań w zakresie instytucjonalnego i finansowego wsparcia partnerskiej współpracy sektora naukowego i gospodarczego, przy aktywnym udziale administracji lokalnej i regionalnej wzmocnią potencjał badawczy w regionie. Przedstawione działania są oczekiwane w szczególności w przypadku przeciwdziałania zastojom w gospodarce wynikającej z krajowych uwarunkowań kryzysowych.

Zakładane działania:

- zapewnienie odpowiedniej podaży kadry B+R;
- modernizacja i rozwój infrastruktury B+R;
- dostosowanie procesów badawczych i bazy badawczo-rozwojowej do zmieniających się potrzeb gospodarki oraz minimalizujących skutki kryzysów ekonomiczno-społecznych o różnej skali;
- stymulowanie współpracy sektora naukowo-badawczego z przedsiębiorstwami (zwłaszcza MŚP) dla lepszego wykorzystania istniejącego potencjału i infrastruktury badawczej;
- wspieranie przygotowania uczelni i firm do wykorzystania krajowych i zagranicznych programów badawczych;
- wspieranie partnerstwa publiczno-prywatnego w zakresie badań i rozwoju;

- rozwój badań podstawowych i stosowanych w ramach specjalizacji regionalnych, jako kluczowy czynnik wzmocnienia konkurencyjności województwa.

1.2. Inteligentne specjalizacje województwa

1.2.1. Wzmacnianie i rozwój inteligentnych specjalizacji gospodarczych regionu

Inteligentne specjalizacje jako czynnik determinujący przewagę konkurencyjną regionu, zostały zdefiniowane w oparciu o endogeniczne atuty i zasoby oraz profil działalności naukowo-badawczej i przedsiębiorczości. W województwie podkarpackim wyznaczono cztery inteligentne specjalizacje (RIS), tj. lotnictwo i kosmonautyka, motoryzacja, jakość życia oraz informacja i telekomunikacja. Współpraca w ramach inicjatyw sieciowych, szczególnie w zakresie wybranych RIS daje szansę budowania silnej zdyspersyfikowanej branżowo regionalnej gospodarki oraz zwiększenia poziomu konkurencyjności podkarpackich przedsiębiorstw na rynku krajowym i zagranicznym. Działania w tym obszarze będą skoncentrowane na efektywnym wykorzystaniu zidentyfikowanych specjalizacji, aktywizujących przedsiębiorczość i innowacje. Ponadto wsparciem zostaną objęte mechanizmy koncentracji kapitału zagranicznego oraz transferu *know-how*. Inteligentne specjalizacje gospodarcze wymagają szczególnego wsparcia w sytuacji kryzysu gospodarczego, który może mieć różne podłoża i skalę, w tym w przypadku epidemii globalnej wywołanej przez COVID-19.

Zakładane działania:

- identyfikacja i wspieranie nowych oraz wzmacnianie istniejących inteligentnych specjalizacji określonych w Regionalnej Strategii Innowacji;
- wzmocnienie sieci łańcucha dostaw w ramach sektorów regionalnych inteligentnych specjalizacji, pozwalających na utrzymanie stabilnej gospodarki, zwłaszcza w kryzysie gospodarczym uwarunkowanym np. epidemią COVID-19;
- podjęcie działań zmierzających do wypromowania regionalnych inteligentnych specjalizacji na poziomie krajowym;
- rozwój struktur sieciowych (w tym klastrów, grup producenckich i powiązań kooperacyjnych);
- tworzenie i optymalizacja warunków dla większej koncentracji kapitału zagranicznego oraz transferu *know-how*.

1.2.2. Prowadzenie procesu przedsiębiorczego odkrywania (PPO) oraz identyfikowanie nowych, rozwojowych branż gospodarki

Proces przedsiębiorczego odkrywania stanowi oddolne działanie zidentyfikowania obszarów z największym potencjałem dla rozwoju gospodarki regionu poprzez weryfikowanie i modyfikowanie nowych rodzajów działalności oraz wyboru inteligentnych specjalizacji w oparciu o analizę rynku i zasobów technologicznych. Województwo w celu wzmocnienia procesów PPO i poziomu innowacji zakłada kontynuację monitoringu procesów gospodarczych, w celu weryfikacji regionalnych inteligentnych specjalizacji oraz sektorów wysokiej szansy, które po spełnieniu wymaganych warunków mogą stać się w przyszłości kolejnymi inteligentnymi specjalizacjami regionu. Realizacja wyzwań w tym obszarze zależy od rozwoju struktur sieciowych interesariuszy, biorących udział w PPO oraz upowszechniania inicjatyw związanych z innowacjami gospodarczymi i społecznymi.

Zakładane działania:

- wzmocnienie procesów „monitorowania RIS” oraz PPO, jako głównych instrumentów identyfikacji, weryfikacji oraz wsparcia obszarów priorytetowych – inteligentnych specjalizacji;

- działania na rzecz szerszego włączenia interesariuszy w proces identyfikacji i wdrażania priorytetów RIS;
- wzmocnienie kompetencji regionalnych struktur, instytucji odpowiedzialnych za zarządzanie/wdrażanie priorytetów strategii RIS (PRI, PCI, RARR, PPNT i inne);
- wsparcie działań na rzecz internacjonalizacji działalności B+R+I skierowanych do regionalnych instytucji naukowo-badawczych oraz przedsiębiorców;
- stymulowanie tworzenia i rozwoju struktur sieciowych skupiających interesariuszy regionalnego ekosystemu innowacji (w tym klastrów, grup producenckich i powiązań kooperacyjnych);
- promocja/upowszechnianie postaw i inicjatyw sprzyjających inicjowaniu i wdrażaniu innowacji społecznych w regionie oraz ich wsparcie;
- identyfikacja i wsparcie rozwojowych branż gospodarki w specyficznych, kryzysowych uwarunkowaniach gospodarczych.

1.3. Konkurencyjność gospodarki poprzez innowacje i nowoczesne technologie

1.3.1. Budowa „kultury innowacyjności” w gospodarce regionalnej

Perspektywy gospodarki regionalnej zależą od poziomu innowacyjności sektora biznesu, naukowo-badawczego i instytucji publicznych oraz ich wzajemnego wspierania się. Dlatego ważne jest stworzenie płaszczyzny współpracy tych segmentów w zakresie wymiany wiedzy i doświadczeń, tj. centrów transferu technologii i ośrodków innowacyjności. Priorytetowym kierunkiem działań jest również rozwój oferowanych przez IOB usług wspierających konkurencyjność i innowacyjność przedsiębiorstw oraz proces synergii sfery naukowo-badawczej i biznesu w tym obszarze. Szczególną uwagę należy zwrócić na rolę klastrów gospodarczych w stymulowaniu innowacyjności i wzrostu gospodarczego regionu. Budowanie „kultury innowacyjności” przyczyni się do poprawy efektywności funkcjonowania gospodarki regionalnej i podniesienia poziomu życia społeczeństwa. W zakładanych działaniach został ujęty zarówno aspekt dobrej koniunktury, jak i możliwy spadek dynamiki rozwoju, wynikający z uwarunkowań kryzysowych.

Zakładane działania:

- zwiększenie innowacyjności przedsiębiorstw jako warunek ich ekspansji na rynkach krajowych i zagranicznych;
- wspieranie działań w zakresie tworzenia i wdrażania innowacji;
- rozwój infrastruktury służącej podniesieniu innowacyjności przedsiębiorstw;
- współpraca i wymiana informacji pomiędzy przedsiębiorstwami, a uczelniami w ramach centrów transferu technologii i ośrodków innowacyjności;
- rozwój i wzmocnienie Instytucji Otoczenia Biznesu i ich sieci, jako elementu budowy nowoczesnej, innowacyjnej i konkurencyjnej gospodarki regionu;
- wzmocnienie możliwości instytucjonalnych IOB w zakresie finansowego wsparcia przedsiębiorczości;
- opracowanie systemów wsparcia instytucjonalnego i finansowego w obszarze przedsiębiorczości, w szczególności w przypadku kryzysu ekonomiczno-społecznego o wymiarze krajowym czy międzynarodowym;
- kreowanie i wspieranie przez IOB przedsięwzięć proinnowacyjnych;
- wspieranie rozwoju klastrów i inicjatyw klastrowych;
- internacjonalizacja klastrów i inicjatyw klastrowych;
- wzrost współpracy pomiędzy klastrami i inicjatywami klastrowymi, a sferą nauki.

1.3.2. Wspieranie innowacyjności w gospodarce

Wspieranie innowacyjności oznacza rozwijanie nowych produktów i usług o wysokiej wartości dodanej, które decydują o pozycji konkurencyjnej regionalnych podmiotów gospodarczych. Aby wzmocnić pozycję województwa w obszarze innowacji należy stymulować powstawanie nowych rozwiązań technologicznych w oparciu o zasoby regionalne, krajowe, a także zagraniczne m.in. poprzez inkubatory przedsiębiorczości, programy *start-upów*, parki przemysłowe i technologiczne. Punktem wyjścia jest odpowiednia infrastruktura i zasoby kapitału ludzkiego i społecznego, a w dalszych etapach upowszechnianie wiedzy na temat wdrażania innowacji i korzyści tego procesu oraz zarządzania działaniami w tym obszarze. Aby zapewnić zrównoważony rozwój struktury gospodarczej regionu działania powinny uwzględniać uwarunkowania występujące w poszczególnych subregionach. Wspieranie innowacyjności jest również kluczowe przy odbudowywaniu i zapewnieniu odporności potencjału gospodarczego regionu, przy wychodzeniu z kryzysu gospodarczego.

Zakładane działania:

- stymulowanie krajowych i międzynarodowych powiązań kooperacyjnych o charakterze innowacyjnym;
- wsparcie rozwoju inkubatorów przedsiębiorczości;
- wsparcie rozwoju parków przemysłowych i technologicznych funkcjonujących w regionie;
- wzmocnianie istniejących i rozwijanie nowych innowacyjnych sektorów przemysłu;
- stymulowanie rozwoju technologii umożliwiających przewyższanie zastojów gospodarki wynikających z sytuacji ekonomiczno-społecznej kraju;
- promowanie innowacyjnych form zarządzania gospodarką regionu;
- tworzenie i optymalizacja warunków dla rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, aktywności zawodowej i przedsiębiorczości;
- dywersyfikacja i zrównoważony rozwój struktury gospodarczej regionu – wzmocnienie gospodarki poszczególnych subregionów;
- wzmocnianie regionalnych centrów wzrostu, a także budowanie szans w obszarach o niższym potencjale rozwoju;
- tworzenie infrastruktury warunkującej rozwój innowacyjnego przemysłu;
- tworzenie i wzmocnianie warunków do tworzenia i rozwoju *start-upów*;
- promowanie osiągnięć i sukcesów przedstawicieli sektora gospodarki z terenu województwa na poziomie krajowym i międzynarodowym;
- propagowanie wiedzy w zakresie ochrony patentowej, zastrzegania wzorów użytkowych, przemysłowych, znaków towarowych itd.

1.3.3. Transformacja przemysłowa (Przemysł 4.0)

Przemysł 4.0 oznacza proces cyfryzacji przemysłu poprzez integracje sterowanych cyfrowo maszyn z siecią Internet, technologiami informacyjnymi i osobą fizyczną. Dzięki transformacji przemysł staje się bardziej wydajny, konkurencyjny i może zindywidualizować podejście do klienta. Transformacja przemysłowa pociągnie za sobą zmiany w strukturach gospodarczych na poziomie organizacji, zarządzania i sfery wytwórczej. Będzie ona miała swoje odniesienie także w relacji do odbiorców i konsumentów. Aby można było z sukcesem wdrożyć założenia Przemysłu 4.0 niezbędne są przede wszystkim inwestycje w zakresie infrastruktury technicznej, tj. sieci elektroenergetycznych i teleinformatycznych oraz ich efektywna integracja. Istotnym warunkiem jest również wysoko wykwalifikowana kadra z potencjałem do stałego pogłębiania wiedzy i rozwoju umiejętności, jak

również włączenie pracodawców w proces kształcenia, w szczególności w zakresie praktycznej nauki zawodu.

Zakładane działania:

- transformacja modeli biznesowych w kierunku Przemysłu 4.0;
- przebudowa i integracja infrastruktury pod potrzeby Przemysłu 4.0;
- rozwój zintegrowanej cyfrowej infrastruktury sieciowej umożliwiającej cyfryzację;
- działania wspierające transformację przemysłową, w tym szczególnie w obszarach inteligentnych specjalizacji regionu;
- dostosowanie oferty produktów i usług do procesu cyfryzacji przemysłu;
- kreowanie płaszczyzny współpracy pomiędzy administracją publiczną a sektorem przemysłu, biznesu i nauki w celu wymiany informacji i doświadczeń o Przemysle 4.0;
- dostosowanie ofert edukacyjnych oraz systemów kształcenia kadr dydaktycznych do wymogów Przemysłu 4.0;
- współtworzenie podstaw programowych przez podmioty zaangażowane w cyfryzację przemysłu.

1.3.4. Umiejdzynarodowienie gospodarki regionu

Proces globalizacji wykształcił powiązania między gospodarkami regionów i krajów. Pozytywnymi aspektami jest otwarcie gospodarek na możliwości eksportowe i zagraniczne inwestycje bezpośrednie (BIZ), w szczególności o wysokim poziomie innowacyjności. Mając na uwadze, iż internacjonalizacja i gospodarka otwarta generują czynniki rozwoju, podejmowane działania będą dążyły do wsparcia potencjału eksportowego sektorów wschodzących, jak również dalszej promocji marek już wykreowanych na rynkach zagranicznych. Wsparcie zostanie również skierowane na procesy pozyskiwania inwestorów zagranicznych i włączenia ich w system regionalnej gospodarki.

Zakładane działania:

- wsparcie procesu umiejdzynarodowienia gospodarki regionu, w tym przedsiębiorstw;
- pozyskiwanie inwestorów poprzez m.in. wyszukiwanie uzbrojonych terenów inwestycyjnych, dostarczanie informacji o zakładaniu działalności w Polsce, danych o regionie i gospodarce regionu, istniejącym systemie wsparcia inwestycji;
- wspieranie kompleksowego uzbrojenia terenów atrakcyjnych dla inwestorów;
- wsparcie lokalnych eksporterów w wejściu na rynki międzynarodowe poprzez m.in. udostępnianie baz danych potencjalnych kontrahentów, udostępnianie informacji o misjach wyjazdowych/przyjazdowych, wsparcie udziału w targach zagranicznych, dofinansowanie tych działań, itp.;
- promowanie lokalnych sektorów gospodarki za granicą;
- wsparcie w zakresie opracowania modeli biznesowych dla działalności międzynarodowej;
- organizowanie szkoleń i konferencji poświęconych eksportowi na rynki zagraniczne;
- budowanie i stała aktualizacja bazy danych dla inwestorów z ofertami inwestycyjnymi, analizą rynków i monitoringiem trendów na rynku;
- wsparcie JST w zakresie pozyskania inwestorów zagranicznych bądź z kapitałem zagranicznym, przygotowania kompleksowej oferty i obsługi inwestorów.

1.3.5. Podnoszenie konkurencyjności rolnictwa w regionie

Rolnictwo w województwie podkarpackim posiada szereg niekorzystnych cech (rozdrobnienie agrarne, nadmiar zasobów siły roboczej, niska towarowość, brak specjalizacji), które wpływają na

niską konkurencyjność tego sektora gospodarki. Pomimo złożoności barier ograniczających rozwój rolnictwa, posiada ono potencjał, który przy wsparciu odpowiednich instrumentów stwarza szansę na wielokierunkowy rozwój. Ważnym elementem realizacji powyższego wyzwania będzie unowocześnienie technologii produkcji oraz funkcjonowania gospodarstw rolnych, a także rozwój rynków hurtowych i lokalnych. Dla przyspieszenia przemian rozwojowych konieczne jest zahamowanie negatywnych tendencji w rolnictwie przez wspieranie form wielofunkcyjnego rozwoju gospodarstw rolnych, zwiększenie stopnia ich specjalizacji oraz aktywizacja producentów rolnych w zawiązywaniu różnych form współpracy. Województwo powinno również utrzymać swoją pozycję jako lidera pod względem liczby zarejestrowanych produktów tradycyjnych, co potwierdza potencjał przedsiębiorczości i aktywności społecznej. Szczególne wsparcie należy skierować do gospodarki rolniczej prowadzonej na obszarach górskich i podgórskich.

Zakładane działania:

- poprawa efektywności i dochodowości gospodarstw rolnych poprzez ich modernizację, zmianę struktur rolnych, rozwój biogospodarki oraz współpracę z ośrodkami naukowo-badawczymi;
- wsparcie procesów unowocześniania gospodarstw rolniczych z wykorzystaniem innowacyjnych rozwiązań technicznych, technologicznych, biologicznych i organizacyjnych z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju rolnictwa;
- rozwój integracyjnych form współpracy podmiotów z otoczenia rolnictwa (zaopatrzenia rolnictwa, przemysłu spożywczego, sektora finansowego, sektora naukowo-badawczego i innych instytucji prowadzących badania naukowe) z praktyką rolniczą;
- rozwój istniejącej i tworzenie nowej infrastruktury rynków hurtowych oraz rynków lokalnych;
- promocja żywności wysokiej jakości, w tym ekologicznej i produktów rolnictwa górskiego;
- wspieranie rozwoju nowoczesnych produktów i procesów sektora rolno-spożywczego;
- rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego ukierunkowanego na wytwarzanie produktów żywnościowych o wysokiej jakości oraz o specyficznych walorach smakowych;
- wzmocnienie branży przemysłu rolno-spożywczego i agrobiznesu poprzez wdrażanie lub podnoszenie poziomu innowacyjności oraz komercjalizację wyników badań;
- intensyfikacja działań na rzecz rozwoju i promocji gospodarki rolnej, górskiej i podgórskiej;
- wsparcie procesu organizowania się producentów rolnych w nowoczesne formy współdziałania;
- wzmocnienie rozwoju specjalistycznych kierunków produkcji uwarunkowanych zasobami regionu;
- wspieranie i rozwój rolnictwa ekologicznego;
- opracowanie systemów przeciwdziałających stagnacji rozwoju gospodarstw rolnych w obliczu kryzysu ekonomiczno-społecznego, w tym stanu epidemiologicznego wywołanego przez COVID-19.

1.3.6. Podnoszenie konkurencyjności gospodarki regionalnej w sektorze turystyki

Zasoby środowiska naturalnego i kulturowego sprawiają, że turystyka jest ważnym czynnikiem rozwoju województwa podkarpackiego o kluczowym udziale w gospodarce regionalnej. W celu efektywnego wykorzystania potencjału kulturowego i przyrodniczego oraz podnoszenia konkurencyjności sektora, należy kontynuować szerokie działania inwestycyjne, których celem będzie poprawa dostępności atrakcyjnych obiektów i obszarów, a także wzrost standardu świadczonych usług. Powinno się nadal dążyć do wykreowania turystyki jako marki Podkarpacia. Produkty w tym obszarze powinny być nowoczesne i zróżnicowane. Pozytywnym kierunkiem jest integrowanie usług i ofert w pakiety obejmujące różne dziedziny, obszary, ośrodki i obiekty, wspierające rozwój różnych form turystyki. Nowym kierunkiem działań powinno być większe niż do tej pory wyeksponowanie w

obszarze turystyki zasobów wynikających z tradycji i kultury technicznej Podkarpacia, w tym związanej z Centralnym Okręgiem Przemysłowym i przemysłem lotniczym. Niezbędnym elementem rozwoju będzie stała, efektywna promocja oferty turystycznej Podkarpacia w kraju i za granicą. Zakładane działania nabierają szczególnego wymiaru w związku z znacznym osłabieniem tego sektora na skutek ograniczeń wprowadzonych w związku z epidemią wywołaną COVID-19.

Zakładane działania:

- podniesienie konkurencyjności branży turystycznej z wykorzystaniem zasobów przyrodniczych i kulturowych województwa;
- wzrost standardu usług i obiektów wobec zwiększających się wymagań i wzrastającej presji konkurencyjnej;
- wprowadzenie zintegrowanych ofert turystycznych;
- zapewnienie kompleksowości realizowanych usług i ofert w dziedzinie turystyki;
- budowa i modernizacja infrastruktury wspierającej rozwój turystyki w regionie;
- przygotowanie i realizacja różnorodnych ofert i wydarzeń w oparciu o zasoby regionu;
- podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w wiodących formach turystyki przyjazdowej do województwa;
- promocja turystyczna oraz rozwój partnerstwa transgranicznego służącego turystyce przyjazdowej do województwa;
- opracowanie systemów przeciwdziałających w przyszłości zatrzymaniu aktywności gospodarczej turystyki w obliczu kryzysu ekonomiczno-społecznego, w tym stanu epidemiologicznego wywołanego przez COVID-19.

1.4. Gospodarka cyrkularna (Gospodarka obiegu zamkniętego)

1.4.1. Gospodarka cyrkularna, jako kierunek dalszego, zrównoważonego rozwoju gospodarki regionu

Dominujący obecnie model gospodarczy, tj. produkcja-zużycie-wyrzucenie, charakteryzuje się niekorzystną efektywnością kosztową i negatywnym oddziaływaniem na środowisko. Panaceum na przemodelowanie obecnego systemu jest gospodarka cyrkularna, której celem jest zminimalizowanie strat oraz zużycie jednorazowych zasobów. Istotne jest tworzenie tzw. zamkniętej pętli, w których odpady z jednych procesów są wykorzystywane jako surowce dla innych. Przejście na gospodarkę o obiegu zamkniętym (dalej: GOZ), jest koncepcją, w której produkty, materiały oraz surowce powinny pozostawać w obiegu tak długo, jak jest to możliwe, a wytwarzanie odpadów powinno być jak najbardziej zminimalizowane. Podejście to jest istotnym elementem stworzenia niskoemisyjnej, zasobooszczędnej, innowacyjnej i konkurencyjnej gospodarki. Wyczerpywanie się surowców, wzrost ich cen i rosnąca zależność od dostawców z krajów trzecich stanowi poważne zagrożenie dla dalszego rozwoju gospodarczego oraz wyzwanie w kontekście ochrony środowiska. Wdrożenie zasad gospodarki cyrkularnej przyczyni się do zwiększenia konkurencyjności na rynkach krajowych i zagranicznych regionalnych firm poprzez nowe możliwości biznesowe i innowacyjne oraz wydajniejsze sposoby produkcji i konsumpcji.

Zakładane działania:

- konkurencyjność na rynkach krajowych i zagranicznych regionalnych firm wynikająca z wprowadzenia rozwiązań gospodarki cyrkularnej;

- wykorzystanie nowych technologii bezodpadowych i obiegu zamkniętego;
- wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań technologicznych, szczególnie w zakresie budowy i modernizacji instalacji komunalnych do przetwarzania odpadów;
- zmiany w sposobie projektowania produktów zmierzające do wydłużenia cyklu ich życia;
- ograniczenie wytwarzania odpadów wraz ze zmniejszeniem zużycia surowców oraz poziomu emisji i wykorzystania energii;
- innowacyjne technologie recyklingu odpadów i odzysku materiałów ze ścieków;
- ekoinnowacje, w tym tworzenie zasobooszczędnych i efektywnych energetycznie nowych bądź ulepszonych wyrobów;
- wdrażanie technologii wydłużających życie produktów;
- zwiększenie stopnia wykorzystywania paliwa alternatywnego RDF (wysokokalorycznej frakcji z odpadów).

1.4.2. Promowanie gospodarki cyrkularnej jako formy przeciwdziałania negatywnym aspektom antropogenizacji

Minimalizacja wytwarzania odpadów jest głównym celem GOZ przy jednoczesnym zminimalizowaniu zużycia surowców oraz zmniejszeniu emisji i poziomów wykorzystania energii. Racjonalne wykorzystanie zasobów i ograniczenie negatywnego oddziaływania na środowisko wytwarzanych produktów, jest możliwe poprzez tworzenie zamkniętej pętli procesów, w której powstające odpady traktowane są jako surowce w kolejnych etapach produkcyjnych. Dążąc do poprawy jakości życia, ochrony zdrowia publicznego i poszanowania zasobów przyrodniczych, będą podejmowane działania promujące i edukacyjne z zakresu zasad gospodarki cyrkularnej oraz prezentujące dobre praktyki w obszarze produkcji i konsumpcji. Propagowana będzie również koncepcja „zero waste” (zero odpadów), czyli stylu życia charakteryzującego się minimalizowaniem ilości odpadów w podmiotach gospodarczych, instytucjach publicznych, gospodarstwach domowych poprzez: ograniczanie konsumpcji, wydłużenie okresu użytkowania produktów czy recykling. Tym samym nastąpi poprawa jakości życia przy niewielkich kosztach zużycia surowców i energii oraz mniejszym zagrożeniu dla środowiska.

Zakładane działania:

- spowalnianie zmian klimatycznych poprzez zmiany w gospodarce sprzyjające poprawie stanu środowiska;
- ograniczenie negatywnego oddziaływania na środowisko procesów technologicznych wytwarzania produktów i ich użytkowania, a także świadczenia usług;
- budownictwo samowystarczalne energetycznie, czyste technologie energetyczne;
- wsparcie modeli biznesowych i przedsięwzięć na rzecz zmniejszenia zużycia surowców oraz ograniczenia wytwarzania odpadów w procesach produkcyjnych;
- stosowanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych w zakresie gospodarki wodno-ściekowej oraz zmniejszania wodochłonności gospodarki;
- edukacja na rzecz gospodarki o obiegu zamkniętym i możliwości korzystania z dobrych praktyk w zakresie zrównoważonej aktywności gospodarczej w różnych sektorach.

Wskaźniki dla Obszaru tematycznego 1. Gospodarka i nauka

Lp.	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika bazowa	Wartość wskaźnika szacunkowa 2030	Źródło danych
1	Nakłady na działalność B+R na 1	371,5 (2017 r.)	486	GUS/BDL

	mieszkańca [zł]			
2	Liczba zgłoszeń wynalazków krajowych w Urzędzie Patentowym RP	202 (2018 r.)	400	GUS/BDL
3	Pracujący w B+R [EPC]	5361,4 (2017 r.)	6200	GUS/BDL
4	Liczba klastrów działających w województwie podkarpackim	28 (2017 r.)	32	Źródła własne
5	Liczba członków klastrów działających w województwie podkarpackim	1236 (2017 r.)	1854	Źródła własne
6	Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach w relacji do PKB [%]	2,39 (2016 r.)	2,56	GUS/BDL
7	Udział przychodów netto ze sprzedaży produktów innowacyjnych w przedsiębiorstwach przemysłowych w przychodach netto ze sprzedaży ogółem [%]	9,0 (2018 r.)	10	GUS/BDL
8	Udział przychodów netto ze sprzedaży produktów innowacyjnych na eksport w przedsiębiorstwach przemysłowych w przychodach netto ze sprzedaży ogółem [%]	5,4 (2018 r.)	5,7	GUS/BDL
9	Odsetek przedsiębiorstw przemysłowych ponoszących nakłady na działalność innowacyjną - przedsiębiorstwa o liczbie pracujących 10 osób i więcej [%]	23,8 (2018 r.)	20	GUS/BDL
10	Nieoczyszczone ścieki przemysłowe i komunalne [dam3]	881,4 (2018 r.)	220,4	GUS/BDL
11	Odpady zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów [%]	27,4 (2018 r.)	87,6	GUS/BDL

2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY

Cel: Wzmacnianie kapitału ludzkiego i społecznego jako podstawy umożliwiającej rozwój regionu oraz podnoszenie poziomu życia mieszkańców

2.1. Edukacja

2.1.1. Poprawa jakości edukacji i dostępności usług edukacyjnych

Wysoka jakość edukacji i powszechna dostępność do różnorodnych usług edukacyjnych na każdym poziomie kształcenia jest fundamentalna dla właściwego rozwoju umiejętności oraz kompetencji dzieci i młodzieży. Nabyta wiedza i umiejętności będą odpowiedzią na wyzwania i potrzeby współczesnego rynku pracy. Podnoszenie jakości kształcenia odnosi się do edukacji formalnej i nieformalnej. W dążeniu do postawionego celu zostaną wykorzystane takie instrumenty jak niestandardowe formy nauczania w procesie nabywania kompetencji kluczowych przez uczniów, zindywidualizowanie usług edukacyjnych do zróżnicowanych potrzeb i predyspozycji uczniów oraz ukierunkowanie programów edukacyjnych na rozwijanie zainteresowań, kreatywności i samodzielności oraz indywidualnych talentów i pasji. Niezbędnym ogniwem zmian są nauczyciele, których należy wspierać w procesie stosowania nowoczesnych metod i form pracy z uczniem oraz zdobywaniu nowych kwalifikacji.

Zakładane działania:

- poprawa jakości i dostępności edukacji włączającej na wszystkich poziomach nauczania;
- redukcja nierówności ograniczających dostępność dla dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi m.in. z obszarów wiejskich i pozostających w trudnej sytuacji ekonomicznej;
- rozwijanie współpracy z podmiotami sektora szkolnictwa wyższego oraz instytucjami otoczenia społeczno-gospodarczego, wykorzystanie ich potencjału w procesie dydaktycznym;
- wsparcie stosowania niestandardowych form nauczania w procesie nabywania przez uczniów kompetencji kluczowych i transwersalnych oraz rozwoju postaw kreatywnych i innowacyjnych;
- rozwój systemu doradztwa metodycznego dla nauczycieli;
- wsparcie współpracy i mobilności międzynarodowej uczniów, studentów i nauczycieli;
- ustalenie planu sieci publicznych placówek doskonalenia nauczycieli, bibliotek pedagogicznych oraz szkół i placówek o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym prowadzonych przez samorząd województwa;
- wspieranie nauczycieli w zakresie podnoszenia kwalifikacji, zastosowania nowoczesnych metod i form pracy z uczniem, w tym przy wykorzystaniu technik cyfrowych;
- wspieranie szkolnych projektów edukacyjnych, realizowanych przez uczniów pod opieką nauczycieli;
- wspieranie nauki języków obcych na wszystkich etapach edukacyjnych;
- rozwój form edukacji realizowanych poprzez platformy interaktywne umożliwiające nauczanie zdalne i zwiększenie ich roli w procesie nauczania.

2.1.2. Rozwój oferty edukacyjnej, jakości kształcenia i wspierania potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży z uwzględnieniem potrzeb regionalnego rynku pracy

Rozwój gospodarki integralnie połączony jest z jakością kształcenia i elastycznością systemu edukacji wobec zmieniających się oczekiwań pracodawców. Podejmowane działania edukacyjne muszą być

nacechowane efektywnością, a podstawy programowe powinny wyrabiać kompetencje ogólne i profesjonalne zharmonizowane z rynkiem pracy. Kluczem do sukcesu w tym wymiarze jest rozwój oferty edukacyjnej obejmującej współpracę między szkołami zawodowymi, a potencjalnymi pracodawcami, poprzez kształcenie dualne, tworzenie klas patronackich, realizację programów staży i praktyk zawodowych. Ważny jest również rozwój doradztwa zawodowego na wszystkich etapach edukacji. Szczególnym wsparciem należy objąć profile zawodowe w szkołach, kształcące specjalistów w deficytowych specjalizacjach. Podstawą każdego skutecznego i efektywnego systemu edukacji jest wykwalifikowana kadra. Należy również dołożyć wszelkich starań, aby system edukacji był elastyczny i możliwe było jego dostosowanie do uwarunkowań społeczno-gospodarczych.

Zakładane działania:

- tworzenie i rozwój atrakcyjnej oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniającego się regionalnego rynku pracy, postępu technologicznego oraz potrzeb branż kluczowych gospodarki regionu;
- rozwój szkolnictwa zawodowego dostosowanego do potrzeb rynku pracy;
- dostosowanie kształcenia i szkoleń do potrzeb rynku pracy dla osób z niepełnosprawnościami oraz osób wykluczonych;
- podniesienia jakości doradztwa edukacyjno-zawodowego w szkołach i placówkach oświatowych;
- stymulowanie współpracy między szkołami zawodowymi, a pracodawcami, w tym wsparcie rozwoju dualnego systemu kształcenia, tworzenia klas patronackich oraz realizacja programów staży i praktyk zawodowych dla uczniów;
- poprawa wsparcia psychologicznego na wszystkich etapach edukacyjnych oraz usprawnienie diagnozowania problemów;
- wdrożenie mechanizmów/programów odkrywania, kształtowania i wspierania talentów;
- stworzenie systemu promocji kształcenia zawodowego skierowanego do uczniów i rodziców uczniów szkół podstawowych;
- wsparcie w pozyskiwaniu nauczycieli/instruktorów praktycznej nauki zawodu;
- podnoszenie kompetencji nauczycieli/instruktorów praktycznej nauki zawodu oraz nauczycieli przedmiotów zawodowych;
- rozwój platform interaktywnych umożliwiających edukację w formie *e-learningowej*, która może być realizowana niezależnie od sytuacji społeczno-gospodarczej kraju (np. stan epidemiologiczny);
- wsparcie systemu w zakresie komunikacji między rynkiem pracy a placówkami edukacyjnymi.

2.1.3. Rozwój nowoczesnej infrastruktury edukacyjnej

Realizacja głównego celu szkolnictwa, czyli podniesienie jakości i atrakcyjności kształcenia może być realizowane wyłącznie w oparciu o nowoczesną infrastrukturę dydaktyczną. Warunkiem nabycia pożądanych umiejętności przez ucznia jest udostępnienie mu bazy dydaktycznej o odpowiednich standardach technologicznych oraz oferującej innowacyjne rozwiązania zintegrowane z wymogami podstaw programowych. Na każdym etapie rozwoju infrastruktury dydaktycznej placówek należy uwzględnić potrzeby osób z niepełnosprawnościami.

Zakładane działania:

- zapewnienie bezpiecznego środowiska szkolnego, w tym dostosowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- wsparcie tworzenia miejsc nauki w firmie bądź zakupu do szkół i placówek, nowych narzędzi oraz maszyn wykorzystywanych do nauki, egzaminowania i certyfikowania kwalifikacji;

- tworzenie sprzyjających warunków do zastosowania w edukacji nowych rozwiązań teleinformatycznych poprzez zagwarantowanie m.in. dostępu do szkół szybkich łącz i usług on-line oraz właściwe wyposażenie pracowni komputerowych;
- podniesienie standardu placówek oświatowych na wszystkich poziomach kształcenia poprzez modernizację i rozwój infrastruktury dydaktycznej i okoła dydaktycznej, szczególnie tam, gdzie występują deficyty w tym zakresie;
- modernizacja i rozwój infrastruktury szkół i placówek oświatowych, w szczególności bazy dydaktycznej i teleinformatycznej do praktycznej nauki zawodu;
- wdrażanie systemów edukacji w formie *e-learningu*, w tym zapewnienie sprzętu komputerowego uczniom.

2.1.4. Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie oraz rozwój placówek kształcenia ustawicznego

Kompetencje i kwalifikacje osób stanowią o jakości kapitału ludzkiego. Zachodzące zmiany gospodarcze – szybkie tempo rozwoju, skokowy postęp technologiczny, a także demograficzne – wydłużanie się średniej długości życia, wzrost mobilności, indukują reorganizację systemu uczenia poprzez kreowanie różnych form edukacyjnych, realizowanie procesu w różnych miejscach i przez całe życie. Kształcenie może odbywać się także w trybie *e-learningu*, który otwiera możliwości edukacyjne dla osób z niepełnosprawnościami. Kierunkiem kształcenia ustawicznego jest dążenie do zrównoważonego rozwoju gospodarczo-społecznego i wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego.

Zakładane działania:

- stworzenie oferty edukacyjnej dostosowanej do potrzeb zmieniającego się rynku pracy i pozwalającej osobom dorosłym na wszystkich etapach życia na podnoszenie lub zmianę kwalifikacji zawodowych;
- upowszechnianie rozwiązań umożliwiających prowadzenie i korzystanie z kształcenia przez całe życie, w tym kształcenie na odległość;
- podnoszenie świadomości społeczeństwa w zakresie konieczności rozwijania kompetencji zawodowych.

2.1.5. Rozwój edukacji nieformalnej

Edukacja nieformalna to proces uczenia się i kształtowania umiejętności z wykorzystaniem doświadczenia edukacyjnego otaczającego środowiska społecznego. System edukacji nieformalnej to edukacja poza szkołą instytucjonalną, tworzona przez podmioty z nakierowaniem na odbiorcę i realizację określonego celu. Mając na uwadze, postęp cywilizacyjny i technologiczny należy wdrażać niekonwencjonalne ścieżki, projekty i zajęcia edukacyjne kształtujące umiejętności oraz kwalifikacje dzieci i młodzieży, w tym postawy i poglądy.

Zakładane działania:

- powstanie oraz stałe rozwijanie oferty Podkarpackiego Centrum Nauki oraz innych podmiotów prowadzących edukację nieformalną, skierowaną do szkół i osób prywatnych, w tym dzieci, młodzieży, osób dorosłych, studentów i seniorów;
- przygotowanie i podnoszenie kwalifikacji animatorów czasu wolnego – popularyzatorów nauki, na potrzeby kadr Podkarpackiego Centrum Nauki jak i innych podmiotów prowadzących edukację nieformalną;
- upowszechnienie udziału dzieci, młodzieży, studentów i osób dorosłych w edukacji nieformalnej;

- powstanie oferty zajęć kształtujących wielokierunkowe umiejętności w połączeniu z rozwojem wiedzy teoretycznej wraz z niezbędną infrastrukturą m.in. modelarstwo.

2.2. Regionalna polityka zdrowotna

2.2.1. Profesjonalizacja i optymalizacja liczby wykwalifikowanego personelu medycznego

Pomimo uruchomienia nowych kierunków medycznych na Uniwersytecie Rzeszowskim, które są zorientowane na nowoczesne technologie, wzrost efektywności leczenia i aktualne potrzeby kadrowe placówek medycznych, nadal odczuwalny jest niedobór lekarzy specjalistów m.in. onkologów, specjalistów medycyny nuklearnej, kardiologów dziecięcych, pulmonologów dziecięcych, psychiatrów dzieci i młodzieży, neonatologów, patomorfologów oraz hematologów. Konsekwencją jest ograniczony dostęp do tych świadczeń zdrowotnych. Priorytetem jest wsparcie podmiotów leczniczych realizujących specjalizację lekarzy i innych zawodów medycznych, w szczególności w dziedzinach deficytowych oraz zwiększenie liczby miejsc specjalizacyjnych oraz rezydentur, co wpłynie również na obniżenie średniego wieku przedstawicieli zawodów medycznych. Kluczowym krokiem w rozwoju szkolenia profesjonalnych kadr medycznych będzie utworzenie samodzielnego szpitala uniwersyteckiego.

Zakładane działania:

- upowszechnienie preferencyjnego zatrudnienia dla lekarzy deficytowych dziedzin medycyny;
- inicjowanie zmian w programach kształcenia kadr wchodzących w skład zespołów terapeutycznych w zakresie dostosowania ich do aktualnych potrzeb, uwzględniających również aspekty psychologiczne komunikacji z pacjentem i jego rodziną;
- zwiększanie liczby osób studiujących na kierunkach, w tym lekarskim, lekarsko-dentystycznym, pielęgniarstwie i fizjoterapii;
- utworzenie uniwersyteckiego szpitala klinicznego;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Zdrowia Dziecka;
- inicjowanie zmian w systemie szkolenia specjalizacyjnego;
- inicjowanie zmian w systemie kształcenia podyplomowego.

2.2.2. Specjalistyczna baza lecznicza

System ochrony zdrowia ma zapewnić powszechny dostęp do usług medycznych wysokiej jakości, bezpieczeństwo zdrowotne oraz poprawę poziomu życia. Wymiernymi efektami jest zmniejszenie zachorowalności, szybsze procesy rekonwalescencji i rehabilitacji oraz spadek wskaźnika umieralności. Wzrost jakości i efektywności usług medycznych, szczególnie tych wysokospecjalistycznych, uwarunkowany jest m.in. inwestycjami w infrastrukturę, dostosowaniem bazy leczniczej do zmian społeczno-gospodarczych, w tym demograficznych i epidemiologicznych, reorganizacją struktury świadczeń, zapewnieniem optymalnego wykorzystania specjalistycznego sprzętu medycznego w tym innowacyjnego. Istotnym elementem jest koordynacja polityki zdrowotnej w celu realizacji „szybkiej ścieżki” – profilaktyka – diagnostyka – leczenie – rehabilitacja, jak również zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańców w stanach epidemii.

Zakładane działania:

- reorganizacja struktury świadczeń medycznych w oparciu m.in. o Mapy Potrzeb Zdrowotnych, wskazujące potrzeby populacyjne oraz uwzględniające alokacje kadry medycznej;

- podniesienie standardów opieki medycznej, poprzez uwzględnienie w codziennej praktyce obowiązujących przepisów prawa, a także inicjowanie nowych propozycji w zakresie dotychczas nieobjętych regulacjami dziedzin;
- poprawa jakości świadczonych usług medycznych, w tym wysokospecjalistycznych;
- zapewnienie właściwej bazy leczenia chorób zakaźnych;
- realizacja działań z zakresu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się chorób zakaźnych i zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańców w tym zakresie;
- rozwój systemu ochrony zdrowia w kierunku e-usług, telemedycyny, teleopieki;
- rozwój bazy leczenia uzdrowiskowego poprzez budowę i modernizację istniejącej infrastruktury oraz jej wyposażenie w kierunku dostosowania do potrzeb i uwarunkowań demograficznych, epidemiologicznych i prawnych;
- wzmocnienie potencjału leczenia uzdrowiskowego z uwzględnieniem poprawy dostępności oraz jakości świadczeń z zakresu leczenia uzdrowiskowego i rehabilitacji uzdrowiskowej;
- wzrost dostępności do rehabilitacji leczniczej zgodnie z Mapą Potrzeb Zdrowotnych;
- poprawa dostępu do specjalistycznej opieki medycznej w zakresie nowoczesnych metod diagnostyki, terapii, a także rehabilitacji w formie stacjonarnej jak i zdeinstytucjonalizowanej oraz leczenia wszystkich rodzajów uzależnień i współuzależnień;
- przestrzeganie Karty Praw Pacjenta, jako fundamentalnego założenia w trakcie realizacji świadczeń zdrowotnych na każdym poziomie ich świadczenia;
- poprawa dostępności do deficytowych dziedzin medycyny;
- realizacja działań w zakresie ograniczenia liczby zdarzeń niepożądanych dających gwarancję bezpieczeństwa w procesie diagnostyki, leczenia i rehabilitacji;
- inwestycje w infrastrukturę ochrony zdrowia, istniejącą i nowo projektowaną, odpowiadające na zidentyfikowane regionalne potrzeby m.in. w Priorytetach dla Regionalnej Polityki Zdrowotnej województwa podkarpackiego oraz Mapach Potrzeb Zdrowotnych;
- inwestycje gwarantujące innowacyjność oraz uwzględniające aspekt rozwoju naukowego, zapewniające dostęp do skutecznych technologii medycznych, deficytowych lub nieobecnych dotąd na rynku usług medycznych w regionie tj.: Podkarpackie Centrum Nowoczesnych Technologii Medycznych (PCM);
- zakup i wymiana specjalistycznych urządzeń medycznych, ze szczególnym uwzględnieniem najnowszych rozwiązań technologicznych oraz zapewnieniem optymalnego ich wykorzystania;
- wdrożenie projektów z zakresu ITC dotyczących telemedycyny lub monitorowania funkcji życiowych osób chorych;
- poprawa dostępu do programów zdrowotnych dla osób chorych, uzależnionych i ich rodzin;
- rozwój profilaktyki, diagnostyki i procesu leczenia chorób będących najczęstszymi przyczynami zgonów w regionie.

2.2.3. Promocja zachowań prozdrowotnych

Zachowanie prozdrowotne to kreowanie czynności i postaw warunkujących jakość życia od najmłodszych lat. Prozdrowotny styl przejawia się zaangażowaniem w tematykę zdrowa fizycznego i psychicznego, profilaktykę i edukację zdrowotną na wszystkich etapach kształcenia, unikania szkodliwych postaw w tym uzależnień. Promocja prozdrowotnych działań będzie realizowana poprzez wzmacnianie świadomości społecznej w zakresie zachowań i postaw prozdrowotnych oraz popularyzację aktywnego stylu życia. Konieczne jest wspieranie programów edukacji zdrowotnej, ukierunkowanych na zapobieganie tzw. chorobom cywilizacyjnym oraz chorobom wieku podeszłego. Najważniejszymi celami zachowań prozdrowotnych jest zmniejszenie wskaźnika zachorowalności i umieralności oraz ograniczenie kosztów procesu leczenia i rehabilitacji.

Zakładane działania:

- promocja zdrowego żywienia, jako integralnego elementu leczenia;
- wzmacnianie świadomości społecznej w zakresie promocji zdrowia, profilaktyki i rekreacji;
- promowanie zdrowego i aktywnego trybu życia wraz z profilaktyką (m.in. uzależnień i stresu);
- upowszechnianie odpowiedzialnych postaw przeciwdziałających przenoszeniu chorób zakaźnych;
- upowszechnienie w społeczeństwie aktywności ruchowej, jako składowej zdrowego stylu życia.

2.3. Kultura i dziedzictwo kulturowe

2.3.1. Tworzenie warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców

Kultura jest bardzo ważnym aspektem życia, kreującym postawy społeczne, normy estetyczne, moralne i etyczne wartości. Priorytetowe są działania kreujące markę kulturową województwa w oparciu o potencjał instytucjonalny, wydarzenia o randze regionalnej i ponadregionalnej oraz promocji obiektów zabytkowych. Bogata baza zasobów dziedzictwa umożliwi tworzenie innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych, wzrost kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, a także będzie miała wpływ na poprawę dostępności do ofert tego obszaru. Stworzenie atrakcyjnego wizerunku naszego województwa (tak w kraju, jak i poza jego granicami) będzie opierać się na produktach, które będą innowacyjne i unikalne, a także konkurencyjne w przestrzeni publicznej, tj. Portal Muzeum Dziedzictwa Kresów Dawnej Rzeczypospolitej czy Podkarpacki Szlak Filmowy. Podejmowanie działań edukacyjnych wśród mieszkańców przyczyni się do wzrostu tożsamości regionalnej i lokalnej.

Zakładane działania:

- monitorowanie inicjatyw oraz prowadzenie badań w obszarze kultury we współpracy z przedstawicielami sektora kultury, edukacji i instytucjami naukowo-badawczymi;
- tworzenie bogatej oferty kulturalnej wraz z poprawą jej dostępności oraz inicjowanie działań na rzecz zwiększenia uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych i budowy więzi lokalnych;
- stwarzanie warunków sprzyjających wzrostowi kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, m.in. poprzez rozwój edukacji kulturowej;
- wsparcie twórców oraz stymulowanie rozwoju kultury poprzez programy stypendialne, konkursy tematyczne i nagrody;
- promocja regionu oraz popularyzacja jego kultury poprzez rozwój turystyki kulturowej;
- popularyzacja kultury i dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa przemysłowego i technicznego oraz niematerialnego, jako elementu umacniania tożsamości regionalnej oraz pomnażania kapitału ludzkiego i społecznego;
- rozwój działań i form instytucjonalnej oraz pozainstytucjonalnej ochrony i popularyzacji dziedzictwa Kresów, w tym Portalu Muzeum Dziedzictwa Kresów Dawnej Rzeczypospolitej;
- stworzenie Podkarpackiego Szlaku Filmowego wychodzącego naprzeciw potrzebie opracowania i upowszechniania filmowego dziedzictwa kulturowego regionu oraz przygotowanie oferty profesjonalnych wydarzeń filmowych.

2.3.2. Wzmacnianie współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego

Innowacyjne wykorzystanie dóbr kulturowych generuje impulsy do rozwoju gospodarczego regionu. Oddziaływanie tego obszaru na procesy rozwojowe będzie zależne od jakości i rangi oferty kulturowej, a przede wszystkim jej atrakcyjności dla odbiorców. Tworzenie aktywizującej oferty kulturowej będzie realizowane poprzez projekty o randze ponadregionalnej i międzynarodowej, integrację dziedzin z zakresu kultury, sieciowanie podmiotów związanych z kulturą i dziedzictwem oraz utrzymanie cykliczności wydarzeń tj. Indeks Kultury, Światowy Festiwal Polonijnych Zespołów Folklorystycznych, Festiwal Dziedzictwa Kresów. Wzrost dostępności i jakości zasobów kulturowych wzmocni promocję regionu oraz tożsamość regionalną.

Zakładane działania:

- realizacja projektów kulturowych o randze ponadregionalnej i międzynarodowej;
- integracja działań z przedsięwzięciami w obszarze przemysłów kultury, w szczególności przemysłu filmowego;
- inicjowanie i wspieranie procesów na rzecz tworzenia silnych marek kulturowych o znaczeniu ogólnopolskim i międzynarodowym;
- sieciowanie podmiotów zaangażowanych w tworzenie, ochronę, udostępnianie, popularyzację kultury oraz dziedzictwa kulturowego w celu integracji działań w obszarze kultury, w tym Indeksu Kultury jako cyklicznej konferencji i wydarzeń towarzyszących;
- promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie gospodarczego i społecznego ich wykorzystania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym;
- wykorzystanie kulturotwórczej roli uczelni i szkół.

2.3.3. Infrastruktura kultury i zwiększenie atrakcyjności dziedzictwa kulturowego

Województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki) i modernizacji istniejących. Należy również podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa⁵¹.

Zakładane działania:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;

---

⁵¹ Art. 18 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U.2018.2067 ze zm.)

- realizacja programów (m.in. "Pociąg do kultury") mających na celu tworzenia ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu m.in. zespół staromiejski w Przemyślu i Twierdza Przemyśl.

2.4. Rynek pracy

2.4.1. Aktywizacja zawodowa i utrzymanie zatrudnienia

Aktywna polityka na rynku pracy jest istotnym elementem przyczyniającym się do zwiększenia poziomu zatrudnienia, a tym samym zmniejszenia się bezrobocia (jawnego oraz ukrytego) i ograniczenia uzależnienia od świadczeń z pomocy społecznej. W ten sposób wpływa ona na rozwój danego regionu i przyczynia się do wzrostu PKB, kształtuje też kapitał społeczny oddziałując na poziom zadowolenia i jakość życia mieszkańców. Głównym narzędziem oddziaływania na rynek pracy jest szeroko rozumiana aktywizacja zawodowa skierowana do osób bezrobotnych oraz biernych zawodowo, która ma na celu z jednej strony zapewnienie możliwie jak najszybszego przygotowania osób pozostających bez pracy do podjęcia zatrudnienia, z drugiej strony dopasowanie potencjalnych pracowników pod względem kwalifikacji i kompetencji do potrzeb pracodawców. Jednocześnie ważnym aspektem aktywnej polityki na rynku pracy są działania zorientowane na utrzymanie zatrudnienia, co w kontekście postępu technologicznego staje się wyzwaniem w zakresie dostosowania kwalifikacji zawodowych osób pracujących.

Zakładane działania:

- wsparcie osób bezrobotnych i biernych zawodowo, w tym grup o szczególnej sytuacji na rynku pracy jak np. osoby długotrwale bezrobotne, osoby z niepełnosprawnościami, NEET poprzez:
  - a) działania aktywizacyjne;
  - b) działania wspierające zawodową mobilność geograficzną;
  - c) rozwój przedsiębiorczości;
  - d) dostosowanie kwalifikacji i kompetencji do potrzeb rynku pracy;
- wsparcie osób zagrożonych bezrobociem lub odchodzących z rolnictwa w zakresie utrzymania zatrudnienia m.in. poprzez reorientację zawodową;
- wspieranie instytucji rynku pracy;
- wzmocnienie mechanizmów wspierających wzrost zatrudnienia w przedsiębiorstwach regionu oraz ich utrzymania w sytuacji spowolnienia gospodarczego;
- wsparcie dla osób pracujących w zakresie podnoszenia kwalifikacji i kompetencji w celu dostosowania do wymagań rynku pracy oraz wyzwań gospodarki opartej na wiedzy;
- stałe prognozowanie i monitorowanie sytuacji i trendów na rynku pracy, w tym dot. zapotrzebowania na kwalifikacje i kompetencje;
- wspieranie inicjatyw i partnerstw lokalnych i regionalnych na rzecz aktywizacji rynku pracy;

- tworzenie instrumentów na rynku pracy przeciwdziałających wzrostowi skali zwolnień oraz przeciwdziałającym bezrobociu w sytuacjach regresu gospodarczego w wymiarze ponadregionalnym.

2.4.2. Miejsca pracy dobrej jakości

Miejsca pracy dobrej jakości to priorytet zarówno dla pracownika, jak i pracodawcy, warunkujący rozwój firm. O wartości miejsca pracy decydują czynniki tj. bezpieczne warunki pracy, możliwość poszerzenia kompetencji lub nabycia nowych kwalifikacji, możliwość zachowania równowagi między pracą a życiem rodzinnym, przestrzeganie praw pracowniczych oraz wynagrodzenie adekwatne do wykonywanych zadań. Tworzenie miejsc pracy dobrej jakości dotyczy również stanowisk przygotowywanych dla osób z niepełnosprawnościami. Na rynku pracy należy inicjować i wspierać samozatrudnienie, także wśród osób długotrwale bezrobotnych i starszych.

Zakładane działania:

- rozwój miejsc pracy chronionej;
- promocja samozatrudnienia, w tym w grupach defaworyzowanych;
- poprawa bezpieczeństwa i higieny pracy;
- wsparcie w tworzeniu miejsc pracy harmonizujących życie społeczne i zawodowe pracowników;
- zwiększanie uczestnictwa kobiet w rynku pracy i ich niezależności ekonomicznej;
- wsparcie podmiotów w zachowaniu miejsc pracy w czasie zastoju gospodarczego wynikającego z krajowych uwarunkowań kryzysowych, w tym epidemia COVID-19 w 2020 r.
- dostosowanie miejsc pracy do potrzeb starszych pracowników i osób z niepełnosprawnościami;
- profilaktyka w zakresie przeciwdziałania chorobom skutkującym przedwczesnym opuszczeniem rynku pracy.

2.5. Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny

2.5.1. Poprawa zaangażowania społecznego i współpracy pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim poprzez skuteczne wykorzystanie różnych form partnerstwa i współpracy

Aktywność obywateli i zaangażowanie autonomicznych organizacji pozarządowych warunkuje rozwój potencjału lokalnej wspólnoty w oparciu o demokratyczny system. Stąd też należy wspierać i promować świadome społeczeństwo, zaangażowane w sprawy wspólnoty oraz budowanie poczucia tożsamości. Podejmowane działania zostaną skoncentrowane na zapewnieniu dostępu do niezbędnej pomocy technicznej, w szczególności organizacjom słabszym i rozpoczynającym działalność poprzez tworzenie lokalnych programów współpracy, włączenie do partnerstw w zakresie definiowania problemów i tworzenia ścieżki ich ograniczenia, wprowadzenie jako partnera w realizacji usług publicznych pomiędzy organizacjami i administracją publiczną, a także sektorem prywatnym i naukowym. Konieczne jest budowanie instytucji dialogu społecznego, wsparcie inicjatyw, których celem jest rozwój wolontariatu i form pomocy osobom potrzebującym oraz nakierowanie na kształtowanie kompetencji społecznych wśród mieszkańców regionu.

Zakładane działania:

- wsparcie instytucjonalne Trzeciego Sektora;

- wzrost aktywności społeczeństwa i Trzeciego Sektora w życiu publicznym;
- usprawnienie systemów konsultacji publicznych – zarówno projektów prawa miejscowego, jak i innych dokumentów, na różnych etapach ich przygotowania;
- promowanie rangi budżetu obywatelskiego;
- zwiększenie współpracy instytucji publicznych z obywatelami i organizacjami pozarządowymi;
- kształtowanie i promocja społeczeństwa obywatelskiego w mediach;
- wspieranie rozwoju wolontariatu;
- zmniejszenie rozwarstwienia sektora organizacji pozarządowych przez pomoc szkoleniową, informacyjną, konsultacyjną i doradczą (na etapie powstawania i bieżącego działania organizacji pozarządowej) kierowaną do organizacji lokalnych i regionalnych;
- stworzenie systemu organizacji parasolowych;
- wsparcie ciał dialogu społecznego;
- stworzenie systemu organizacji strażniczych monitorujących i upubliczniających działania instytucji;
- promowanie równouprawnienia płci i praw kobiet w regionie.

2.5.2. Wzmacnianie kapitału społecznego poprzez rozwijanie zaufania pomiędzy instytucjami publicznymi a organizacjami społeczeństwa obywatelskiego

W celu zwiększenia partycypacji obywatelskiej w życiu publicznym niezbędne jest budowanie opartych na zaufaniu i otwartości relacji sprzyjających współdziałaniu obywateli i instytucji publicznych. Wielkie znaczenie dla funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego ma prawo do podejmowania decyzji bezpośrednio przez społeczeństwo, a nie przez przedstawicieli administracji publicznej. Instrumentami pozwalającymi obywatelom na prezentowanie stanowiska w sprawach publicznych, istotnych dla społeczności lokalnej są m.in. referenda, debaty, opiniowanie propozycji aktów prawnych, wieloaspektowe konsultacje społeczne. Dlatego nastąpi ukierunkowanie kampanii na rzecz wzrostu świadomości w zakresie odpowiedzialności za politykę lokalną, regionalną i krajową.

Zakładane działania:

- wzmocnienie współpracy Trzeciego Sektora poprzez wpieranie działań służących sieciowaniu, koordynacji oraz monitorowaniu działalności, w tym utworzenie centrów wsparcia organizacji pozarządowych i inicjatyw obywatelskich;
- zwiększenie wykorzystania zasobów lokalnych instytucji publicznych (osobowych i infrastrukturalnych) dla rozwijania aktywności obywatelskiej;
- edukacja społeczeństwa i upowszechnienie pozytywnych postaw wobec ekonomii społecznej i solidarnej;
- wspieranie zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w sprawy publiczne, w tym większy udział w debatach, konsultacjach społecznych, w tworzeniu regionalnych i lokalnych dokumentów strategicznych i programowych oraz w wyborach samorządowych i parlamentarnych.

2.6. Włączenie społeczne

2.6.1. Działania zmierzające do zmniejszenia poziomu ubóstwa i wykluczenia społecznego w województwie

Podkarpacie notuje wysoki poziom wskaźnika zagrożenia ubóstwem, które jest jednym z czynników determinujących wykluczenie społeczne. Niwelowanie zjawiska ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz przeciwdziałanie tym zjawiskom jest obligatoryjne w polityce społeczno-gospodarczej regionu, gdyż decyduje o jakości życia i kapitale społecznym. Aby region cechował się wysokim poziomem spójności społecznej, co przekłada się na jego potencjał rozwojowy, należy skoncentrować się na wzmocnieniu zintegrowanych systemów wsparcia oraz poprawie dostępu do usług społecznych, wyrównując szanse wykluczonych grup społecznych.

Zakładane działania:

- tworzenie zintegrowanego systemu wsparcia dla środowisk zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym, w szczególności w sytuacji kryzysu gospodarczego regionu;
- rozwój systemu wsparcia poprzez działania z zakresu łagodzenia skutków wykluczenia osób z niepełnosprawnościami i osób starszających się itp. wzmocnienia systemu wczesnej interwencji rehabilitacyjnej, likwidacji barier architektonicznych oraz kształtowania pozytywnych postaw wobec osób starszych i osób z niepełnosprawnościami;
- rozwój systemu wsparcia poprzez działania z zakresu łagodzenia skutków wykluczenia osób bezdomnych;
- wsparcie działań na rzecz rozwijania sieci mieszkań chronionych, wspomaganych;
- udostępnianie i poprawa warunków mieszkaniowych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- zapobieganie demoralizacji dzieci i młodzieży poprzez realizację programów z zakresu m.in. profilaktyki uzależnień oraz przeciwdziałania przemocy i agresji;
- wsparcie rodziny w wychodzeniu z dysfunkcji oraz promocja wartości rodziny;
- zwalczanie przemocy bez względu na płeć oraz ochrona osób doświadczających przemocy;
- rozwój i wsparcie dla kadr i jednostek organizacyjnych pomocy społecznej;
- poprawa dostępu do usług transportowych dla osób z niepełnosprawnościami i starszych;
- poprawa dostępu i zwiększenie efektywności usług społecznych m.in. mieszkalnictwa, opieki nad osobami potrzebującymi wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, dla osób z niepełnosprawnościami, wykluczonych i starszych, usług opiekuńczych świadczonych nieinstytucjonalnie, nieinstytucjonalnych form pieczy zastępczej.

2.6.2. Aktywizacja społeczna

Aktywizacja społeczna jest związana z aktywizacją zawodową, dotyczy bowiem działań motywujących do poszukiwania pracy, jej podjęcia i utrzymania. Osiągana jest przede wszystkim poprzez oddziaływanie głównie psychologiczne i psychospołeczne, kształtujące, korygujące oraz rozwijające umiejętności osobiste i społeczne osób. Celem aktywizacji społecznej jest zwiększenie pewności siebie, zmiana postawy z biernej na aktywną, wzmocnienie motywacji do osiągania wyznaczonych celów oraz ograniczenie i/lub wyeliminowanie uzależnień. Niezwykle istotny jest umiejętny dobór narzędzi aktywizacyjnych (np. terapia, warsztaty, treningi ukierunkowane na rozwój osobisty) w zależności od specyfiki grupy. Aktywizacja społeczna powinna prowadzić do aktywizacji zawodowej, która w dłuższej perspektywie utrwała postawy aktywne. Ważnym aspektem aktywizacji społecznej

będzie również kreowanie przedsięwzięć integrujących środowiska lokalne. Pobudzanie aktywności zawodowej mieszkańców regionu jest kluczowym elementem kreowania nowoczesnego rynku pracy, gdyż bierność zawodowa, marginalizacja i wykluczenie społeczne wynikają w dużej mierze z braku zatrudnienia.

Zakładane działania:

- aktywizacja społeczna poprzez m.in. doradztwo, terapie, warsztaty, treningi nakierunkowane na rozwój osobisty i wzmocnienie postawy aktywnej;
- kreowanie przedsięwzięć integrujących środowiska lokalne;
- wsparcie realizacji programów na rzecz aktywizacji społecznej.

2.6.3. Rozwój sektora ekonomii społecznej i solidarnej jako element polityki społecznej województwa

Ekonomia społeczna i solidarna działaniami obejmuje osoby w trudnej sytuacji życiowej i zagrożone wykluczeniem społecznym w szczególności seniorów, bezrobotnych i osób z niepełnosprawnościami. Wsparcie dotyczy wzmocnienia samodzielności, czynnego powrotu do społeczeństwa i na rynek pracy, świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej oraz realizację zadań publicznych w zakresie rozwoju lokalnego. Cele ekonomii społecznej i solidarnej realizowane są przez podmioty ekonomii społecznej. Uwzględniając zakres realizowanych kompetencji, w regionie należy kłaść nacisk na rozwój form wsparcia, współpracy i koordynacji, jak również kluczowe jest podejmowanie działań edukacyjnych i promocyjnych w tym zakresie. Celem tych działań powinna być również budowa modeli rozwoju gospodarczego w skali lokalnej, opartych o zasady sprawiedliwości społecznej i odpowiedzialnego rozwoju. Wsparcie rozwoju ekonomii społecznej i solidarnej oraz zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych może stanowić także istotny wkład w aktywizację zawodową i utrzymanie zatrudnienia osób, przez co cele i planowane do realizacji działania mogą być również elementem obszaru rynek pracy.

Zakładane działania:

- rozwój systemowych form wsparcia, w tym zapewnienie możliwości wsparcia infrastrukturalnego podmiotów ekonomii społecznej;
- wspieranie inicjatyw lokalnych w zakresie współpracy trójsektorowej na rzecz rozwoju ekonomii społecznej i solidarnej;
- wspieranie wykorzystania ekonomii społecznej i solidarnej, jako pola aktywizacji zawodowej i społecznej grup defaworyzowanych;
- realizacja działań edukacyjnych i promocyjnych w zakresie ekonomii społecznej i solidarnej;
- realizacja badań w zakresie ekonomii społecznej i solidarnej w regionie;
- upowszechnianie modelu odpowiedzialnej wspólnoty wykorzystującej zasoby lokalne i dostępne instrumenty;
- wspieranie koordynacji sektora ekonomii społecznej i solidarnej w województwie.

2.6.4. Zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych w regionie

Misją przedsiębiorstw społecznych jest przede wszystkim aktywizacja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem z rynku pracy i społeczeństwa, a także umożliwianie im podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Ważnym elementem są działania na rzecz osób z niepełnosprawnościami, ich rehabilitacji i przystosowania do rynku pracy. Przedsiębiorstwa społeczne są strategiczne w szczególności w małych społecznościach, w których każde miejsce pracy jest cenne. Kluczowe

znaczenie ma możliwość zatrudniania przez przedsiębiorstwo społeczne osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej oraz stworzenie sieci wzajemnego wsparcia przez osoby z podobnymi problemami. Wzmocnienie tych podmiotów jest istotne, gdyż są one czynnikiem stymulującym rozwój społeczności lokalnych.

Zakładane działania:

- rozwój systemu działań doradczych i szkoleniowych;
- wspieranie wykorzystania narzędzi odpowiedzialnych zamówień publicznych wspierających podmioty przedsiębiorczości społecznej, m.in. klauzule społeczne;
- rozwój sieci infrastrukturalnego wsparcia przedsiębiorczości społecznej;
- inicjowanie oraz rozwój współpracy samorządu województwa z samorządami powiatowymi i gminnymi w zakresie przedsiębiorczości społecznej;
- promocja społecznego zaangażowania biznesu na rzecz przedsiębiorczości społecznej.

2.6.5. Wspieranie rodzin i system pieczy zastępczej

Wspieranie rodziny przeżywającej trudności w sprawowaniu opieki nad dziećmi i ich wychowaniu, realizowane jest poprzez planowane działania jednostek samorządu terytorialnego oraz organów administracji rządowej, mające na celu przywrócenie rodzinie zdolności do pełnienia funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Działania te mają przeciwdziałać sytuacji, w której dla bezpieczeństwa, dziecko umieszczane jest w podmiocie opieki zastępczej. W przypadku niemożności sprawowania opieki i wychowania dziecka przez rodziców, funkcje opiekuńczo-wychowawcze realizowane są w pieczy zastępczej. Mając na uwadze, iż rodzina jako instytucja społeczna ma ogromną wartość, i należy podejmować szerokie spektrum działań w tym newralgicznym dla kształtowania jakości społeczeństwa obszarze.

Zakładane działania:

- promocja wartości rodziny;
- wsparcie rodzin wielodzietnych poprzez programy ułatwiające dostępność do usług społecznych;
- wsparcie rodzin przeżywających trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczej;
- rozwój rodzinnych form pieczy zastępczej;
- rozwój i poprawa dostępu oraz zwiększenie efektywności usług na rzecz pieczy zastępczej;
- wsparcie usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej;
- działania wspierające rodziny, w tym karta dużej rodziny;
- realizacja programów skierowanych do rodzin z dziećmi.

2.6.6. Regionalna Polityka Imigracyjna

Negatywne zjawiska demograficzne (niski przyrost naturalny, starzenie się społeczeństwa, procesy emigracyjne), indukują braki na rynku pracy w zasobach pracowników gotowych do podjęcia pracy i pracowników wysoko wykwalifikowanych. Warunki wspólnego rynku UE, jak również rozwój gospodarki powodują napływ do regionu osób zarówno z UE, jak i krajów trzecich, głównie z Ukrainy. Polityka imigracyjna powinna być wielokierunkowa i wspierać imigrantów tak aby stanowili wzmocnienie potencjału regionu np. poprzez zmiany ułatwiające ich zatrudnianie oraz otwieranie przez nich działalności gospodarczej, co wpłynie na konkurencyjność gospodarki. Jednocześnie polityka imigracyjna musi być racjonalna i nie może ograniczać zatrudnienia dla obywateli polskich. Regionalna polityka imigracyjna powinna mieć także na uwadze adaptację cudzoziemców do regionalnych uwarunkowań i budowanie właściwych relacji społecznych.

Zakładane działania:

- podejmowanie działań integracyjnych w stosunku do cudzoziemców i ich rodzin, ubiegających się o zezwolenie na stałe zamieszkanie lub zamieszkujących region;
- wsparcie ofert szkół w zakresie przygotowania do samodzielnego funkcjonowania w warunkach społeczeństwa demokratycznego i tradycji regionu;
- utworzenie w regionie szkół o międzynarodowym standardzie kształcenia;
- wzmocnienie efektywności instrumentów polityki wizowej do przeciwdziałania nielegalnej imigracji;
- zacieśnienie współpracy pomiędzy instytucjami i służbami odpowiedzialnymi za realizację zadań w obszarze polityki imigracyjnej;
- podejmowanie działań kontrolnych w obszarze legalności zatrudnienia cudzoziemców;
- ułatwienie obywatelom krajów spoza Unii Europejskiej zakładania działalności gospodarczej;
- usprawnienie postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców z preferowanymi kwalifikacjami w zakresie legalności ich pobytu i zatrudnienia;
- wzmocnienie kadrowe organów obsługujących sprawy cudzoziemców.

2.7. Aktywny styl życia i sport**2.7.1. Zapewnienie korzystnych warunków rozwoju sportu**

Sport jest aktywnością ruchową realizowaną w szerokiej formule, dostępnej dla wszystkich mieszkańców. Poza poprawą kondycji fizycznej, wpływa również na stan psychiczny oraz rozwój stosunków społecznych i umiejętności rywalizacji. Systematyczny udział dzieci i młodzieży w zajęciach ruchowych jest ważnym czynnikiem w profilaktyce chorób cywilizacyjnych tj. nadwaga, niewydolność układu krążenia, wady postawy, nałogi czy zaburzenia psychiczne. W celu kształtowania aktywnego fizycznie społeczeństwa podejmowane będą działania upowszechniające sport wraz z dostosowaniem infrastruktury, w tym również do aktywności ruchowej osób z niepełnosprawnościami.

Zakładane działania:

- promocja sportu powszechnego;
- upowszechnianie i rozwój sportu wśród dzieci i młodzieży;
- promocja aktywności ruchowej osób dorosłych, w tym osób w wieku 65+;
- rozwój infrastruktury sportowej z uwzględnieniem osób z niepełnosprawnościami oraz starszych;
- wspieranie przedsięwzięć sportowych w regionie oraz promowanie upowszechniania kultury fizycznej;
- wsparcie podnoszenia kwalifikacji kadr trenerskich;
- wsparcie młodych utalentowanych sportowców poprzez programy stypendialne;
- upowszechnianie sportu i rekreacji ruchowej w środowisku osób z niepełnosprawnościami oraz starszych.

2.7.2. Promocja aktywnego stylu życia

Proces rozwijania zalet systematycznej aktywności ruchowej powinien być prowadzony od najmłodszych lat, aby efektywnie kształtować nawyki i zachowania prozdrowotne. Należy zatem stale promować aktywny styl życia, jako wartościową formę spędzania wolnego czasu, a usługi rekreacyjne i aktywnego wypoczynku kierować do wszystkich grup wiekowych, w tym osób z niepełnosprawnościami.

Zakładane działania:

- rozwój usług rekreacyjnych i aktywnego wypoczynku;
- rozwój infrastruktury sportu powszechnego oraz wzrost dostępności urządzeń dla aktywności ruchowej;
- podejmowanie działań edukacyjno-sportowych w celu zapobiegania chorobom cywilizacyjnym;
- rozwój infrastruktury i oferty zajęć rozwijających potencjał kreatywny wszystkich grup wiekowych;
- przedsięwzięcia sportowe na rzecz rozwoju stosunków społecznych tj. umiejętność współdziałania, rywalizacja, nawiązywanie relacji.

Wskaźniki dla Obszaru tematycznego 2. Kapitał ludzki i społeczny

Lp.	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika bazowa	Wartość wskaźnika szacunkowa 2030	Źródło danych
1	Odsetek dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym [%]	84,9 (2018 r.)	90	GUS/BDL
2	Zdawalność matur (Polska =100)	101,13 (2018 r.)	101,14	GUS/BDL
3	Udział absolwentów szkół branżowych 1 stopnia w ogólnej liczbie absolwentów szkół ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych (szkół branżowych 1 stopnia, techników i liceów ogólnokształcących) [%]	od 2020 r.	20	GUS/BDL
4	Udział absolwentów techników w ogólnej liczbie absolwentów szkół ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych (szkół branżowych 1 stopnia, techników i liceów ogólnokształcących) [%]	od 2020 r.	35	GUS/BDL
5	Udział absolwentów liceów ogólnokształcących w ogólnej liczbie absolwentów szkół ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych (szkół branżowych 1 stopnia, techników i liceów ogólnokształcących) [%]	od 2020 r.	45	GUS/BDL
6	Osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu i szkoleniu [%]	3,6 (2018 r.)	4,2	GUS/BDL
7	Liczba lekarzy na 10 tys. ludności	44 (2017 r.)	48	GUS/BDL
8	Udzielone porady lekarskie specjalistyczne w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej [tys.]	5461,6 (2017 r.)	6500,0	GUS/Rocznik
9	Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	4,2 (2018 r.)	3,2	GUS/BDL

10	Kuracjusze leczenia stacjonarnie w sanatoriach	45710 (2017 r.)	51300	GUS/Rocznik
11	Wydatki budżetu województwa na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na 1 mieszkańca [tys. zł]	33,26 (2018 r.)	39,9	GUS/BDL
12	Wydatki budżetów powiatów na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na 1 mieszkańca [tys. zł]	10,94 (2018 r.)	15,5	GUS/BDL
13	Wydatki budżetów gmin na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na 1 mieszkańca [tys. zł]	193,89 (2018 r.)	250	GUS/BDL
14	Imprezy organizowane przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice ogółem	13065 (2018 r.)	13195	GUS/BDL
15	Stopa bezrobocia rejestrowanego [%]	8,8 (2018 r.)	6,1	GUS/BDL
16	Liczba bezrobotnych na 1 ofertę pracy	49 (2018 r.)	16,3	GUS/BDL
17	Odsetek osób przekazujących 1% podatku na rzecz OPP [%]	62,25 (2018 r.)	75	Izba Skarbowa
18	Odsetek ludności w wieku 15 lat i więcej posiadający wykształcenie wyższe [%]	21,9 (2018 r.)	35,0	GUS/BDL
19	Liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności	408 (2018 r.)	300	GUS/BDL
20	Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym (Polska = 100)	79,6 (2018 r.)	83,5	GUS/BDL
21	Młodzież do lat 18 ćwicząca w klubach sportowych na 1000 osób w wieku do lat 18 (obliczanie wskaźnika co 2 lata)	127 (2016 r.)	130	GUS/BDL
22	Przeciętne miesięczne wydatki na kulturę i rekreację na 1 osobę w gospodarstwie domowym [zł]	51,71 (2018 r.)	54,8	GUS/BDL
23	Liczba klubów sportowych łącznie z klubami wyznaniowymi i uczniowskimi klubami sportowymi	1345 (2018 r.)	1370	GUS/BDL
24	Długość ścieżek rowerowych [km]	615,9 (2018 r.)	1850	GUS/BDL

3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA

Cel: Rozbudowa infrastruktury służącej rozwojowi oraz optymalizacja wykorzystania zasobów naturalnych i energii przy zachowaniu dbałości o stan środowiska przyrodniczego

3.1. Bezpieczeństwo energetyczne i OZE

3.1.1. Rozwój infrastruktury energetycznej

Ze względu na rozwój gospodarczy regionu zapotrzebowanie na energię stale wzrasta, co wraz ze zwiększającą się liczbą instalacji źródeł OZE, wymaga ciągłej rozbudowy i modernizacji sieci przesyłowej, dystrybucyjnej i rozdzielczej, a także poprawy efektywności istniejących elementów. Mając na uwadze, iż stan sieci ciepłowniczych w miastach wpływa na straty produkcyjne i przesyłowe, niezbędna jest ich stała modernizacja i rozbudowa. Działania prowadzące do rozwoju sieci ciepłowniczych i węzłów cieplnych, umożliwią również ograniczenie liczby gospodarstw domowych spalających węgiel i biomasę indywidualnie odpowiedzialnych za tzw. niską emisję. Rozwój gazownictwa opierać się będzie na zwiększaniu możliwości pozyskania, przesyłu i dystrybucji gazu oraz zwiększenia pojemności podziemnych magazynów gazu (PMG). Istotne znaczenie będą miały również inwestycje zapewniające poszukiwania złóż gazu ziemnego i ich wydobycia w regionie.

Zakładane działania:

- budowa nowych i rozbudowa istniejących sieci elektrycznych, ciepłowniczych i gazowych oraz promocja i ekonomiczne zachęty dla podmiotów podłączających się do istniejących sieci;
- modernizacja sieci elektrycznych, ciepłowniczych i gazowych oraz zwiększenie ich efektywności;
- budowa magazynów energii akumulatorowych;
- budowa zbiorników retencyjnych;
- modernizacja i rozbudowa węzłów cieplnych, likwidacja węzłów grupowych na rzecz indywidualnych oraz rozwój inteligentnych sieci ciepłowniczych;
- wdrożenie systemu magazynów ciepła;
- budowa sieci dystrybucyjnych dla transportu elektrycznego;
- budowa stacji do ładowania pojazdów elektrycznych;
- modernizacja istniejących elektrowni, systemów elektroenergetycznych, a także układów rozdzielczych z wykorzystaniem najnowszych rozwiązań technologicznych pozwalających na maksymalne wykorzystanie energii i zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko;
- modernizacja przestarzałych technologicznie elektrociepłowni i przystosowanie ich do wytwarzania ciepła i energii elektrycznej w kogeneracji, zwłaszcza w oparciu o czyste paliwa i energię najlepiej pozyskiwane na terenie województwa (źródła konwencjonalne i odnawialne);
- zastosowanie technologii pozwalających na efektywne wykorzystanie węgla w gospodarce;
- budowa sieci dystrybucyjnych poprzez wykorzystanie technologii skroplonego gazu ziemnego stacji regazyfikacji LNG - tzw. wyspowe strefy dystrybucyjne – w obszarach trudno dostępnych, kluczowych dla rozwoju działalności gospodarczej opartej o rozwój turystyki;
- zwiększenia pojemności podziemnych magazynów gazu (PMG);
- poszukiwanie, rozpoznawanie i wydobycie gazu ziemnego na Podkarpaciu w stopniu zapewniającym w możliwie największym zakresie pokrycie zapotrzebowania gospodarki i mieszkańców regionu w ten surowiec;

- wsparcie sieci wysokosprawnej kogeneracji z wykorzystaniem gazu ziemnego;
- stworzenie instrumentów mających na celu zapobieganie awariom typu *blackout* oraz schematów powstępowania w wypadku wystąpienia takich awarii.

3.1.2. Racjonalne wykorzystanie energii

Dla Podkarpacia priorytetem będzie dążenie do racjonalnego wykorzystania energii. Działania będą opierać się na ograniczaniu energochłonności gospodarki regionu. Ważne będzie stworzenie inteligentnej sieci *Smart Grid*, która zintegruje działania wszystkich uczestników rynku energii poprzez optymalizację wykorzystania zasobów energetycznych oraz wdrożenie innowacyjnych rozwiązań w zakresie generacji, magazynowania i dostarczenia energii. Szczególnie istotne znaczenie będzie miała także kompleksowa modernizacja budynków w kierunku budownictwa energooszczędnego i pasywnego z jednoczesnym ograniczeniem niskiej emisji. Zwiększy to dywersyfikację źródeł energii oraz zmniejszy straty energii związane z przesyłem. Zastosowanie nowoczesnych rozwiązań wpłynie na poprawę stanu środowiska oraz wygenerowanie oszczędności finansowych. Istotne będzie również zwiększenie świadomości społeczeństwa w zakresie podejmowania działań ograniczających nadmierne zapotrzebowanie na energię w życiu codziennym. Obecnie, nadal ważne znaczenie dla gospodarki regionu ma węgiel. Jednakże zgodnie ze wskazaniami polityki UE, należy ograniczyć produkcję energii z węgla poprzez stosowanie technologii pozwalających na jego efektywne wykorzystanie, a finalnie zastąpienie węgla gazem lub OZE.

Zakładane działania:

- stworzenie inteligentnych sieci *Smart Grid* i nowoczesnych systemów elektroenergetycznych, układów rozdzielczych oraz wprowadzenie stosownego opomiarowania, a także wdrożenie oprogramowania inteligentnego sterowania siecią elektroenergetyczną;
- kompleksowa modernizacja budynków w kierunku budownictwa energooszczędnego i pasywnego, zarówno użyteczności publicznej, jak i mieszkaniowej;
- wdrożenie technologii wodorowych w produkcji energii;
- ograniczenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery, w tym redukcja emisji CO₂;
- wsparcie w zakresie przeprowadzenia audytów energetycznych budynków użyteczności publicznej i mieszkaniowej;
- wymiana nieefektywnych źródeł ciepła u odbiorców;
- zwiększenie efektywności energetycznej w przedsiębiorstwach;
- przystosowanie sieci do odbioru energii z OZE i ze źródeł wykorzystujących kogenerację lub trigenerację oraz zmniejszenie strat energii związanej z przesyłem;
- ograniczenie zużycia paliw kopalnych (węgiel, ropa naftowa) i sukcesywne zastępowanie ich poprzez OZE;
- podwyższenie sprawności energetycznej istniejących elektrociepłowni;
- przyłączenia źródeł kogeneracyjnych do sieci elektroenergetycznej i ciepłowniczej;
- promocja wśród społeczeństwa korzyści wynikających z efektywnego wykorzystania energii w życiu codziennym.

3.1.3. Wsparcie energetyki opartej na OZE

Wspólnotowa polityka energetyczna wskazuje, iż należy zwiększać bezpieczeństwo energetyczne poprzez uniezależnienie od dostaw energii z importu i wzrost dywersyfikacji źródeł energii. Dlatego

też głównym kierunkiem jest zwiększanie udziału energetyki opartej na OZE w ogólnym bilansie energetycznym województwa. Województwo podkarpackie posiada dobre warunki naturalne do rozwoju infrastruktury OZE, co pozwoli na niezależność energetyczną. Należy podkreślić, że energia pochodząca z OZE jest przyjazną zarówno dla człowieka, jak i środowiska, co jest niepodważalnym atutem w obliczu zanieczyszczenia środowiska i wynikających z tego konsekwencji dla gospodarki regionu, w tym zdrowia społeczeństwa. Konieczne będzie także zwiększanie świadomości społeczeństwa w zakresie OZE, a także realizacja systemu wsparcia dla mikroinstalacji OZE i działalności prosumenckiej. System generacji rozproszonej oznacza efektywne zarządzanie energią, gdyż charakteryzuje się niewielkimi stratami w procesie przesyłu energii.

Zakładane działania:

- rozwój OZE w skali makro (energetyka zawodowa);
- rozwój OZE w skali mikro (energetyka prosumencka);
- rozwój OZE na obszarach ograniczonych formami ochrony przyrody, kluczowych dla rozwoju działalności gospodarczej opartej o rozwój turystyki;
- budowa nowych jednostek wytwórczych i modernizacja istniejących źródeł energii elektrycznej i ciepła z OZE;
- określenie barier środowiskowych dla inwestycji dotyczących OZE;
- zwiększanie świadomości społeczeństwa w zakresie OZE, w tym działania ograniczające złągodzenie ubóstwa energetycznego;
- rozwój systemu finansowego i instytucjonalnego na rzecz badania i monitoringu lokalnych zasobów OZE;
- opracowanie planów zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe z uwzględnieniem OZE w każdej gminie województwa podkarpackiego (planów energetycznych);
- realizacja systemu wsparcia dla mikroinstalacji OZE dla osób fizycznych;
- realizacja systemu wsparcia instalacji OZE, w tym dla jednostek samorządu terytorialnego i przedsiębiorstw komunalnych;
- zwiększenie stopnia wykorzystywania paliwa alternatywnego RDF (wysokokalorycznej frakcji z odpadów) do celów energetycznych zgodnie z Planem Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego;
- budowa i modernizacja infrastruktury elektroenergetycznej, umożliwiającej wyprowadzenie mocy z przyłączanych jednostek wytwórczych z OZE;
- modernizacja istniejącej infrastruktury do produkcji i przesyłu ciepła;
- budowa nowych źródeł energii, głównie OZE, w lokalizacjach umożliwiających skupienie większej liczby odbiorców;
- stworzenie systemu dobrych praktyk - wzorcowych inwestycji/przykładów z zakresu OZE, efektywności energetycznej oraz systemu zarządzania energią, itp. na terenie województwa podkarpackiego;
- wspieranie w województwie badań naukowych w zakresie racjonalnego i efektywnego wykorzystania wszystkich rodzajów energii, w tym OZE;
- upowszechnianie funkcjonowania spółdzielni energetycznych i klastrów;
- promowanie innowacyjności i wdrożeń w sektorze energetyki i ochrony środowiska;
- wykonanie grupy odwiertów służących poszukiwaniom zasobnych i wydajnych energetycznie źródeł wód geotermalnych oraz połączenie ich z systemem przekazywania ciepła odbiorcom.

3.2. Rozwój infrastruktury transportowej oraz integracji międzygałęziowej transportu

3.2.1. Rozwój infrastruktury transportowej w celu zwiększenia dostępności zewnętrznej regionu

Mając na uwadze, iż Podkarpacie cechuje deficyt dostępności terytorialnej zewnętrznej i wewnętrznej, wyzwaniem jest rozwój infrastruktury umożliwiającej poprawę dostępności obszarów województwa z uwzględnieniem podstawowych gałęzi transportu drogowego, kolejowego, lotniczego, jak też form alternatywnych. Należy podkreślić, poprawę zewnętrznej dostępności komunikacyjnej regionu w układzie równoleżnikowym, głównie za sprawą autostrady A4. Realizowane inwestycje w ramach szlaku *Via Carpatia* (droga ekspresowa S19) znacząco poprawią dostępność w układzie północ-południe i dostępność do Warszawy. Strategiczne dla województwa pod względem możliwości dalszego rozwoju są również, będące w realizacji: droga ekspresowa S74, drogi krajowe DK9, DK28 i DK73. Sieć drogowa będzie rozbudowana o obwodnice miast oraz bezkolizyjne skrzyżowania i dojazdy do węzłów autostrady oraz dróg ekspresowych. W ramach wzmocnienia systemu kolejowych powiązań komunikacyjnych, istotna jest modernizacja linii kolejowych oraz modernizacja obecnej infrastruktury i obiektów dworcowych, kluczowych z punktu rozwoju województwa linii kolejowych, w tym nr 25, 68, 71, 75, 78, 79, 101, 102, 106, 107, 108, E30 i budowa nowych odcinków linii kolejowych i łącznic. Należy również zapewnić właściwe warunki do wymiany handlowej poprzez rozbudowę platform intermodalnych, w tym modernizację Linii Hutniczej Szerokotorowej wraz z terminalem w Woli Baranowskiej oraz rozwój Centrum Logistycznego Medyka-Żurawica. Ważnym elementem poprawiającym dostępność regionu będzie utworzenie spójnego systemu transportu poprzez budowę systemu połączeń multimodalnych i intermodalnych. Należy również wykorzystać przygraniczne położenie regionu, stanowiące ogromną szansę rozwojową dla województwa poprzez budowę nowych oraz rozbudowę istniejących przejść granicznych.

Zakładane działania:

- rozwój drogowej sieci transportowej wzmacniającej zewnętrzną dostępność komunikacyjną w wymiarze krajowym i międzynarodowym poprzez budowę drogi ekspresowej S19 i S74 oraz budowę i rozbudowę dróg krajowych, w tym DK9, DK28, DK73 i DK84;
- przebudowa DK 28 na odcinku Miejsce Piastowe – Sanok wraz ze zjazdem S-19;
- modernizacja istniejących oraz budowa nowych mostów;
- rozwój komunikacyjnych powiązań ekspresowych łączących Rzeszów najkrótszym przebiegiem ze stolicą (proponycja drogi ekspresowej S9) oraz innymi krajowymi ośrodkami wzrostu;
- usprawnienie systemu drogowego województwa poprzez budowę dodatkowych łączników autostradowych i łączników na drogach ekspresowych oraz rozbudowę dróg kierujących ruch „do” i „z” węzłów autostradowych i węzłów na drodze ekspresowej;
- usprawnienie systemu drogowego województwa poprzez rozbudowę istniejących i budowę nowych odcinków dróg łączących ośrodki subregionalne oraz poprzez budowę ich obwodnic, jak również przez podniesienie klasy dróg i zmiany kategorii tych dróg, na których występuje szczególna koncentracja ruchu;
- modernizacja systemu głównych drogowych, powiązań komunikacyjnych województwa podkarpackiego z sąsiadującymi województwami;
- dostosowanie infrastruktury i sieci kolejowej do pełnego wdrożenia systemu ETCS (poziom 2);
- budowa nowych linii kolejowych, łącznic i obiektów dworcowych (np. relacji Jasło – Dębica linia 166, Przemyśl – Zagórz);

- modernizacja linii kolejowych umożliwiających połączenia transgraniczne z Ukrainą i Słowacją w tym w ramach Karpackiej Kolei Euroregionalnej;
- dążenie do uruchomienia nowych międzynarodowych połączeń kolejowych oraz przywrócenia stałego ruchu pasażerskiego ze Słowacją (nr 107) i Ukrainą (nr 108);
- budowa nowych linii kolejowych wysokich prędkości poprawiających dostępność komunikacyjną województwa do Warszawy;
- budowa sieci kolejowej związanej z budową Centralnego Portu Komunikacyjnego (planowana na terenie województwa podkarpackiego tzw. szprycha nr 6);
- zwiększenie funkcjonalności kolei poprzez utworzenie spójnego systemu transportu łączącego transport kolejowy z innymi rodzajami transportu (połączenia i platformy multimodalne oraz intermodalne);
- poprawa stanu technicznego istniejącej infrastruktury kolejowej (modernizacja torowisk, obiektów dworcowych) oraz jej rozbudowa (łączniki, podwójne torowiska, elektryfikacja linii, nowoczesny tabor kolejowy), w tym linii kolejowych nr 25, 68, 71, 75, 78, 79, 101, 102, 106, 107, 108, E30);
- wzmocnienie systemu powiązań komunikacyjnych regionu ze stolicą oraz innymi krajowymi i zagranicznymi ośrodkami wzrostu;
- rozwój infrastruktury komunikacyjnej, tj. drogowej i kolejowej, celem wzmocnienia spójności terytorialnej regionu z uwzględnieniem specyfiki obszarów górskich;
- rozwój intermodalnego transportu, w tym lokalnych terminali przeładunkowych tj. Centrum Logistyczne Medyka-Żurawica, terminal LHS Wola Baranowska;
- rozbudowa istniejących oraz budowa nowych dróg poprawiających dostępność do przejść granicznych oraz centrów logistycznych;
- rozbudowa oraz budowa przejść granicznych, a także budowa nowych punktów kontroli fitosanitarnych.

3.2.2. Rozwój portu lotniczego Rzeszów-Jasionka oraz wyspecjalizowanych lotnisk lokalnych

Podkarpacie jest regionem o stosunkowo dobrej dostępności lotniczej. Ze względu na dużą ekspansywność tej gałęzi transportu, ważne będzie systematyczne rozbudowywanie i modernizowanie bazy transportu lotniczego wraz z terminalami cargo, w tym oferty połączeń lotniczych Portu lotniczego Rzeszów-Jasionka. Ważne jest większe umiędzynarodowienie Portu lotniczego Rzeszów-Jasionka oraz pełne wykorzystanie jego możliwości transportowych i przeładunkowych. Niezbędne jest również zwiększenie dostępności portu poprzez uruchomienie nowych dogodnych dla pasażerów połączeń transportu publicznego oraz integrację z systemem transportu kolejowego (odgałęzienie linii kolejowej nr 71). W województwie funkcjonują również inne lotniska lokalne, które należy wesprzeć w zakresie modernizacji i wyspecjalizowaniu usług (Mielec, Krosno, Turbia).

Zakładane działania:

- wzrost krajowej i międzynarodowej rangi portu lotniczego Rzeszów-Jasionka dzięki zwiększeniu udziału w obsłudze ruchu osobowego oraz towarowego;
- wzmocnienie szans rozwojowych, dzięki modernizacji i rozbudowie lotnisk lokalnych w kierunku m.in. lotnictwa ogólnego, transportu pasażerskiego i towarowego czy sportowo-rekreacyjnym;
- wzmocnienie bazy szkoleniowej na funkcjonujących w województwie lotniskach;

- poprawa systemu komunikacji publicznej łączącej port lotniczy z centrum Rzeszowa dzięki uruchomieniu nowych dogodnych dla pasażerów połączeń;
- integracja portu lotniczego Rzeszów-Jasionka z systemem transportu kolejowego poprzez budowę odgałęzienia linii kolejowej nr 71.

3.3. Poprawa dostępności komunikacyjnej wewnątrz regionu oraz rozwój transportu publicznego

3.3.1. Rozwój systemu transportowego województwa w celu zwiększenia dostępności wewnętrznej regionu

System transportowy województwa obejmuje infrastrukturę drogową i kolejową. Ze względu na integralny związek z rozwojem regionu, wymaga stałego i ukierunkowanego wsparcia, które będzie determinowane przez: policentryczną strukturę sieci osadniczej, wewnętrzne zróżnicowanie w zakresie dostępności transportowej, położenie przy granicy UE, koncentrację przestrzenną ośrodków przemysłowych i miejsc koncentracji działalności gospodarczej. Działania podejmowane będą zatem w kierunku budowy i przebudowy dróg wszystkich kategorii, budowy i modernizacji mostów oraz budowy obwodnic miast w celu odciążenia centrów miast od ruchu samochodowego. Istotny będzie rozwój kolei aglomeracyjnej oraz modernizacja priorytetowych dla województwa linii kolejowych. Podejmowane działania będą przyczyniać się również do poprawy bezpieczeństwa we wszystkich gałęziach transportu, a także spowodują ograniczenie negatywnego wpływu na stan środowiska. Działania zapewnią poprawę infrastruktury i lepsze skomunikowanie obszarów o utrudnionej dostępności oraz obszarów atrakcyjnych turystycznie z ośrodkami koncentracji funkcji gospodarczych, aby indukować dogodniejsze warunki dla rozwoju przemysłu, usług i turystyki.

Zakładane działania:

- rozwój Podmiejskiej Kolei Aglomeracyjnej;
- modernizacja linii kolejowych, w tym linii kolejowej nr 101 (Munina – Hrebenne), nr 71 (Rzeszów – Ocice) i nr 25 (na odcinku Padew Narodowa – Mielec);
- bezpieczeństwo rozwiązań komunikacyjnych we wszystkich sektorach transportu, z uwzględnieniem zagrożeń wynikających z transportu materiałów niebezpiecznych;
- likwidacja barier rozwojowych poprzez budowę i modernizację mostów;
- skrócenie czasu dojazdu do Rzeszowa z miast powiatowych dzięki inwestycjom w infrastrukturę komunikacyjną;
- usprawnienie systemu drogowego województwa dzięki budowie i przebudowie (modernizacji) dróg wszystkich kategorii (krajowych, wojewódzkich, powiatowych oraz gminnych), w tym budowa obwodnic miast;
- poprawa dostępności komunikacyjnej do miejsc koncentracji działalności gospodarczej, w szczególności stref ekonomicznych;
- poprawa infrastruktury transportowej pozwalająca na większą integrację miejskich obszarów funkcjonalnych;
- poprawa infrastruktury komunikacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem obszarów o utrudnionej dostępności transportowej;
- wykorzystanie w większym stopniu sieci kolejowej w komunikacji wewnątrzregionalnej poprzez usprawnienie połączeń z Rzeszowem oraz pomiędzy miastami województwa;

- rozwój połączeń autobusowych i kolejowych zapewniających transport obszarom dotkniętym wykluczeniem transportowym;
- zwiększenie dostępności do obszarów atrakcyjnych turystycznie poprzez dostosowanie infrastruktury i powiązań komunikacyjnych;
- rozwój infrastruktury dla mikromobilności z zapewnieniem funkcjonalności tej infrastruktury;
- rozwój infrastruktury komunikacyjnej poprawiającej potencjał obronny kraju i regionu.

3.3.2. Rozwój transportu publicznego

Sprawny i dostępny transport publiczny decyduje o rozwoju regionu i jakości życia mieszkańców. Konieczne jest zatem zapewnienie efektywnego i atrakcyjnego systemu transportu publicznego uwzględniającego potrzeby gospodarczo-społeczne mieszkańców, a także cechującego się nisko- lub zeroemisyjnością. Wyzwaniem będzie zatem wprowadzenie zintegrowanej zarówno przestrzennie, jak i funkcjonalnie oferty transportu publicznego, która zachęci uczestników ruchu do zmiany środka transportu z indywidualnego na zbiorowy. Zintegrowany system transportu publicznego, będzie uwzględniać działania wielu przewoźników i może być realizowana np. poprzez opracowanie wspólnego biletu, uzupełnienie sieci obiektów dworcowych i przystanków. Istotne będzie również podniesienie efektywności transportu publicznego poprzez wprowadzenie udogodnień drogowych tj. buspasy. Ważnym elementem systemu transportu będzie budowa i rozbudowa infrastruktury typu P&R, B&R i K&R, pozwalająca na płynny przebieg ruchu komunikacyjnego oraz rozwój infrastruktury dedykowanej mikromobilności.

Zakładane działania:

- uzupełnienie sieci obiektów dworcowych i przystanków;
- podwyższenie konkurencyjności publicznego transportu zbiorowego wobec indywidualnego transportu samochodowego poprzez udogodnienia dla osób korzystających z komunikacji miejskiej;
- rozwój transportu miejskiego w kierunku neutralnym klimatycznie min. poprzez wymianę taboru na niskoemisyjny bądź zeroemisyjny;
- rozwój warunków do elektromobilności;
- wprowadzenie systemów sterowania ruchem w celu jego upłynnienia i zmniejszenia emisji;
- wprowadzenie zintegrowanego systemu transportu publicznego uwzględniającego działania wielu przewoźników polegające na opracowaniu wspólnego biletu;
- budowa i rozbudowa infrastruktury typu P&R, B&R oraz K&R;
- rozwój infrastruktury dedykowanej mikromobilności;
- wprowadzenie udogodnień drogowych tj. buspasów w celu usprawnienia przejazdu dla pojazdów komunikacji miejskiej i minimalizowania ryzyka powstawania korków drogowych;
- rozwój systemów zarządzania ruchem;
- wprowadzenie stref niskiej emisyjności.

3.4. Rozwój infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej w regionie

3.4.1. Rozbudowa infrastruktury sieci informacyjno-komunikacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem obszarów o trudnej dostępności

Rozbudowana i sprawnie działająca sieć informacyjno-komunikacyjna, stanowi obecnie warunek rozwoju gospodarczego oraz w coraz większym stopniu decyduje o dostępie do usług publicznych. Województwo podkarpackie, posiada dobrze rozwiniętą sieć teleinformatyczną, jednakże, ze względu na charakterystykę przestrzeni, w tym obszary górskie, występują jeszcze miejsca, gdzie występują braki tego rodzaju infrastruktury. Konieczne jest kontynuowanie działań na rzecz rozbudowy infrastruktury telekomunikacyjnej umożliwiającej dostęp do Internetu dużych prędkości i nasylenie regionu sieciami telefonii komórkowej.

Zakładane działania:

- rozwój infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej, w szczególności na obszarach o utrudnionej dostępności komunikacyjnej;
- zapewnienie dostępu do Internetu dużych prędkości na obszarze całego województwa;
- rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej umożliwiającej przepływ i przetwarzanie *big data*;
- poprawa stanu nasycenia infrastrukturą techniczną terenu województwa prowadząca do zwiększenia dostępności nowoczesnych usług świadczonych za ich pośrednictwem;
- rozbudowa dostępu do sieci Internet na etapie „ostatniej mili”.

3.4.2. Zapewnienie dostępu do sieci informacyjno-komunikacyjnej

Dostęp do Internetu dużych prędkości jest obecnie kluczowym czynnikiem determinującym rozwój społeczno-gospodarczy. Dostęp do e-usług społeczeństwa, podmiotów gospodarczych i społecznych oraz administracji publicznej oznacza obniżenie kosztów funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa, stworzenie możliwości sieciowania, a także świadczenia wyższej jakości i bardziej dostępnej palety usług publicznych. Pozwala także na przezwyciężenie deficytów wynikających z peryferyjnego położenia geograficznego w UE i w Polsce.

Zakładane działania:

- zwiększenie dostępności e-usług dzięki poprawie stanu nasycenia terenu województwa infrastrukturą szerokopasmową na bazie istniejącej już szkieletowo-dystrybucyjnej Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej, rozbudowy sieci dostępowej tzw. ostatniej mili oraz sieci specjalnego przeznaczenia;
- ograniczenie deficytów w zakresie dostępu *e-usług* w układzie terytorialnym.

3.5. Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu działalności gospodarczej i turystyki

3.5.1. Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu działalności gospodarczej

Województwo podkarpackie posiada znaczne zasoby pozwalające rozwijać działalność inwestycyjną tj. aktywnie działające SSE, wysoka jakość kapitału ludzkiego oraz zaplecze naukowo-badawcze. Mając na uwadze, iż właściwe wsparcie oraz pakiet zachęt dla potencjalnych inwestorów jest podstawą kreowania właściwych kierunków rozwoju regionu, niezbędny jest rozwój infrastruktury adekwatnej do oczekiwań podmiotów chcących prowadzić, bądź prowadzących działalność gospodarczą na Podkarpaciu. Szczególnie ważne będzie rozwijanie infrastruktury służącej zarówno

dla rozwoju przemysłu, jak też udostępnianie terenów inwestycyjnych oraz kompleksowe przygotowanie miejsc dla koncentracji aktywności gospodarczej i rozwój parków biznesowych. Decyzje lokalizacyjne aktywności gospodarczej są warunkowane stanem infrastruktury transportu, która umożliwi dogodne warunki do przemieszczania się osób i przewozu towarów.

Zakładane działania:

- tworzenie infrastruktury dla rozwoju działalności przemysłowej;
- poprawa infrastruktury terenów inwestycyjnych oraz miejsc koncentracji aktywności gospodarczej;
- rozwój infrastruktury, która umożliwi prowadzenie działalności gospodarczej, w tym tworzenie parków biznesowych;
- poprawa integracji komunikacyjnej miejsc koncentracji działalności gospodarczej.

3.5.2. Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu turystyki

Podkarpacie posiada znaczny potencjał turystyczny. Region bogaty jest zarówno w walory przyrodnicze, jak i krajobrazowe. Rozwój infrastruktury niezbędnej do rozwoju różnorodnych usług i oferty turystycznej przesądza jednoznacznie o kształtowaniu się gospodarki turystycznej regionu. Działania podejmowane będą w kierunku rozwoju kompetencji turystycznych województwa poprzez budowę kompleksów turystyczno-rekreacyjno-wypoczynkowych, w oparciu o istniejące zasoby endogeniczne oraz nakłady na poprawę dostępności i ekspozycji turystycznej terenów, miejsc i obiektów reprezentujących unikatowe dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe regionu. Konieczny będzie również rozwój oraz wzrost różnorodności i jakości produktów turystycznych poprzez inwestycje tj. wykorzystanie wód geotermalnych w infrastrukturze rekreacyjnej i leczniczej województwa, rozwój turystyki aktywnej i tematycznej, promocja turystycznego transportu wodnego, rewitalizacja linii kolejowych wąskotorowych.

Zakładane działania:

- rozwój produktów turystycznych w województwie przez budowę kompleksów turystyczno-rekreacyjno-wypoczynkowych w oparciu o istniejące zasoby przyrodnicze;
- wsparcie systemu promocji produktów turystycznych województwa;
- poprawa dostępności i ekspozycji turystycznej terenów, miejsc i obiektów reprezentujących unikatowe dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe regionu;
- rozwój i poprawa stanu infrastruktury dla turystyki m.in. uzdrowiskowej, wypoczynkowej, aktywnej i tematycznej;
- wykorzystanie wód geotermalnych i mineralnych w infrastrukturze rekreacyjnej i leczniczej województwa;
- rozwój oraz wzrost jakości produktów turystycznych poprzez inwestycje tj. rewitalizacja linii kolejowych wąskotorowych;
- wykorzystanie położenia geograficznego do rozwoju sieci turystycznych przejść granicznych;
- rozwój turystycznego transportu wodnego, w tym infrastruktury;
- rozwój zintegrowanej sieci ścieżek rowerowych, tras rowerowych, w tym szlaków *greenways*.

3.6. Przeciwdziałanie i minimalizowanie skutków zagrożeń wywołanych czynnikami naturalnymi

3.6.1. Przeciwdziałanie, minimalizowanie i usuwanie skutków powodzi

Specyficzne uwarunkowania geograficzne i hydrologiczne terenu województwa podkarpackiego determinują wysokie ryzyko powodziowe. Obszary zagrożenia powodziowego obejmują aż 7,9% powierzchni województwa. W celu ograniczenia ryzyka powodziowego konieczne będzie podniesienie efektywności systemu ochrony przeciwpowodziowej poprzez szereg działań technicznych mających na celu m.in. zwiększenie zdolności alimentacyjnych cieków wodnych w okresie występowania przepływów niżówkowych poprzez budowę nowej i modernizację istniejącej już infrastruktury retencyjnej, zahamowanie odpływu wód powierzchniowych i zwiększenie dopływu wód opadowych do warstw wodonośnych. Zapobieganie i przeciwdziałanie powodziom oraz ograniczenie ich zasięgu i skutków, musi zostać również synchronizowane ze wzmacnianiem centrów operacyjnych. Kluczowym czynnikiem jest również wyeliminowanie powstawania zabudowy na obszarach zagrożonych. Ponadto istotne będzie zwiększanie świadomości społeczeństwa w sprawie zagrożeń wynikających z wystąpienia powodzi i ich konsekwencji.

Zakładane działania:

- działania techniczne (w tym opracowanie dokumentacji) mające na celu m.in. zwiększenie zdolności alimentacyjnych cieków wodnych w okresie występowania przepływów niżówkowych poprzez budowę nowej i modernizację istniejącej infrastruktury retencyjnej;
- działania techniczne (w tym opracowanie dokumentacji) mające na celu zahamowanie odpływu wód powierzchniowych i zwiększenie dopływu wód opadowych do warstw wodonośnych;
- działania techniczne (w tym opracowanie dokumentacji) mające na celu zapobieganie i przeciwdziałanie powodziom oraz ograniczenie ich zasięgu i skutków;
- wsparcie działań inwestycyjnych w zakresie budowy zbiornika retencyjnego Kąty – Myscowa;
- budowa, rozbudowa i modernizacja zbiorników retencyjnych wraz z niezbędną infrastrukturą;
- rozwijanie współpracy ze stroną ukraińską w zakresie gospodarowania wodami na rzekach transgranicznych;
- budowa i wyposażenie centrów operacyjnych ochrony przeciwpowodziowej;
- odtworzenie powierzchni naturalnych terenów zalewowych i podmokłych;
- wyeliminowanie lokalizacji zabudowy na obszarach zagrożonych powodzią;
- wzrost świadomości społeczeństwa w sprawie zagrożeń wynikających z wystąpienia powodzi i ich konsekwencji.

3.6.2. Przeciwdziałanie, minimalizowanie i usuwanie skutków osuwisk

Południowa część województwa podkarpackiego posiada warunki sprzyjające niekontrolowanemu przesuwanemu się mas ziemnych czyli osuwiskom. Decydującymi czynnikami w tym zakresie jest budowa geologiczna, warunki hydrometeorologiczne oraz działalność człowieka. Osuwiska powodują degradację terenów oraz straty gospodarcze (zniszczenie infrastruktury publicznej i mienia prywatnego). W ramach zwiększenia poziomu bezpieczeństwa istotny będzie wzrost świadomości społeczeństwa o zagrożeniach w zakresie osuwania się mas ziemi i ich konsekwencji. Konieczne będzie podejmowanie działań w kierunku wykluczenia lokalizacji zabudowy na obszarach zagrożonych. Ważny będzie także sprawny system ostrzegania i reagowania w sytuacji wystąpienia zagrożenia oraz systemowe rozwiązania w zakresie sprawnej likwidacji negatywnych skutków osuwisk.

Zakładane działania:

- ograniczenie lokalizacji zabudowy na obszarach zagrożonych osuwaniem mas ziemnych;
- zabezpieczenie przed zniszczeniami infrastruktury technicznej znajdującej się na terenach zagrożonych procesami osuwiskowymi;
- rozwój systemu ostrzegania i reagowania w sytuacji wystąpienia zagrożenia;
- systemowe rozwiązania w zakresie sprawnej likwidacji negatywnych skutków osuwisk;
- aktualizacja map osuwisk i terenów zagrożonych ruchami masowymi oraz system monitoringu powierzchniowego i wglębnego na wszystkich osuwiskach zlokalizowanych na terenie województwa;
- wzrost świadomości społeczeństwa w sprawie zagrożeń w zakresie osuwania się mas ziemi i ich konsekwencji.

3.6.3. Przeciwdziałanie, minimalizowanie i usuwanie skutków ekstremalnych zjawisk atmosferycznych – huragany, susze, grad, ulewne deszcze oraz pożary

Na Podkarpaciu, podobnie jak i w kraju, w konsekwencji zachodzących zmian klimatycznych, coraz częściej pojawiają się ekstremalne i anomalne zjawiska atmosferyczne. Ze względu na swoją nagłość i nieprzewidywalność powodują wielowymiarowe straty, które przekładają się na rozwój gospodarczy danego obszaru. Jednakże najistotniejszym aspektem jest generowanie zagrożeń dla bezpieczeństwa publicznego, w tym zdrowia i życia mieszkańców. Istotne będzie więc zwiększanie świadomości społeczeństwa w zakresie reagowania na zjawiska ekstremalne oraz podnoszenia bezpieczeństwa lokalnego. Działania podejmowane będą również w kierunku adekwatnego wyposażenia jednostek systemu ratowniczego i interwencyjnego w wysokiej jakości sprzęt i narzędzia służące do zabezpieczenia mienia i bezpieczeństwa mieszkańców.

Zakładane działania:

- przeciwdziałanie i minimalizowanie skutków suszy i braku dostępu do wody;
- rozbudowa systemu zaopatrzenia mieszkańców w wodę odpowiedniej jakości;
- ochrona zasobów wodnych w regionie, w tym zbiorników podziemnych;
- budowa, rozbudowa i modernizacja zbiorników magazynujących wodę wraz z niezbędną infrastrukturą;
- budowa sprawnego systemu zabezpieczeń i ostrzegania oraz wdrażanie rozwiązań systemowych w zakresie likwidacji skutków ekstremalnych zjawisk atmosferycznych i pożarów;
- wsparcie systemu gospodarowania wodą deszczową;
- adekwatnie wyposażenie jednostek systemu ratowniczego i interwencyjnego w wysokiej jakości sprzęt i materiały służące do zabezpieczenia mienia i bezpieczeństwa mieszkańców;
- zmiana świadomości społeczeństwa w zakresie przeciwdziałania zmianom klimatu oraz reagowaniu na jego skutki.

3.7. Zapobieganie i minimalizowanie skutków zagrożeń antropogenicznych**3.7.1. Zapewnienie dobrego stanu środowiska w zakresie czystości powietrza i hałasu**

Województwo podkarpackie jest regionem, gdzie występują korzystne warunki pod względem jakości powietrza. Niedotrzymanie standardów dotyczy w głównej mierze większych ośrodków miejskich (m.in.: Rzeszów, Jarosław), a przekroczenia poziomów dopuszczalnych dotyczą pyłów PM10 i PM2,5 i

benzo(a)pirenu w pyłe zawieszonym PM10 oraz zjawiska smogu. Na stan powietrza wpływa głównie emisja niska, której źródłem są indywidualne i zbiorcze systemy grzewcze oraz emisja liniowa związana z dużym natężeniem ruchu komunikacyjnego. Podniesienie jakości powietrza zostanie zrealizowane przez programy mające na celu ograniczanie emisji oraz zjawiska smogu, w oparciu o właściwy monitoring stanu powietrza w województwie, poprzez min. wprowadzenie niskoemisyjnego transportu publicznego oraz zwiększenie wykorzystania technologii niskoemisyjnych w sektorze gospodarki. Oddzielnym zagadaniem pozostaje ograniczenie hałasu głównie komunikacyjnego przez odpowiednie systemy zarządzające jego poziomem.

Zakładane działania:

- ochrona jakości powietrza poprzez realizowanie programów mających na celu ograniczanie smogu i niskiej emisji;
- utrzymanie właściwego monitoringu czystości powietrza w województwie;
- wymiana dużej części transportu publicznego na pojazdy niskoemisyjne i neutralne w zakresie hałasu;
- przejście znacznej części gospodarki na technologie niskoemisyjne;
- monitoring poziomu hałasu oraz realizowanie programów mających na celu ograniczanie poziomu hałasu;
- zwiększenie świadomości społeczeństwa w zakresie zapobiegania zanieczyszczeniu powietrza.

3.7.2. Zapewnienie właściwej gospodarki wodno-ściekowej

Województwo podkarpackie charakteryzuje się nierównomiernie rozłożonymi zasobami wód podziemnych (80% w płn. części województwa). Zarówno zasoby wód podziemnych jak i powierzchniowych nie są efektywnie wykorzystywane ze względu na braki w zabudowie hydrotechnicznej (mała liczba zbiorników retencyjnych). Stąd też działania należy ukierunkować na zapewnienie ilościowego i jakościowego zapotrzebowania na wodę oraz utrzymania co najmniej dobrego stanu wód powierzchniowych i podziemnych. Właściwym kierunkiem będzie wdrażanie nowych rozwiązań technologicznych w gospodarce wodno-ściekowej i kanalizacyjnej, które wpłyną na poprawę stanu środowiska przyrodniczego oraz poprawę jakości życia mieszkańców. Podejmowane działania winny doprowadzić do zniwelowania różnic w tym zakresie pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskim, a także wesprzeć obszary z barierami tj. ukształtowanie terenu czy rozproszona zabudowa. Istotnym czynnikiem w ramach przeciwdziałania zanieczyszczeniom wód niezbędna będzie poprawa świadomości ekologicznej społeczeństwa w zakresie racjonalnego wykorzystania zasobów.

Zakładane działania:

- zapewnienie ilościowego i jakościowego zapotrzebowania na wodę;
- wsparcie instytucji odpowiedzialnych za monitorowanie stanu wód;
- przeciwdziałanie zanieczyszczeniom wody i ograniczanie ich emisji ze źródeł osadniczych i przemysłowych;
- rozwój infrastruktury i systemów oczyszczania ścieków;
- stosowanie nowych rozwiązań technologicznych w zakresie gospodarki wodno-ściekowej;
- poprawa świadomości ekologicznej społeczeństwa.

3.7.3. Zapewnienie właściwej gospodarki odpadami

Obecnie na Podkarpaciu w dziedzinie gospodarki odpadami można zauważyć pozytywne zmiany, stymulowane implementacją unijnych wytycznych oraz realizacją krajowych norm. Sektor cechuje się także dynamicznym rozwojem technologii w zakresie przetwarzania odpadów. Pomimo trendu wzrostu selektywnie zbieranych odpadów komunalnych, nadal należy podejmować działania w tym kierunku, jak również na rzecz ograniczenia ilości wytwarzanych odpadów, maksymalnego ich odzysku oraz unieszkodliwiania. Poza działaniami stricte technicznymi istotne będzie także zwiększanie świadomości ekologicznej społeczeństwa, a w szczególności edukacja dotycząca selektywnego zbierania i recyklingu odpadów oraz racjonalnego ich wytwarzania. Skuteczne zarządzanie odpadami związane jest nierozdzielnie z wzrostem gospodarczym regionu, ograniczeniem uciążliwej działalności człowieka na przyrodę oraz zminimalizowaniem negatywnego oddziaływania na zdrowie i życie ludzi.

Zakładane działania:

- zapewnienie zrównoważonej gospodarki odpadami;
- ograniczenie wytwarzania wszystkich rodzajów odpadów;
- zapewnienie maksymalnego odzysku wytworzonych odpadów, zgodnie z hierarchią postępowania z odpadami;
- unieszkodliwianie odpadów, których nie udało się poddać odzyskowi, zgodnie z hierarchią postępowania z odpadami;
- wdrażanie rozwiązań technologicznych, w tym w zakresie budowy i modernizacji instalacji przetwarzania odpadów ze szczególnym uwzględnieniem instalacji do recyklingu odpadów;
- wsparcie modernizacji lub budowy punktów selektywnej zbiórki odpadów połączone z działaniami promującymi utrwalenie w społeczeństwie nawyków odpowiedniej segregacji odpadów;
- dążenie do poprawy jakości efektywności segregacji surowców wtórnych;
- edukacja dotycząca selektywnego zbierania i recyklingu odpadów wraz z promocją ponownego użycia oraz przygotowania do ponownego użycia.

3.8. Zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego, w tym ochrona i poprawianie stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu

3.8.1. Zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego województwa

Podkarpacie posiada bardzo różnorodne środowisko przyrodnicze, które ze względu na cenne walory przyrodnicze, chronione jest licznymi formami ochrony przyrody o różnym reżimie. Zachowanie tych zasobów jest głównym celem i będzie realizowane m.in. przez spójny system działań ochronnych i inwentaryzacyjnych, zmniejszenie antropopresji, lokalizację przedsięwzięć inwestycyjnych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, wspieranie ekstensywnej produkcji rolniczej wpływającej na bioróżnorodność. Zarządzanie oparte na zasadzie ochrony przez zrównoważone użytkowanie będzie sprzyjać zachowaniu zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu dla przyszłych pokoleń. Priorytetem będzie zachowanie pełnej różnorodności biologicznej i krajobrazu województwa jako elementu budowania marki regionu.

Zakładane działania:

- inwentaryzacja przyrodnicza oraz wprowadzenie zmian w zarządzaniu obszarami poddanymi ochronie w celu zmniejszenia naturalnej konfliktożenności ochrony wartości wysoko cenionych;
- wsparcie projektów dotyczących ochrony in-situ lub ex-situ zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych;
- zmniejszenie antropopresji na cennych przyrodniczo obszarach turystycznych;
- utrzymanie i poprawa różnorodności biologicznej cennych przyrodniczo terenów łąkowo-pastwiskowych w ramach prowadzonej na nich ekstensywnej gospodarki pasterskiej oraz prowadzonej na nich produkcji rolniczej;
- wsparcie działań związanych z prowadzeniem gospodarki pasiecznej (np. szkolenia, konferencje, promocja produktów pochodzenia pszczelego);
- zwalczanie roślin inwazyjnych;
- utrzymanie we właściwym stanie zachowania siedlisk przyrodniczych zależnych od wód (łąki zmiennowilgotne, torfowiska, młaki itp.);
- wsparcie działań w zakresie ochrony czynnej w rezerwach przyrody i obszarach Natura 2000;
- utrzymanie i ochrona przed zabudową istniejących korytarzy ekologicznych;
- sporządzenie planów ochrony dla parków krajobrazowych oraz dokumentów waloryzujących dla obszarów chronionego krajobrazu;
- ochrona różnorodności krajobrazowej oraz funkcji ekosystemów;
- ochrona obszarów produkcji rolniczej i atrakcyjnych krajobrazowo przed niekorzystnymi warunkami hydrologicznymi i meteorologicznymi.

3.8.2. Poprawa świadomości ekologicznej społeczeństwa

Świadomość ekologiczna społeczeństwa jest jednym z czynników decydującym o jakości kapitału ludzkiego. Dlatego też stale należy wspierać inicjatywy na rzecz kształtowania aktywnej postawy społecznej w zakresie ekologii i ochrony środowiska. Wzmacnianie świadomości ekologicznej społeczeństwa należy oprzeć na udostępnianiu wiedzy o środowisku przyrodniczym i sposobach jego ochrony, w szczególności młodzieży i dzieci w bezpośrednie działania związane z ekologią, w tym z ochroną różnorodności biologicznej i walorów krajobrazowych województwa. W edukacji należy podejmować również tematy wykorzystania potencjału przyrodniczego w rozwoju lokalnym w oparciu o racjonalne korzystanie z zasobów.

Zakładane działania:

- pogłębianie i udostępnianie wiedzy o zasobach przyrodniczych i walorach krajobrazowych województwa;
- podnoszenie świadomości na temat ochrony bioróżnorodności poprzez edukację dzieci i młodzieży np. poprzez centra edukacji ekologicznej;
- publiczne kampanie edukacyjne mające na celu podnoszenie stanu świadomości ekologicznej społeczeństwa;
- prowadzenie bezpośrednich działań edukacyjnych związanych z ochroną różnorodności biologicznej.

Wskaźniki dla Obszaru tematycznego 3. Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska

Lp.	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika bazowa	Wartość wskaźnika szacunkowa 2030	Źródło danych
1	Udział produkcji energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych w produkcji energii elektrycznej ogółem [%]	25,7 (2017 r.)	35	GUS/BDL
2	Łączna długość czynnych linii kolejowych [km]	978 (2018 r.)	1024	GUS/BDL
3	Długość zelektryfikowanych eksploatowanych linii kolejowych [km]	369 (2017 r.)	384,8	GUS/BDL
4	Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² [km]	95,7 (2018 r.)	107,2	GUS/BDL
5	Linie komunikacji miejskiej [km] - podkarpackie	2961,3 (2018r.)	3227,8	GUS/BDL
6	Przeciętny przebieg 1 wozu w ciągu doby w miejskiej komunikacji autobusowej w województwie [km]	143 (2018 r.)	130,0	GUS/BDL
7	Przewozy pasażerów środkami komunikacji miejskiej na 1 mieszkańca	29,74 (2018 r.)	30,0	GUS/BDL
8	Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 10 tys. ludności [km]	80,3 (2018 r.)	88,3	GUS/BDL
9	Miejsca noclegowe w turystycznych obiektach noclegowych na 1 tys. ludności	16,32 (2018 r.)	24,5	GUS/BDL
10	Nakłady na środki trwałe na 1 mieszkańca służące gospodarce wodnej [zł]	52,37 (2018 r.)	57,6	GUS/BDL
11	Odsetek jednostek ratowniczych państwowej straży pożarnej spełniających minimalny standard wyposażenia [%]	81,5 (2018 r.)	99,0	Komenda Wojewódzka PSP
12	Odsetek jednostek ratowniczych ochotniczej straży pożarnej włączonych do krajowego systemu ratownictwa gaśniczego spełniających minimalny standard wyposażenia [%]	82 (2018 r.)	99,0	Komenda Wojewódzka PSP
13	Zanieczyszczenia gazowe zatrzymane lub zneutralizowane w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń w % zanieczyszczeń wytworzonych [%]	31,8 (2018 r.)	31,8	GUS/BDL
14	Pożary upraw rolnych łąk, rżysk i nieużytków [ha]	948 (2018 r.)	790	GUS/BDL
15	Powierzchnia istniejących dzikich wysypisk (odpady komunalne) [m ²]	5097 (2017 r.)	1132	GUS/BDL

4. DOSTĘPNOŚĆ USŁUG

Cel: *Zwiększenie dostępu obywateli do usług publicznych i podniesienie standardu ich świadczenia dla poprawy jakości życia i wzmocnienia procesów rozwojowych*

4.1. Poprawa dostępności do usług publicznych poprzez wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych

4.1.1. Rozwój digitalizacji i zwiększenie dostępności zasobów publicznych on-line

Powszechne wykorzystanie technologii cyfrowych oraz wydajnych i niezawodnych sieci telekomunikacyjnych jest katalizatorem rozwoju społeczno-gospodarczego, a także konkurencyjności regionu. Bazując na osiągniętym już poziomie transformacji cyfrowej oraz wykorzystując niezagospodarowany w dalszym ciągu potencjał w tym zakresie, należy nadal zwiększać dostęp społeczeństwa do cyfrowych zasobów i usług publicznych. Kluczowym warunkiem jest digitalizacja baz danych i ich integracja, ogólne udostępnienie oraz wzrost umiejętności ich wykorzystania. Ponadto rozwój innowacji i możliwości ich wykorzystania są ściśle związane z zapewnieniem odpowiednich sieci łączności elektronicznej oraz bezpieczeństwa danych. Priorytetowym wyzwaniem jest efektywne wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK, ICT) w administracji publicznej.

Zakładane działania:

- cyfryzacja nowych i zwiększenie dostępu do już istniejących zasobów w zakresie ilości danych cyfrowych oraz wzrost umiejętności ich wykorzystania;
- integracja baz danych pochodzących z rozproszonych i niejednorodnych źródeł w celu umożliwienia ich przetwarzania oraz optymalnego wykorzystania;
- zwiększenie bezpieczeństwa w wykorzystaniu technologii cyfrowych w oparciu o już istniejącą w regionie infrastrukturę teleinformatyczną dostępową oraz systemową;
- poprawa bezpieczeństwa przetwarzania danych, wykorzystania e-usług oraz dostępu do zasobów z wykorzystaniem nowoczesnych technologii cyfrowych;
- budowanie i podnoszenie kompetencji cyfrowych użytkowników e-usług z uwzględnieniem różnych grup społecznych i zawodowych;
- poprawa przepływu informacji pomiędzy społeczeństwem a administracją oraz ułatwienie dostępu do baz danych z zakresu informacji publicznej;
- wykorzystanie potencjału instytucji w tym podmiotów gospodarki, nauki, kultury i zdrowia w procesach rozwojowych regionu m.in. poprzez zastosowanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych gwarantujących wzrost dostępności usług.

4.1.2. Zwiększenie zastosowania i wykorzystania technologii cyfrowych

Współczesne tempo życia dyktuje dynamiczne tempo zmian technologicznych na całym rynku ICT. Priorytetowym zadaniem jest udostępnienie jak najszerszego zakresu e-usług publicznych, mających zastosowanie we wszystkich gałęziach życia m.in. biznesie, administracji, ochronie środowiska, medycynie, edukacji, transporcie czy bankowości. W cyfrowym świecie, podstawową potrzebą cywilizacyjną jest dostęp do internetu. Jej zaspokojenie umożliwia społeczeństwu korzystanie z usług i aplikacji ułatwiających życie codzienne i podnoszących jego jakość, w szczególności osób z niepełnosprawnościami poprzez dedykowane im aplikacje. Istotnym elementem jest stała

optymalizacja świadczenia usług, osiągnięta dzięki włączaniu obywateli w artykułowanie potrzeb i proponowanie własnych rozwiązań. Konieczne jest rozwijanie i wykorzystanie w komunikacji z mieszkańcami nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Należy zadbać o adaptację dobrych praktyk w zakresie podnoszenia jakości i dostępności usług publicznych, w tym innowacyjnych sposobów świadczenia usług i uspołecznionych procesów monitoringu ich jakości.

Zakładane działania:

- rozwój i wdrażanie e-usług pomiędzy różnymi sektorami w schematach: A2A, A2B, A2C, B2A, B2B, B2C;
- wzrost dostępności do zasobów cyfrowych w tym dla osób z niepełnosprawnościami;
- nowe formy świadczenia usług z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnej;
- współpraca międzynarodowa w zakresie udostępnień baz danych dla społeczeństwa;
- działania na rzecz przygotowania regionu do tworzenia i korzystania z rozwiązań cyfrowych, w tym zapewnienia dostępności cyfrowej w stanach kryzysowych.

4.2. Planowanie przestrzenne wspierające aktywizację społeczności i aktywizacja obszarów zdegradowanych

4.2.1. Poprawa ładu przestrzennego i jakości zarządzania przestrzenią

Ład oraz spójność przestrzenna warunkują zrównoważony rozwój regionu, gdyż racjonalizacja gospodarki przestrzennej decyduje o stymulowaniu procesów gospodarczych, kształtowaniu właściwych warunków życia mieszkańców, wzmocnieniu funkcji społecznych i kulturowych oraz zachowaniu zasobów przyrodniczo-krajobrazowych. Podnoszenie jakości przestrzeni i dbałość o ład przestrzenny powinny uwzględniać specyfikę potencjałów danego terytorium oraz bariery rozwojowe. Dlatego też kluczową kwestią są plany zagospodarowania przestrzeni, których opracowanie jest zadaniem własnym JST. Plany umożliwiają efektywne kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy. Rozwój kompetencji planistycznych i zwiększenie koordynacji w tym zakresie, umożliwi ograniczenie konfliktów przestrzennych oraz będzie wspomagać wzmacnianie procesów rozwoju społeczno-gospodarczego.

Zakładane działania:

- działania wspierające w zakresie planowania przestrzennego w jednostkach samorządu terytorialnego z uwzględnieniem ich komplementarności z sąsiednimi JST;
- wzmocnienie systemu zarządzania przestrzenią poprzez zwiększenie udziału powierzchni objętej MPZP;
- integracja planowania przestrzennego w obszarach funkcjonalnych;
- poprawa dostępności do danych przestrzennych;
- wykorzystanie instrumentów planowania przestrzennego dla ochrony zasobów przestrzeni i krajobrazu oraz racjonalnego gospodarowania przestrzenią.

4.2.2. Aktywizacja i rewitalizacja obszarów zdegradowanych

Nierównomierne tempo rozwoju poszczególnych obszarów jest dostrzegalne także na poziomie lokalnym. Szczególnym wyzwaniem jest aktywizacja obszarów zdegradowanych, które wymagają nadania im nowych funkcji, w celu ożywienia społeczno-gospodarczego. Do wyrównywania szans takich obszarów, wykorzystana zostanie rewitalizacja, która jest kompleksowym procesem wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych przez adekwatne zintegrowane

działania społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenne lub techniczne lub środowiskowe. Ze względu na swoją kompleksowość, podstawowym narzędziem prowadzenia rewitalizacji są gminne/lokalne programy rewitalizacji.

Zakładane działania:

- identyfikowanie obszarów zdegradowanych wraz z analizą ich potrzeb rozwojowych;
- opracowywanie programów rewitalizacji, służących określeniu ścieżek wyprowadzenia obszarów zdegradowanych ze stanu kryzysowego;
- wsparcie jednostek samorządu terytorialnego w opracowaniu i wdrażaniu programów rewitalizacji;
- realizacja kompleksowych przedsięwzięć integrujących społeczność lokalną i pobudzających rozwój przedsiębiorczości.

4.2.3. Lokalne działania aktywizujące społeczność regionu

Poprawa dostępności przestrzeni publicznej zarówno w aspekcie architektonicznym, komunikacyjnym jak też informacyjnym, poprzez projektowanie obiektów uniwersalnych (dostępnych dla wszystkich i bezpiecznych w użytkowaniu) oraz modernizację istniejącej infrastruktury społecznej, przyczyni się do wykorzystania potencjału wszystkich mieszkańców, integracji międzypokoleniowej, poprawy bezpieczeństwa i podejmowania innowacyjnych kierunków rozwoju regionów. Wyzwaniem będzie zapewnienie komplementarności inwestycji z działaniami społecznymi obejmującymi m.in. rehabilitację zawodową i społeczną, a w szczególności aktywizację społeczeństwa poprzez wdrożenie rozwiązań technicznych i przestrzennych zgodnych z zasadami projektowania uniwersalnego uwzględniającego różnorodnych użytkowników przestrzeni publicznej.

Zakładane działania:

- tworzenie i udostępnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznej oraz poprawa jakości jej wykorzystania z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- budowa, rozbudowa i modernizacja obiektów służących rehabilitacji zawodowej i społecznej osób z niepełnosprawnościami;
- zapewnienie komplementarności inwestycji infrastrukturalnych z działaniami społecznymi;
- wsparcie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność;
- wsparcie lokalnych strategii i programów rozwoju w kierunku wykorzystania regionalnych potencjałów i zasobów.

4.3. Wsparcie instytucjonalne i poprawa bezpieczeństwa mieszkańców

4.3.1. Wsparcie dla podmiotów zapewniających bezpieczeństwo

Warunkiem niezawodności wykwalifikowanych podmiotów do skutecznego reagowania na zagrożenia jest zapewnienie im wyspospecjalistycznego zaplecza technicznego, odpowiedniej infrastruktury oraz efektywnej struktury w zakresie doskonalenia wiedzy, umiejętności i kompetencji ratowników. Wyzwaniem polityki regionalnej jest podejmowanie działań na rzecz zintegrowania systemu bezpieczeństwa w województwie przez dostosowanie funkcji do nowych możliwości, wynikających z rozwoju sektora informatycznego, cyfrowych platform łączności oraz zapewnienie instrumentów do detekcji i reakcji na cyberzagrożenia. Kluczowe jest zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańcom w stanach kryzysowych, w tym epidemia chorób zakaźnych.

Zakładane działania:

- wsparcie instytucjonalne, infrastrukturalne, techniczne i szkoleniowe dla podmiotów ratowniczych, służb, inspekcji i straży, organizacji pozarządowych (NGO) i innych zapewniających bezpieczeństwo i działających w obszarze bezpieczeństwa i ratownictwa;
- modernizacja i rozbudowa bazy sprzętowej wspierającej proces zapobiegania, wykrywania i zwalczania przestępczości oraz zwiększania możliwości analitycznych i prowadzenia kryminalistycznych badań laboratoryjnych zabezpieczonego materiału dowodowego;
- poprawa bezpieczeństwa mieszkańców (skrócenie czasu dojazdu podmiotów ratowniczych) poprzez uzupełnienie sieci jednostek ratowniczych usuwających negatywne skutki zagrożeń np. katastrof komunikacyjnych, chemiczno-ekologicznych, pożarów czy ekstremalnych zjawisk (powodzie, huragany, susze itd.);
- wdrażanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych wraz ze szkoleniem ekspertów w zakresie zagrożeń generowanych w związku z rozwojem społeczeństwa informacyjnego;
- zapewnienie służbom zaplecza technicznego umożliwiające zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańcom w stanach kryzysowych np. epidemicznych;
- wyposażenie służb zapewniających bezpieczeństwo publiczne w niezbędne instrumenty i sprzęty konieczne do efektywnego działania i skutecznego reagowania na zagrożenia związane z cyberprzestępczością;
- działania na rzecz współpracy transgranicznej w zakresie bezpieczeństwa w obszarach przygranicznych;
- wsparcie działań z zakresu obronności i bezpieczeństwa regionu.

4.3.2. Integracja systemów zarządzania i wymiany informacji

Stworzenie skoordynowanego systemu łączności na potrzeby prewencji i zapewnienia bezpieczeństwa, uwarunkowane jest zintegrowaniem bazy danych i zapewnieniem dostępu do nich wszystkim upoważnionym podmiotom. Ważnym elementem podejmowania działań w celu podniesienia poziomu bezpieczeństwa indywidualnego i publicznego jest rozwój sieci ratownictwa w kierunku prognozowania i ostrzegania przed stanami nadzwyczajnymi, kształtowanie kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa, promowanie działań identyfikujących i zapobiegających zagrożeniom oraz odpowiednich zachowań w obliczu niebezpieczeństwa.

Zakładane działania:

- integracja łączności, rozbudowa systemów ostrzegania i informowania;
- budowa i wyposażenie centrów operacyjnych zapewniających bezpieczeństwo (przesyłanie informacji między służbami);
- wsparcie współdziałania podmiotów zapewniających bezpieczeństwo i działających w obszarze bezpieczeństwa i ratownictwa w zapewnieniu skutecznej pomocy mieszkańcom w czasie sytuacji kryzysowych;
- promowanie bezpiecznych zachowań wobec zagrożeń;
- budowanie postaw odpowiedzialnych w zakresie bezpiecznego i odpowiedzialnego korzystania z zasobów cyfrowych, działalność promocyjna i profilaktyczna.

4.4. Budowanie i rozwój partnerstwa dla rozwoju województwa

4.4.1. Współpraca na rzecz rozwoju województwa

Budowanie sieci współpracy pomiędzy interesariuszami procesu rozwoju województwa poprzez inicjowanie i koordynowanie przedsięwzięć oraz stałe usprawnianie mechanizmów współpracy jest kluczowe dla dynamizowania szans rozwojowych regionu. Tworzenie płaszczyzn do gromadzenia i wymiany informacji oraz doświadczeń, prezentacji dobrych praktyk, inicjowanie i animowanie współpracy interesariuszy, realizacja oddolnych inicjatyw z zaangażowaniem sektora społeczeństwa obywatelskiego, biznesu, gospodarki, nauki i administracji, oraz rozwijanie lokalnych partnerstw, wprowadzają nową jakość w zarządzaniu rozwojem. Jest to szczególnie istotne dla spójnego rozwoju obszarów funkcjonalnych w regionie. W związku z przejściem na zdecentralizowany system polityki rozwoju, zostały wprowadzone nowe mechanizmy opierające się na współpracy pomiędzy różnymi grupami interesariuszy. Do instrumentów i mechanizmów, które wzmacniają zintegrowane podejście do rozwoju oraz współpracę na poziomie lokalnym i ponadregionalnym należy m.in. kontrakt programowy, kontrakt sektorowy i porozumienie terytorialne. Zawijanie partnerstw zostanie uwarunkowane racjonalnym i efektywnym wykorzystaniem potencjału określonego terytorium i zmian w jego postrzeganiu jako obszaru wykraczającego poza administracyjnie wyznaczone granice. Kreowanie sieci partnerstw prowadzi do włączenia partnerów na różnych poziomach zarządzania w kształtowanie polityki rozwoju na ich terytorium i osiągnięcia efektów skali.

Zakładane działania:

- budowanie sieci współpracy pomiędzy podmiotami zaangażowanymi w rozwój województwa;
- promowanie dobrych praktyk służących rozwojowi społeczno-gospodarczemu;
- wsparcie inicjatyw partnerskich, podejmowanych dla realizacji przedsięwzięć służących rozwojowi społeczno-gospodarczemu i równoważeniu procesów rozwojowych, w tym dotyczących Beskidu Niskiego;
- tworzenie kontraktów programowych, kontraktów sektorowych i porozumień terytorialnych w celu łączenia potencjałów dla rozwoju;
- promowanie partnerstw instytucjonalnych dla kompleksowego rozwiązywania potrzeb rozwojowych obszaru;
- podnoszenie kompetencji interesariuszy w zakresie planowania i zarządzania strategicznego oraz finansowego, zwiększające umiejętności przygotowania i realizacji kompleksowych przedsięwzięć przyczyniających się do rozwoju lokalnego, jak i fachowości w pozyskiwaniu na nie funduszy;
- budowanie systemów pozyskiwania i wymiany informacji pomiędzy instytucjami w celu zarządzania rozwojem województwa;
- promowanie nowych systemów zarządzania, w tym wysokiej jakości zarządzania instytucjami publicznymi;
- zawiązanie kontraktu programowego samorządu województwa z rządem celem dynamizowania rozwoju obszarów nakreślonych dla województwa podkarpackiego;
- realizacja mechanizmu uzgodnień w zakresie kontraktu sektorowego na poziomie regionalnym poprzez identyfikację potrzeb istotnych dla rozwoju województwa podkarpackiego, koordynację, przygotowanie i realizację kontraktu;
- podejmowanie przez JST inicjatyw oddolnych w formie porozumień terytorialnych prowadzących do zrównoważonego rozwoju.

4.4.2. Implementacja rozwiązań organizacyjnych sprzyjających partycypacji społecznej w partnerstwach dla rozwoju

Partnerstwa dla rozwoju obejmują współpracę przedstawicieli różnych środowisk oraz oznaczają ich współodpowiedzialność za przebieg i efekty procesu. Zaangażowanie partnerów oznacza wykorzystanie ich potencjałów i zasobów, które determinują operatywność współpracy. Odnosząc się do partnerstw skierowanych do społeczności lokalnych, oczywiste jest zaangażowanie podmiotów miejscowych, w zakresie definiowania potrzeb i możliwości rozwoju lokalnego. Zwiększenie aktywności społecznej w podejmowaniu współpracy na rzecz rozwoju należy oprzeć o rozwój innowacji społecznych, które uwalniają potencjał społeczny osób fizycznych, grup nieformalnych czy organizacji pozarządowych. W system zarządzania polityki rozwoju lokalnego wpisują się również podmioty ekonomii społecznej, w tym przedsiębiorstwa społeczne, które skoncentrowane są na niwelowaniu czynników determinujących marginalizację i wyłączenie społeczne, podnosząc jakość życia środowisk dotkniętych tymi niekorzystnymi zjawiskami społecznymi.

Zakładane działania:

- włączenie szerokiego kręgu partnerów w kreowanie i realizację polityki rozwoju regionu poprzez tworzenie platform współpracy i wymiany doświadczeń pomiędzy interesariuszami polityki rozwoju;
- wsparcie innowacji społecznych w zakresie włączenia społeczeństwa w system zarządzania;
- zwiększenie partycypacji społecznej w budowaniu i realizacji partnerstw na rzecz rozwoju poprzez wykorzystanie instrumentów dialogu społecznego;
- wsparcie instrumentów rozwoju kierowanego przez społeczność lokalną;
- wspieranie opracowania i wdrażania lokalnych strategii rozwoju i lokalnych planów działań.

4.5. Współpraca ponadregionalna i międzynarodowa

4.5.1. Wzmacnianie współpracy ponadregionalnej

Procesy społeczne i gospodarcze nie dają się zamknąć w granicach administracyjnych. Wysokiej jakości dialog samorządu województwa z samorządami innych województw, pozwoli na stymulowanie procesów społeczno-gospodarczych, jak również przyczyni się do wypracowania pozycji negocjacyjnej w relacjach ze stroną rządową na rzecz wsparcia dla poszczególnych regionów. Dotyczy to w szczególności dalszego zacieśniania współpracy z województwami Polski Wschodniej w zakresie kontynuacji instrumentów krajowych dla tego obszaru, jak również współpracy z pozostałymi województwami na rzecz wsparcia granicznych obszarów strategicznej interwencji oraz rozwoju obszarów wspólnych.

Zakładane działania:

- utrzymanie efektywnego dialogu samorządu województwa podkarpackiego z samorządami innych województw w zakresie polityki rozwoju;
- dalsze zacieśnianie współpracy województwa podkarpackiego z województwami Polski Wschodniej na rzecz wsparcia tego obszaru;
- współpraca ponadregionalna w strategicznych sferach rozwoju obszarów położonych na granicach województw;
- współpraca ponadregionalna w obszarach strategicznej interwencji (OSI) o zasięgu międzyregionalnym z województwami sąsiednimi tj. lubelskim, świętokrzyskim i małopolskim;

- współpraca ponadregionalna na rzecz rozwoju obszarów wspólnych z województwem małopolskim, w tym Beskidu Niskiego oraz gmin Dorzecza Wisłoki;
- współpraca ponadregionalna na rzecz rozwoju obszarów wspólnych z województwem świętokrzyskim, w tym położonych wzdłuż Wisły oraz w ramach Czwórmiasta;
- współpraca ponadregionalna na rzecz rozwoju obszarów wspólnych z województwem lubelskim dotycząca Roztocza z możliwością opracowania i realizacji programu rozwoju dla tego obszaru wspólnie z Województwem Lubelskim;
- wspieranie powstawania i rozwoju obszarów funkcjonalnych ponad granicami administracyjnymi województw, w tym integrujących ośrodki miejskie;
- podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwiązywania problemów wspólnych dla województw sąsiadujących, w tym środowiskowych i związanych z przeciwdziałaniem zagrożeniom;
- aktywny udział w strukturach korporacyjnych samorządu, w celu realizacji priorytetów województwa podkarpackiego.

4.5.2. Wzmacnianie pozycji międzynarodowej regionu poprzez rozwój współpracy

W katalogu działań prorozwojowych wysoką rangę zajmuje współpraca pomiędzy jednostkami na każdym szczeblu organizacyjnym, w tym o charakterze międzynarodowym. Wpisując się w obecny trend aktywności transgranicznej, województwo powinno intensyfikować zaangażowanie w takie projekty. Podkarpacie predysponowane jest do rozwijania powiązań z Ukrainą i Słowacją oraz do współpracy w ramach instytucjonalnych form takich jak: Konwencja Karpacka, Euroregion Karpacki oraz Inicjatywy Trójmorza. Kluczowe jest również kontynuowanie działań na rzecz Strategii makroregionalnej dla regionu Karpat, której celem jest wzmocnienie konkurencyjności i atrakcyjności makroregionu karpackiego, w tym Podkarpacia.

Zakładane działania:

- rozwijanie i wzmacnianie partnerstwa międzynarodowego ze Słowacją i Ukrainą;
- budowa partnerstw oraz wsparcie instrumentów rozwoju o charakterze transgranicznym;
- intensyfikacja działań w ramach makroregionu karpackiego i na rzecz Strategii makroregionalnej dla regionu Karpat;
- efektywne wykorzystanie i rozwijanie dorobku Euroregionu Karpackiego;
- wzmacnianie konkurencyjności gospodarczej regionu poprzez wykorzystanie turystycznych marek terytorialnych, w tym Marki Karpackiej;
- tworzenie powiązań w ramach szerszych inicjatyw międzynarodowych i terytorialnych w szczególności w ramach Inicjatywy Trójmorza;
- wzmacnianie partnerstw międzynarodowych w ramach transgranicznych obszarów funkcjonalnych;
- udział w organizacjach międzynarodowych i nawiązywanie relacji partnerskich w celu wzmocnienia pozycji konkurencyjnej regionu.

Wskaźniki dla Obszaru tematycznego 4. Dostępność usług

Lp.	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika bazowa	Wartość wskaźnika szacunkowa 2030	Źródło danych
1	Odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z	74,9 (2017 r.)	89,8	GUS/BDL

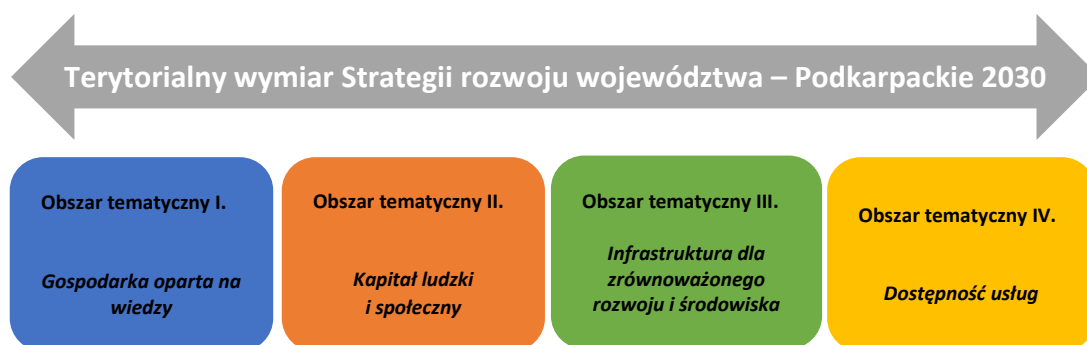
	dostępem do Internetu szerokopasmowego [%]			
2	Przedsiębiorstwa sektora niefinansowego wykorzystujące internet w kontaktach z administracją publiczną [%]	94,2 (2017 r.)	97,9	GUS/BDL
3	Udział powierzchni objętej obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w powierzchni ogółem [%]	9,1 (2018 r.)	10,9	GUS/BDL
4	Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję ogółem	76,7 (2018 r.)	84,3	GUS/BDL

VII. Terytorialny wymiar *Strategii* – obszar horyzontalny

Cel: Wzmocnienie terytorialnej spójności województwa podkarpackiego

Terytorialny wymiar Strategii ma charakter horyzontalny (Rysunek 2), który przejawia się w integracji działań wskazanych w poszczególnych obszarach tematycznych i ukierunkowanie ich na obszary strategicznej interwencji (OSI).

Rysunek 2. Terytorialny wymiar Strategii jako obszar horyzontalny.

Podejście terytorialne znalazło odzwierciedlenie w identyfikacji Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI). Podstawą ukierunkowania terytorialnego polityki rozwoju jest poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów, zdiagnozowany na podstawie odpowiednio dobranych wskaźników oraz identyfikacja barier rozwojowych, a także ich zasobów i potencjałów stanowiących podstawę ich dalszego rozwoju. Wraz z wyznaczeniem OSI, formułowane są specjalne instrumenty prorozwojowe oraz system monitorowania zmian związanych z podjęciem działań interwencyjnych. Zgodnie z zasadą rozwoju odpowiedzialnego, czyli rozwoju społecznie wrażliwego i terytorialnie zrównoważonego, do obszarów wykazujących mniejszą odporność na zjawiska kryzysowe, kieruje wiązkę interwencji w celu zmniejszenia dysproporcji między obszarami.

Obszary Strategicznej Interwencji zostały wyróżnione poprzez integrację dwóch podejść: krajowego i regionalnego, spójnych z Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) oraz Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030, co warunkuje, iż OSI wyznaczone na poziomie krajowym i regionalnym są komplementarne.

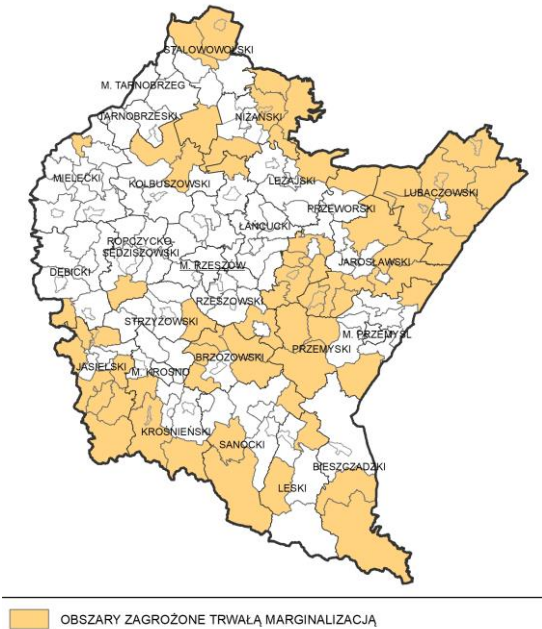
Wśród Obszarów Strategicznej Interwencji wskazanych na poziomie krajowym, znalazły się m.in.: obszary zagrożone trwałą marginalizacją (Mapa 14), miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze (Mapa 16) oraz Wschodnia Polska (Mapa 15).

SOR w województwie podkarpackim wskazuje 11 miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze: Przemyśl, Sanok, Jasło, Jarosław, Mielec, Krosno, Dębica, Nisko, Stalowa Wola, Tarnobrzeg, Przeworsk, dla których zostały utworzone miejskie obszary funkcjonalne na poziomie regionalnym. Z kolei do obszarów zmarginalizowanych zaliczono 65 gmin (marginalizacja społeczna, marginalizacja ekonomiczna, marginalizacja z kumulacją problemów społeczno-ekonomicznych).

Samorząd Województwa, poza OSI krajowymi, do objęcia specjalnym wsparciem wskazał następujące regionalne obszary strategicznej interwencji: subregionalne bieguny wzrostu i miejskie obszary funkcjonalne; miasta powiatowe i małe; Rzeszów i Rzeszowski Obszar Funkcjonalny; obszary wiejskie; obszary zagrożone trwałą marginalizacją w województwie; obszar Bieszczad; obszar gmin „Błękitnego Sanu”.

Wyznaczone OSI będą wspierane z poziomu kraju i regionu za pomocą dedykowanych instrumentów.

Mapa 14. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją.

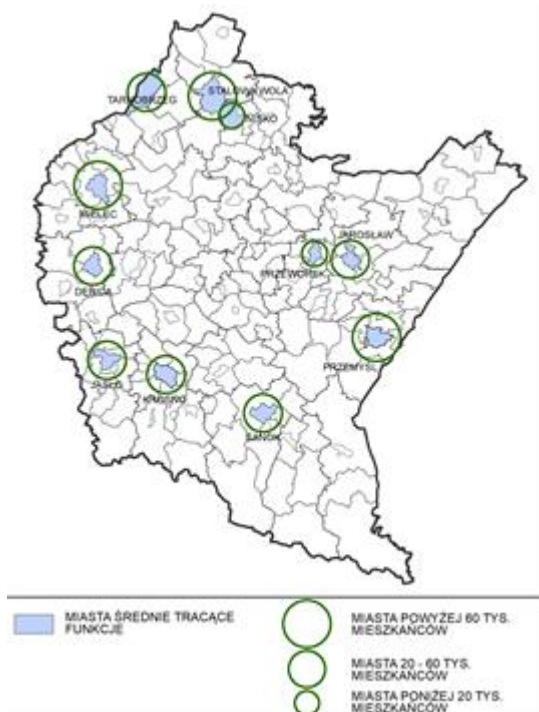
Źródło: opracowanie własne na podstawie SOR i KSRR.

Mapa 15. Wschodnia Polska

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie

Mapa 16. Miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze

Źródło: opracowanie własne na podstawie SOR i KSRR.

REGIONALNE OBSZARY STRATEGICZNEJ INTERWENCJI

7.1. Wykorzystanie policentrycznego miejskiego układu osadniczego

7.1.1. Wzmocnienie roli biegunów wzrostu w świadczeniu usług publicznych oraz usług wyższego rzędu, a w szczególności wzmocnianie potencjałów wyróżniających je w skali krajowej

Województwo charakteryzuje się korzystnym policentrycznym układem struktury osadniczej tj. centralne położenie najważniejszego ośrodka miejskiego – Rzeszowa oraz zogniskowane wobec niego w sposób równomierny aglomeracje miejskie (Mapa 17). Miasta, ze względu na realizowane funkcje społeczno-gospodarcze różnego rzędu i ich rozprzestrzenianie na obszary sąsiadujące, zostały zidentyfikowane jako regionalne bieguny wzrostu dla danego subregionu i całego województwa. Stałe wzmocnianie ich potencjału, otwiera perspektywy uczestniczenia poszczególnych obszarów w procesach rozwojowych województwa oraz warunkuje zwiększenie spójności terytorialnej i społeczno-gospodarczej całego obszaru województwa. Kreowanie warunków do dynamicznego rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych wpłynie na rozwój konkurencyjności i innowacyjności funkcji biegunów wzrostu, jak również pozwoli na zidentyfikowanie nowych rdzeni i ich obszarów oddziaływania.

Zakładane działania:

- umocnienie pozycji biegunów wzrostu w oparciu o ich potencjał w celu podniesienia ich pozycji w hierarchii ośrodków rozwoju na poziomie regionu i kraju;
- podejmowanie działań przeciwdziałających pogarszaniu się sytuacji społeczno-ekonomicznej w sytuacji ewentualnego zastoju gospodarczego wynikającego z uwarunkowań kryzysowych, w tym epidemii COVID-19 w 2020 r.;
- wzmocnienie rdzeni biegunów wzrostu w zakresie realizowanych funkcji miastotwórczych;
- zachowanie policentrycznej struktury osadniczej umożliwiającej rozpowszechnianie efektów działań rozwojowych na obszar całego województwa;
- wsparcie biegunów wzrostu w zakresie wykorzystania potencjałów endogenicznych;
- kreowanie nowych regionalnych biegunów wzrostu;
- tworzenie układów multipolarnych uwzględniających rozprzestrzenianie się procesów rozwojowych ponad granicami administracyjnymi;
- rozwój kapitału ludzkiego poprzez poprawę jakości edukacji oraz zróżnicowanie oferty edukacyjnej i popularyzującą naukę z wykorzystaniem innowacji;
- rozwój usług publicznych i podniesienie ich jakości, m.in. w zakresie ochrony zdrowia i bezpieczeństwa publicznego;
- poprawa ładu przestrzennego obszaru poprzez integrację planowania przestrzennego;
- poszerzenie oferty kulturalnej i zwiększenie udziału mieszkańców w życiu kulturalnym regionu;
- wykorzystanie potencjału turystycznego ośrodków poprzez kreowanie różnorodnych produktów turystycznych;
- wsparcie uczelni oraz szkół poprzez włączanie ich w lokalne i regionalne programy promocji, a także uwzględnienie ich funkcjonowania w ofertach inwestycyjnych.

7.1.2. Rozwój potencjału gospodarczego miast, ze szczególnym uwzględnieniem biegunów wzrostu wraz z rozprzestrzenianiem trendów rozwojowych na otaczające je obszary funkcjonalne oraz wiejskie

Potencjał gospodarczy ośrodków miejskich jako biegunów wzrostu uzależniony jest m.in.: od zakresu realizowanych usług publicznych, jakości systemu nauki i oświaty, poziomu rozwoju gospodarczego w tym rynku pracy, dostępności komunikacyjnej oraz atrakcyjności oferty inwestycyjnej, oddziaływania rdzenia na obszary funkcjonalne i wiejskie. Potencjał gospodarczy biegunów wzrostu, uzależniony jest również od ich zasobów endogenicznych. Podejmowane działania należy skierować na podnoszenie jakości życia mieszkańców poprzez stymulowanie procesów prorozwojowych przez następujące miasta i ich obszary funkcjonalne (Mapa 17):

Przemyśl – predyspozycje do rozwoju usług wyższego rzędu kulturalnych, turystycznych w tym, w oparciu o pomniki historii (Twierdza Przemyśl, Stare Miasto w Przemyślu), sportowych i edukacyjnych, a także funkcji logistycznych na kierunku wschód-zachód oraz transgranicznych funkcji handlowych i współpracy gospodarczej z Ukrainą.

Krosno – funkcja przemysłowa oparta o potencjał przedsiębiorstw produkcyjno-usługowych sektora motoryzacyjnego, szklarskiego, lotniczego, meblarskiego i przetwórstwa tworzyw sztucznych. Miasto posiada potencjał do generowania powiązań gospodarczych ze Słowacją, warunki do rozwoju turystyki uzdrowiskowej, kulturowej oraz tranzytowej, a także szkolnictwa wyższego. Należy wykorzystać ciężenia grawitacyjne z miastem Jasło w celu uformowania duopolu tych miast.

Tarnobrzeg – potencjał dywersyfikacji sektora przemysłu i nowoczesnych inicjatyw gospodarczych, funkcji rekreacyjnych i sportowych, z wykorzystaniem potencjału Jeziora Tarnobrzkiego (m.in. sporty wodne), rozwoju usług opartych na wiedzy z wykorzystaniem szkolnictwa wyższego. Do wykorzystania są możliwości wynikające z położenia na osi relacji ekonomicznych Rzeszów – Warszawa oraz możliwość rozwoju układu multipolarnego ze Stalową Wolą, Niskiem i Sandomierzem – inicjatywa Czwórmiasta. Zasoby materialnego dziedzictwa kulturowego sprzyjają rozwojowi turystyki, w tym turystyki kulturowej.

Stalowa Wola – posiada duży potencjał przemysłowy, szczególnie w zakresie wdrażania innowacyjności oraz prowadzenia prac B+R, rozwój funkcji edukacyjnych z wykorzystaniem szkolnictwa wyższego. Należy dążyć do utworzenia multipolarnego układu miast razem z Tarnobrzegiem, Niskiem i Sandomierzem – inicjatywa Czwórmiasta.

Mielec – zasoby do rozwoju branż przemysłu lotniczego, motoryzacyjnego, metalowego i meblowego oraz budowlanego. Mielec posiada potencjał do świadczenia usług okołobiznesowych, lokalizacji dużych międzynarodowych przedsiębiorstw o profilu badawczym i innowacyjnym, a także do utworzenia układu multipolarnego Mielec – Dębica – Ropczyce.

Jasło – posiada potencjał małych i średnich przedsiębiorstw w sektorze produkcyjnym i usługowym, predyspozycje do powiązań gospodarczych ze Słowacją. W celu wzmocnienia roli bieguna wzrostu, należy wykorzystać ciężenia grawitacyjne z miastem Krosno w układzie duopolu tych miast.

Lubaczów – ośrodek ponadlokalnych funkcji gospodarczych z potencjałem do obsługi potrzeb północno-wschodniej części województwa oraz potencjał w zakresie obsługi ruchu turystycznego Roztocza. Wspierać należy sektor małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych. Miasto posiada potencjał do generowania powiązań gospodarczych z Ukrainą, warunki do rozwoju turystyki uzdrowiskowej, kulturowej oraz tranzytowej oraz dla utworzenia lotniska umożliwiającego rozwój

modelarstwa lotniczego w województwie. Dla obszaru Roztocza przewiduje się opracowanie i wdrożenie programu rozwoju wspólnie z Województwem Lubelskim.

Duopol Dębica-Ropczyce - dostępność komunikacyjna w układzie wschód-zachód umożliwi rozwój usług transportowych oraz przedsiębiorstw o skali międzynarodowej (w szczególności przemysł gumowy i chemiczny). Należy kształtować rozwój powiązań społeczno-gospodarczych z biegunem Mielec celem utworzenia układu multipolarnego.

Duopol Jarosław-Przeworsk – predyspozycje do rozwoju funkcji kulturalnych oraz gospodarczych, w szczególności rozwijania powiązań z Ukrainą. Bogate zasoby materialnego dziedzictwa kulturowego predysponują do rozwoju turystyki, w tym turystyki kulturowej. Należy rozważać dywersyfikację partnerów wymiany międzynarodowej.

Duopol Sanok-Lesko – potencjał w zakresie obsługi ruchu turystycznego Bieszczad. Wysoko rozwinięta branża motoryzacyjna. Duży potencjał przedsiębiorstw produkcyjno-usługowych oraz generowania powiązań gospodarczych ze Słowacją i Ukrainą. Bogate zasoby materialnego dziedzictwa kulturowego predysponują do rozwoju turystyki, w tym turystyki kulturowej. Docelowo duopol może zostać rozszerzony o Ustrzyki Dolne, tworząc układ multipolarny.

Zakładane działania:

- wzmacnianie sieci ciężkich grawitacyjnych miast regionu stanowiących szansę do stworzenia sieci stymulowania przepływu procesów rozwojowych;
- rozwój obszarów dla potencjalnych inwestorów pod kątem możliwości rozwoju stref działalności gospodarczej;
- wspieranie rozwoju strefy działalności gospodarczej w kierunku powstawania i efektywnego funkcjonowania przedsiębiorstw wraz z oddziaływaniem na obszary wiejskie;
- kreowanie nowych miejsc pracy oraz zwiększenie wartości PKB poprzez rozwój sektora usług i przedsiębiorstw;
- dywersyfikacja gospodarki biegunów wzrostu i ich obszarów funkcjonalnych celem wzmocnienia funkcji gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem możliwego okresu regresu gospodarczego w wymiarze ponadregionalnym;
- zniwelowanie istniejących barier transgranicznych i zacieśnienie współpracy gospodarczej z przedsiębiorstwami z Ukrainy i Słowacji;
- wprowadzenie w ośrodkach miejskich rozwiązań wpisujących się w ideę *Smart City*;
- kształtowanie miejskich terenów zieleni w nawiązaniu do idei: „zielone miasta”;
- wsparcie rozwoju biegunów wzrostu z wykorzystaniem ich potencjału turystycznego i rekreacyjnego.

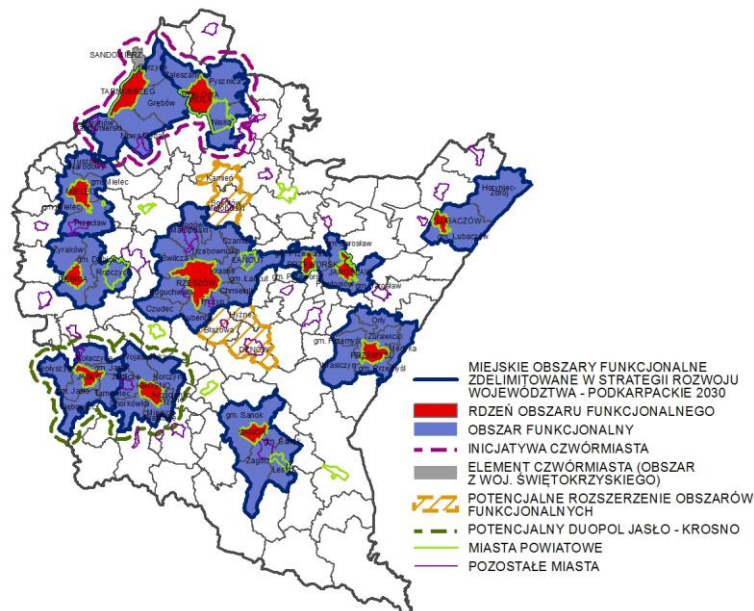
7.1.3. Rozwój powiązań komunikacyjnych wewnątrz obszarów funkcjonalnych biegunów wzrostu

Policentryczność układu osadniczego umożliwia budowanie wielokierunkowych powiązań funkcjonalnych. Jednym z narzędzi wspierających dyfuzję procesów rozwojowych jest nasycenie obszaru województwa siecią komunikacyjną i infrastrukturą transportową, która zapewni spójność terytorialną i gospodarczo-społeczną. Inwestycje infrastrukturalne należy ukierunkować na zapewnienie efektywnego i bezpiecznego procesu przemieszczania się z uwzględnieniem zachowania ładu przestrzennego.

Zakładane działania:

- zwiększenie spójności terytorialnej obszarów funkcjonalnych budową, rozbudową oraz modernizacją infrastruktury kolejowej;
- podniesienie bezpieczeństwa komunikacyjnego poprzez budowę obwodnic i odciążenie centrów miast od przeciążeń wynikających z transportu indywidualnego i komunikacji publicznej;
- modernizacja i rozwój infrastruktury dróg lokalnych w celu zwiększenia spójności obszarów funkcjonalnych miast;
- rozwój transportu publicznego, w tym poprzez modernizację i rozwój infrastruktury w celu efektywniejszego przemieszczania się wewnątrz obszarów funkcjonalnych oraz między nimi;
- wspieranie systemu zrównoważonego transportu wraz węzłami intermodalnymi typu P&R, B&R;
- rozwój zintegrowanej sieci ścieżek rowerowych, tras rowerowych, jako alternatywy dla przemieszczania się na krótkich odcinkach oraz służących rekreacji.

Mapa 17. Miejskie Obszary Funkcjonalne

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie.

7.1.4. Rozwój miast powiatowych i miast mniejszych

Miasta powiatowe i mniejsze, pełnią istotną rolę w kreowaniu uwarunkowań społeczno-gospodarczych poza strefami wpływu subregionalnych aglomeracji (Mapa 17). Stanowią lokalne centra pełniące funkcje administracyjne oraz gospodarczo-usługowe z ograniczonym zasięgiem oddziaływania. Działania w tym obszarze zostaną nakierowane na wzmocnienie potencjału tych miast i ich roli w strukturze osadniczej m.in.: poprzez wsparcie w tworzeniu stabilnych podstaw rozwoju, wzrost aktywności gospodarczej i przedsiębiorczej, przemodelowanie rynku pracy (wzrost zatrudnienia), stymulowanie aktywności i zdobywania kompetencji przez społeczność lokalną oraz skuteczne budowanie partnerstw. System wsparcia powinien mieć charakter zindywidualizowany i spójny z potrzebami i potencjałem danego terytorium.

Zakładane działania:

- poprawa i rozwój warunków prowadzących do dynamizacji przedsiębiorczości w oparciu o potencjalne specjalizacje gospodarcze ośrodka miejskiego;
- wzmacnianie powiązań funkcjonalnych w celu przywrócenia roli ośrodka w układzie osadniczym;
- zwiększenie aktywności zawodowej mieszkańców poprzez rozwój kompetencji zawodowych;
- modernizacja przestrzeni miejskiej umożliwiającej wykorzystanie potencjałów i zasobów miast, w tym turystycznych i wypoczynkowo-rekreacyjnych;
- poprawa jakości życia mieszkańców poprzez wzrost dostępu do usług publicznych;
- rozwój kapitału społecznego i wzmocnienie tożsamości regionalnej poprzez zaangażowanie mieszkańców w procesy rozwojowe;
- poprawa jakości zarządzania poprzez współpracę z innymi samorządami terytorialnymi;
- podejmowanie działań w zakresie ochrony przyrody i poprawy stanu środowiska;
- poprawa jakości powietrza poprzez ograniczenie niskiej emisji oraz związanego z nim zjawiska smogu;
- kreowanie instrumentów przyciągających do osiedlania się w miastach, w szczególności osób młodych i wykształconych;
- wykorzystanie możliwości programowych i finansowych UE w obszarze polityki miejskiej;
- dostosowanie sieci usług i zagospodarowania przestrzennego do zmian demograficznych;
- niwelowanie barier transportowych poprzez rozwój systemów transportu zbiorowego pomiędzy ośrodkami miejskimi a sąsiednimi obszarami wiejskimi oraz innymi ważnymi ośrodkami miejskimi;
- rozwój zintegrowanej sieci ścieżek rowerowych, tras rowerowych, jako alternatywy dla przemieszczania się.

7.2. Funkcje metropolitalne Rzeszowa oraz jego obszaru funkcjonalnego

7.2.1. Tworzenie korzystnych warunków do trwałego wzrostu gospodarczego w Rzeszowie i jego obszarze funkcjonalnym ROF

Miasta w strukturze osadniczej odgrywają strategiczną rolę w systemie gospodarczym i społecznym regionu. Jako centra aktywności gospodarczej wytwarzają wokół siebie strefy oddziaływań i ciężarów, które ze względu na spójność z centrum stanowią ich obszary funkcjonalne. Rzeszów jako stolica województwa i główny ośrodek regionu stanowi rdzeń Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego (ROF) (Mapa 18). Stolica charakteryzuje się wysokim potencjałem endogenicznym, który z sukcesem wykorzystuje oraz stymuluje procesy rozwojowe w ROF. Ukształtowało to wizerunek miasta jako wielofunkcyjnego ośrodka o sprzyjających warunkach aktywności inwestycyjnej i biznesowej, konkurencyjnej bazie szkolnictwa wyższego, nauki i kultury oraz poprawnej infrastrukturze usług publicznych i komunikacyjnych. Aby utrzymać trend wzrostu gospodarczego obszaru, będą podejmowane działania wzmacniające konkurencyjność ROF, w tym zwiększenie rozpoznawalności Rzeszowa poza granicami kraju oraz poprawa spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej ROF.

Zakładane działania:

- powstawanie i rozwój stref zwiększonej aktywności gospodarczej na terenie ROF;
- przygotowanie terenów pod potrzeby sektorów BPO/SSC/ITO;

- wykreowanie wizerunku Rzeszowa poza granicami kraju jako atrakcyjnego partnera do transgranicznej współpracy gospodarczej;
- dostosowanie realizacji wyzwań gospodarczych do zmian klimatu i zachowania dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego i krajobrazowego ROF;
- rozwój sektora nauki poprzez realizację projektów badawczych wspólnie z ośrodkami naukowymi i badawczymi z innych krajów;
- rozwój platformy współpracy podmiotów nauki i biznesu w inicjowaniu i wspieraniu jednostek naukowych, technologicznych i transferu technologii;
- zapewnienie warunków transferu technologii i wymiany poprzez organizację imprez targowych, forów i konferencji;
- przeciwdziałanie procesowi niekontrolowanej suburbanizacji i minimalizowanie jej negatywnych skutków;
- zwiększenie dostępności transportowej i komunikacyjnej Rzeszowa ze stolicą kraju poprzez realizację bezpośredniego szybkiego połączenia kolejowego oraz drogi ekspresowej S9;
- skomunikowanie Rzeszowa z północną i południową Europą oraz regionami Polski Wschodniej poprzez budowę drogi ekspresowej S19 w standardzie drogi dwujezdniowej, dróg kontynuujących dla korytarza transportowego *Via Carpatia* oraz kolejowej Magistrali Wschodniej;
- usprawnienie systemu drogowego Rzeszowa i ROF poprzez budowę, przebudowę i modernizację dróg wszystkich kategorii w celu zwiększenia poziomu bezpieczeństwa, skrócenia czasu dojazdu, zmniejszenia poziomu emisji zanieczyszczeń i hałasu oraz poprawy dostępności do obszarów istotnych dla rozwoju i funkcjonowania Rzeszowa i ROF.

7.2.2. Wzmacnianie funkcji metropolitalnych realizowanych przez Rzeszów oraz wspieranie rozwoju nowych funkcji zwiększających zakres świadczonych usług wyższego rzędu

Realizowanie przez miasto funkcji metropolitalnych oznacza m.in. obecność struktur zarządczych korporacji gospodarczych o randze krajowej i międzynarodowej oraz światowych instytucji finansowych (banki) i rynków kapitałowych (giełdy), dogodne połączenia komunikacyjne ze strategicznymi ośrodkami gospodarczymi, wysoki standard placówek naukowych (uniwersytety, instytuty badawcze) i technologicznych (centra nowych technologii, technopolie, parki technologiczne), najwyższa ranga placówek i wydarzeń kulturalnych (muzea, galerie, opery, teatry, festiwale) oraz unikalność miasta jako przestrzeni do życia. Rzeszów jako ośrodek predysponujący do pełnienia funkcji metropolitalnych musi utrzymać dynamiczny trend wskaźników rozwoju, w szczególności poprzez wzmacnianie i dywersyfikację funkcji gospodarczych i społecznych, umiędzynarodowienie sieci naukowo-badawczej, przygotowanie bazy do lokowania funkcji zarządzających sektora gospodarczego i kapitałowego o zasięgu krajowym i ponadregionalnym oraz u efektywnienie funkcjonowania instytucji publicznych. Kluczowe będzie utrzymanie pozytywnego kierunku w zakresie funkcjonowania innowacyjnych firm i wykorzystania potencjału inwestycyjnego.

Zakładane działania:

- niekonfliktowe poszerzanie granic miasta w celu pozyskania powierzchni niezbędnej do dalszego rozwoju funkcji metropolitalnych Rzeszowa;
- rozwój nowoczesnej bazy badawczej i infrastruktury dydaktycznej uczelni i szkół wyższych, w tym tworzenie ośrodków kształcenia o charakterze międzynarodowym;
- zapewnienie synchronizacji oferty szkolnictwa z oczekiwaniami rynku pracy;

- podkreślenie rangi Rzeszowa poprzez lokalizację siedzib instytucji finansowych i kapitałowych o znaczeniu międzynarodowym (banków, funduszy kapitałowych, giełdy towarowej);
- podnoszenie atrakcyjności turystycznej wraz z promocją funkcjonujących terenów rekreacyjnych i wypoczynkowych, sportowych i turystycznych, a także tworzenie nowych obiektów i usług w tych zakresach;
- kreowanie warunków dla uprawiania sportu na poziomie wyczynowym i amatorskim oraz poszerzenie oferty miejsc służących rekreacji poprzez rozbudowę infrastruktury (np. basenu olimpijskiego z wieżą do skoków, utworzenie kompleksowego parku rekreacyjno-sportowego);
- wzmocnienie powiązań z Rzeszowem prestiżowych podmiotów gospodarczych, w szczególności z branży lotniczej i wysokich technologii poprzez lokalizację ich siedzib na terenie miasta;
- wzrost zakresu współpracy transgranicznej miasta Rzeszowa z ośrodkami zagranicznymi w obszarze różnorodnych sektorów;
- działania prowadzące do integracji rzeszowskich środowisk kulturalno-artystycznych i lokalnych twórców;
- rozwój usług kultury wyższego rzędu;
- rozwój kultury studenckiej jako istotnego czynnika rozwoju Rzeszowa jako dużego ośrodka uniwersyteckiego;
- promocja wizerunku Rzeszowa jako „inteligentnego miasta” co oznacza innowacyjne – zarządzanie, technologie, naukę i technikę, przemysł i architekturę, kulturę i sztukę;
- Rzeszów jako miasto przyciągające młodych profesjonalistów (tzw. klasy kreatywnej), którzy jako pracodawcy i pracownicy kreują wysoką jakość kapitału ludzkiego niezbędnego do rozwoju regionu;
- zwiększenie dostępności do opieki medycznej dla społeczeństwa w tym w szczególności osób starszych i osób z niepełnosprawnościami;
- wspieranie działań pozwalających ugruntować i zwiększać regionalną oraz lokalną tożsamość oraz dziedzictwo kulturowe;
- wzrost powiązań międzynarodowych Rzeszowa poprzez przekształcenie funkcjonujących konsulatów honorowych na urzędy konsularne oraz inicjowanie działań na rzecz utworzenia konsulatów kolejnych państw.

7.2.3. Zapewnienie dobrej jakości życia i realizacji funkcji publicznych w Rzeszowskim Obszarze Funkcjonalnym (ROF)

Rzeszowski Obszar Funkcjonalny (ROF) wyróżnia się w skali województwa wysokim poziomem przedsiębiorczości oraz jest najbardziej zurbanizowanym miejskim obszarem funkcjonalnym. Policentryczny układ ROF-u, brak znaczących barier w dyfuzji procesów rozwoju, pozwolił na wykształcenie dobrych warunków życia mieszkańców. Zasoby społeczne i gospodarcze ROF-u, będą podstawą realizacji wyzwań regionalnych tj. nasycenie obszaru różnorodnymi funkcjami w tym metropolitalnymi oraz usługami wyższego rzędu, zwiększenie dostępności do usług publicznych, podnoszenie jakości kapitału społecznego i ludzkiego, rozwój struktur przestrzennych pod innowacyjne sektory gospodarki. Warunkiem zrównoważonego rozwoju ROF jest również ochrona zasobów przyrodniczych poprzez właściwą gospodarkę wodno-ściekową, odpadową i działania na rzecz poprawy jakości powietrza.

Zakładane działania:

- rozwój przedsiębiorczości poprzez tworzenie innowacyjnej infrastruktury biznesowej, w tym parki biznesowe;
- rozwój gospodarczy ROF-u poprzez wykorzystanie walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych w turystyce i rolnictwie;
- zapewnienie prawidłowej gospodarki wodno-ściekowej na całym obszarze ROF-u;
- kształtowanie i promocja dziedzictwa kulturowego regionu w tym ochrona i odnowa zasobów zabytkowych;
- zapewnienie bezpieczeństwa publicznego mieszkańcom ROF-u;
- zwiększenie aktywności zawodowej w tym wsparcie w zakresie podnoszenia kwalifikacji zawodowych mieszkańców ROF;
- podejmowanie działań prowadzących do wzrostu liczby miejsc pracy na terenie ROF;
- dywersyfikacja źródeł energii poprzez rozwój OZE na obszarze ROF;
- podejmowanie działań na rzecz poprawy czystości powietrza;
- rozwój niskoemisyjnego transportu publicznego;
- rozwój alternatywnego transportu poza drogowo-kolejowym wraz z rozwojem systemu bezpieczeństwa użytkowników;
- podniesienie poziomu uzbrojenia terenów wraz z poprawą dostępności komunikacyjnej terenów inwestycyjnych na terenie ROF;
- podniesienie jakości usług: zdrowotnych, społecznych, opiekuńczych i edukacyjnych poprzez rozwój nowoczesnej infrastruktury użyteczności publicznej na obszarze ROF;
- ochrona środowiska przyrodniczego na obszarze ROF;
- wprowadzenie rozwiązań wpisujących się w koncepcję „zielonych miast”;
- rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej.

7.2.4. Rozwój powiązań komunikacyjnych i zintegrowanego systemu transportu publicznego łączących Rzeszów z jego obszarem funkcjonalnym ROF

Podstawą integracji w realizacji funkcji pomiędzy rdzeniem a jego obszarem funkcjonalnym jest efektywna sieć infrastruktury transportowej oraz wydajny transport publiczny, umożliwiające wysoką mobilność mieszkańców, turystów i szeroko rozumianego środowiska naukowego i biznesowego. Elementy składowe systemu transportowego są zatem instrumentem warunkującym zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy. Zwiększenie efektywności w tym obszarze zostanie zrealizowane poprzez inwestycje infrastrukturalne obejmujące drogi, kolej w tym kolej miejską, trasy rowerowe i obiekty funkcyjne, powstanie systemów integrujących różne rodzaje transportu oraz systemów sterowania i zarządzania ruchem drogowym.

Zakładane działania:

- powstanie i rozwój centrów logistyczno-dystrybucyjnych wykorzystujących tranzytowe położenie Rzeszowa i bliskość portu lotniczego Rzeszów-Jasionka;
- wzmocnienie Rzeszowa jako zintegrowanego multimodalnego węzła przesiadkowego (w tym ośrodka rozrządowego ruchu turystycznego), w szczególności dalsza budowa Rzeszowskiego Centrum Komunikacyjnego;
- rozwój szybkiej kolei miejskiej – Podmiejskiej Kolei Aglomeracyjnej, obsługującej aglomerację rzeszowską wraz z budową linii kolejowej na lotnisko Rzeszów-Jasionka;

- zapewnienie spójnego systemu tras rowerowych gwarantujących bezpieczeństwo w poruszaniu się po mieście i obszarze ROF;
- zapewnienie zrównoważonego systemu obejmującego transport zbiorowy i rowerowy na obszarze Rzeszowa i ROF z wykorzystaniem intermodalnych węzłów powiązanych z transportem rowerowym tj. P&R, B&R, K&R;
- zmniejszenie zatłoczenia dróg miejskich i dróg wlotowych/wylotowych oraz zwiększenie bezpieczeństwa uczestników ruchu drogowego;
- usprawnienie systemów sterowania i zarządzania ruchem drogowym w miastach;
- poprawa jakości środowiska wskutek redukcji nadmiernej emisji spalin i hałasu przez środki transportu.

7.2.5. Gospodarka przestrzenna Rzeszowa i obszaru funkcjonalnego

Zachodzące procesy urbanizacji i suburbanizacji, często mają charakter zjawiska niekontrolowanego, czego wyrazem jest dezorganizacja ładu przestrzennego, przekładająca się bezpośrednio na utratę atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej danych obszarów, utrudnienia komunikacyjne, ograniczenia w dostępie do usług publicznych oraz wzrost kosztów z tytułu zapewnienia porządku i bezpieczeństwa publicznego przez samorządy jednostek terytorialnych. Aby skutecznie realizować racjonalną gospodarkę przestrzenną, która jest kluczowym elementem integracji społeczno-gospodarczej, należy skoordynować planowanie przestrzenne oraz działania rewitalizacyjne pomiędzy miastem a gminami obszaru funkcjonalnego.

Zakładane działania:

- zrównoważone i racjonalne zagospodarowanie przestrzenne i architektoniczne terenu miasta i ROF dzięki koordynacji dokumentów planistycznych poszczególnych JST w celu efektywnego wykorzystania przestrzeni;
- ograniczenie konfliktów przestrzennych, w tym dotyczących funkcji i przeznaczenia terenów i rodzajów zabudowy;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych w celu przywrócenia, bądź nadania im nowych funkcji społecznych oraz gospodarczych lub przestrzennych lub technicznych lub środowiskowych;
- ujęcie w koncepcjach architektoniczno-urbanistycznych miasta klinów napowietrzających wpływających na ruchy mas powietrza i zapobiegających smogowi;
- rozbudowa wewnątrz miejskich układów ekologicznych i połączenie z obszarami otwartymi przez system zielonych pierścieni.

7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju

7.3.1. Wzmocnienie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją w województwie

Polityka regionu dąży do realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, która obliguje do kierunkowania działań na zapewnienie mieszkańcom pełnego pakietu możliwości rozwojowych niezależnie od miejsca zamieszkania. Podejmowane działania mają identyfikować i wzmacniać czynniki rozwojowe obszarów o słabszych perspektywach rozwojowych, wynikających ze struktury społeczno-

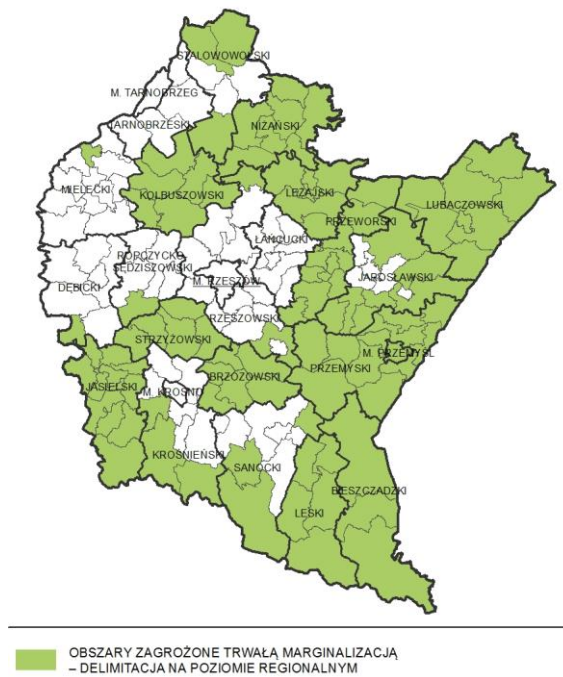
gospodarczej, peryferyjnego położenia bądź utraty dotychczasowych funkcji. Oczekiwanymi celami będzie m.in. zwiększenie zasobów infrastrukturalnych w strategicznych sektorach, zdynamizowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o lokalne potencjały, rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności, poprawa dostępu do podstawowych usług publicznych, zniwelowanie wykluczenia transportowego. Obszary te zostały zidentyfikowane na poziomie powiatów, w oparciu o syntetyczny wskaźnik uwzględniający ich poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (Mapa 18).

Zakładane działania:

- rozwój sektora inwestycji prywatnych w oparciu o lokalne zasoby;
- aktywizacja lokalnych inicjatyw gospodarczych i społecznych, poprzez wykorzystanie potencjału podmiotów publicznych, prywatnych, organizacji pozarządowych i mieszkańców;
- poprawa atrakcyjności inwestycyjnej poprzez zapewnienie przygotowanych terenów inwestycyjnych;
- pobudzanie procesów rozwojowych poprzez zapewnienie lepszej dostępności komunikacyjnej na zewnątrz, w tym rozwój infrastruktury drogowej łączącej się z węzłami sieci dróg szybkiego ruchu oraz infrastruktury kolejowej;
- włączenie komunikacyjne obszarów o utrudnionej dostępności;
- dostosowanie infrastruktury technicznej (energetycznej, telekomunikacyjnej, wodnokanalizacyjnej) i społecznej warunkującej rozwój gospodarczy i wyższą jakość życia mieszkańców;
- wzmocnienie roli instytucji publicznych jako inicjatora nawiązywania partnerstw, współpracy z innymi instytucjami publicznymi, społeczeństwem i innymi interesariuszami na rzecz rozwoju regionu;
- ograniczenie skutków peryferyjnego położenia obszarów przygranicznych poprzez wielopłaszczyznowe wykorzystanie potencjału współpracy transgranicznej;
- intensyfikacja działań w zakresie ochrony i poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

Mapa 18. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny

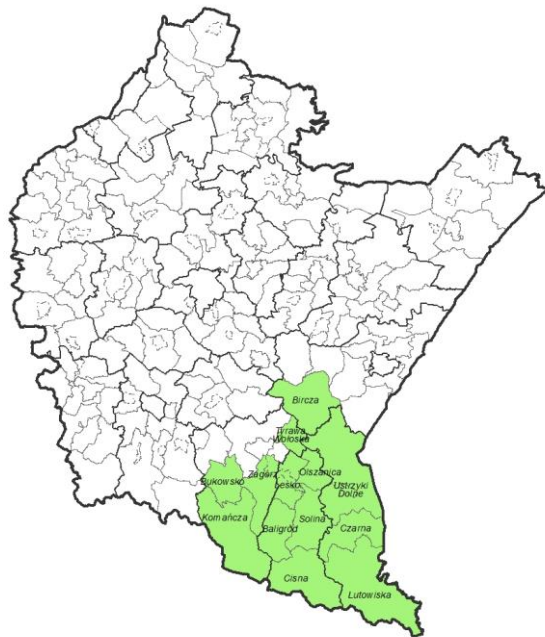

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie.

7.3.2. Rozwój i wspieranie obszaru Bieszczad

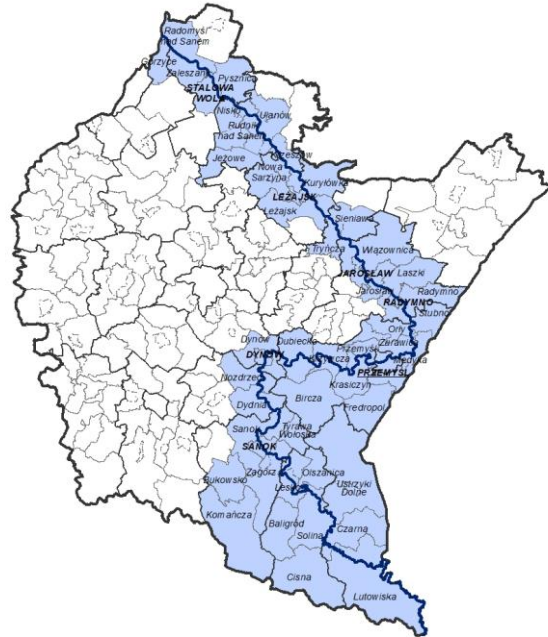
Bieszczady poza szczególnymi uwarunkowaniami środowiskowymi i przyrodniczymi, charakteryzują się skrajnie niską dostępnością przestrzenną zewnętrzną i wewnętrzną oraz niskim poziomem zaludnienia (Mapa 19). Niski poziom dostępności i gęstości zaludnienia tworzą negatywne warunki rozwojowe, które utrudniają realizację inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, prowadzenie działalności gospodarczej, jak również dyfuzję działań ukierunkowanych na optymalizację dostępności do podstawowych usług publicznych oraz kształtowanie jakości kapitału ludzkiego i społecznego. Przywołane czynniki wpływają tym samym na niski poziom warunków życia mieszkańców. Podejmowane działania będą miały na celu w pierwszej kolejności wypełnienie luk infrastrukturalnych w zakresie dostępności przestrzennej i cyfrowej, poprawę stanu systemu wodno-kanalizacyjnego oraz składowania odpadów, co będzie bazą wyjściową dla rozwoju potencjału Bieszczad w oparciu o unikalne endogeniczne zasoby.

Mapa 19. Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad

■ OBSZAR OBJĘTY PROGRAMEM STRATEGICZNEGO ROZWOJU BIESZCZAD

Mapa 20. Obszar objęty Programem Strategicznym „Błękitny San”

■ OBSZAR OBJĘTY PROGRAMEM STRATEGICZNYM „BŁĘKITNY SAN”

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie.

Zakładane działania:

- rozwój gospodarki turystycznej i przemysłu turystycznego jako warunkujących w sposób istotny procesy rozwojowe na obszarze Bieszczad;
- podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w oparciu o endemiczne zasoby Bieszczad;
- wzmocnienie bazy ekonomicznej miast tworzących potencjalny obszar wzrostu w oparciu o tradycję ale przy wykorzystaniu nowych i innowacyjnych uwarunkowań organizacyjnych;
- wsparcie działań w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy poprzez rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich w oparciu o przemysł bazujący na lokalnych zasobach tj. turystyczny, drzewny i spożywczy;
- poprawa poziomu towarowości rolnictwa Bieszczad poprzez rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich wraz z przetwórstwem rolno-spożywczym opartym na certyfikowanych produktach lokalnych;
- rozwój przedsiębiorczości w obszarze Bieszczad poprzez rozwój instytucji otoczenia biznesu;
- rozwój kapitału ludzkiego poprzez poszerzenie jakości edukacji w celu wzrostu elastyczności zachowań na rynku pracy;
- poprawa dostępności do wysokiej jakości usług w obszarze ochrony zdrowia;
- zwiększenie uczestnictwa obywateli w życiu publicznym i wzmocnienie instytucji z Trzeciego Sektora prowadzące do wspólnego rozwiązywania problemów i przewyżczania barier;

- poprawa zewnętrznej i wewnętrznej spójności terytorialnej Bieszczad w wymiarze przestrzennym poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury drogowej i kolejowej oraz infrastruktury uzupełniającej;
- poprawa dostępności cyfrowej obszaru Bieszczad poprzez rozbudowę sieci informacyjno-komunikacyjnej;
- wykorzystanie położenia geograficznego do rozwoju sieci turystycznych przejść granicznych;
- utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad jako podstawowego zasobu endogenicznego;
- dostosowanie gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami pod kątem zachowania cennych walorów krajobrazowo-środowiskowych, przy uwarunkowaniach społeczno-osadniczych Bieszczad;
- wykorzystanie klastrów energetycznych celem wzrostu poziomu bezpieczeństwa energetycznego regionu;
- rozwój infrastruktury sportowej i turystycznej z wykorzystaniem uwarunkowań do rozwoju sportów zimowych;
- utworzenie w Bieszczadach nowoczesnej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej tj.: Podkarpackie Centrum Sportów w województwie, Ośrodka Przygotowań Olimpijskich Centralnego Ośrodka Sportu.

7.3.3. Rozwój i wspieranie obszaru gmin „Błękitnego Sanu”

Obszar gmin „Błękitnego Sanu” jest bardzo zróżnicowany pod względem walorów środowiska geograficznego oraz warunków prowadzenia działalności gospodarczej (Mapa 20). Wspólną cechą obszaru jest położenie wzdłuż biegu rzeki San, stąd wyjątkowość obszaru polega na wspólnym koncentrowaniu uwagi na problematyce gospodarki wodno-kanalizacyjnej całej zlewni Sanu oraz możliwości turystycznego wykorzystania rzeki z uwzględnieniem zróżnicowanych warunków przyrodniczych i kulturowych. Podejmowane działania będą miały na celu kompleksowe rozwiązanie problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej oraz wykorzystanie atutów dla pobudzenia rozwoju gospodarczego gmin poprzez rozwój infrastruktury turystycznej, w celu poprawy jakości życia mieszkańców.

Zakładane działania:

- wykorzystanie biegu rzeki San dla rozwoju przedsiębiorczości i atrakcyjności turystycznej poprzez wielofunkcyjne wykorzystanie i zagospodarowanie jego brzegów i obszarów nadbrzeżnych;
- utrzymanie walorów środowiska przyrodniczego w zlewni rzeki San poprzez rozwiązanie w sposób skoordynowany problemu gospodarki wodno-ściekowej i składowania odpadów;
- zabezpieczenia obszaru gmin „Błękitnego Sanu” przed zagrożeniem powodziowym.

7.4. Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku

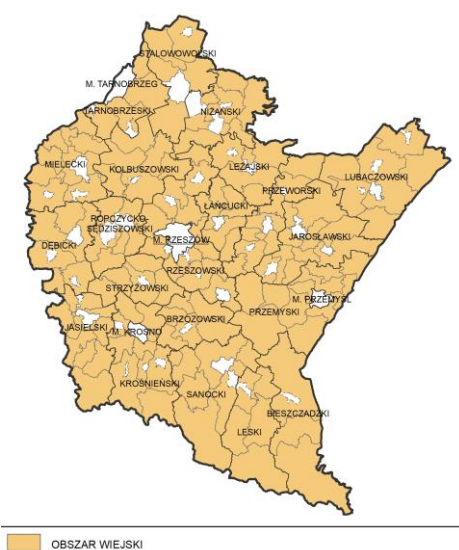
7.4.1. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej

Obszary wiejskie dotyka zjawisko postępującej marginalizacji i niskiego poziomu jakości życia (Mapa 21). Kluczową kwestią przeciwdziałającą tym trendom jest rozwój infrastruktury w szczególności: wodno-kanalizacyjnej, energetycznej, teleinformatycznej oraz transportowej. Działania należy tak ukierunkować, aby umożliwiły rozwój gospodarki i przedsiębiorczości w tym powstawanie miejsc pracy w sektorach pozarolniczych, dostępność do usług publicznych, przekwalifikowanie zawodowe oraz mobilność przestrzenną, przy zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego. Realizacja wyzwań regionalnych pozwoli na wielokierunkowy i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

Zakładane działania:

- poprawa dostępności komunikacyjnej obszarów wiejskich w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym, w tym w relacji do najbliższego regionalnego bieguna wzrostu;
- zwiększenie dostępności cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej;
- modernizacja i rozbudowa energetycznych linii przesyłowych jako podniesienie komfortu życia i bezpieczeństwa mieszkańców;
- rozwój i poprawa dostępności do infrastruktury wodociągowej, kanalizacyjnej i ściekowej;
- poprawa zarządzania sektorem gospodarki odpadami;
- tworzenie korzystnych warunków w tym kompleksowej infrastruktury technicznej dla rozwoju przedsiębiorczości.

Mapa 21. Obszary wiejskie województwa podkarpackiego

Źródło: opracowanie własne PBPP w Rzeszowie.

7.4.2. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Rozwój obszarów wiejskich należy oprzeć na wykorzystaniu zróżnicowanych potencjałów rozwojowych, wzmocnieniu sektora rolnictwa, jak również pozarolniczych specjalizacji gospodarczych. Strategicznym działaniem jest również aktywizowanie społeczności do podejmowania działalności gospodarczej wykorzystującej endogeniczne zasoby obszaru jako elementu konkurencyjności i zwiększenia dochodów ludności.

Zakładane działania:

- promowanie lokalnych zasobów (produktów tradycyjnych, regionalnych, ekologicznych) w celu powstawania alternatywnych źródeł dochodów;

- aktywizacja lokalnych społeczności ukierunkowana na rozwój przedsiębiorczości jako element wzrostu dochodów ludności wiejskiej;
- kreowanie postaw przedsiębiorczych i lokalnych inicjatorów działalności gospodarczej;
- wspieranie i profilowanie specjalizacji regionalno-lokalnej oraz centrów produkcyjno-usługowych;
- ukierunkowanie na dywersyfikację specjalizacji w celu podniesienia towarowości gospodarstw rolniczych;
- rozwój funkcji turystycznych, kompleksowo wykorzystujących lokalne zasoby i specjalizacje.

7.4.3. Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym

Kluczowym czynnikiem determinującym inicjowanie procesów rozwoju obszarów wiejskich jest wielokierunkowa aktywizacja społeczności lokalnej. Podniesienie poziomu życia zależy od właściwej identyfikacji potrzeb i możliwości danego obszaru, w który to proces należy włączyć lokalną społeczność. Grupy społeczne powinny także współuczestniczyć w zarządzaniu lokalnymi zasobami. Istotne jest również oddolne zaangażowanie się społeczności w partnerstwa regionalne i ponadregionalne, a nawet międzynarodowe.

Zakładane działania:

- wsparcie mieszkańców w realizacji działań wynikających z lokalnych dokumentów strategicznych mających na celu wzmocnienie tożsamości regionalnej;
- podejmowanie współpracy na rzecz integracji społeczności lokalnej w planowaniu wspólnych działań i podejmowaniu wyzwań rozwojowych;
- poszerzenie i wzbogacenie oferty kulturalnej i usług czasu wolnego opartych na lokalnych zasobach przyczyniające się do zwiększenia poczucia tożsamości mieszkańców obszarów wiejskich, integracji społecznej i aktywizacji, szczególnie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- promocja lokalnej twórczości kulturalnej, rzemieślniczej z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa, przyczyniającej się do wykreowania produktów charakterystycznych dla poszczególnych miejscowości w oparciu o istniejące zasoby;
- promocja regionalnych specjalizacji w rolnictwie, jego otoczeniu i rybactwie (winiarstwo, pszczelarstwo itp. oraz usługi socjalne i rzemiosło, handel, przetwórstwo produktów rolnych, rękodzieło itp.);
- upowszechnianie dobrych praktyk przez społeczność lokalną na płaszczyźnie międzyregionalnej i międzynarodowej;
- wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi.

7.4.4. Racjonalizacja przestrzeni wiejskiej

Jakość przestrzeni obszarów wiejskich warunkuje możliwość i efektywność działań prorozwojowych. Dlatego też, gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich powinna być określona w opracowaniach urbanistycznych, aby zapewnić racjonalne wykorzystanie przestrzeni i zasobów endogenicznych, przy zachowaniu walorów krajobrazowych i przyrodniczych. Należy również dążyć do zachowania zgodności z dokumentami planistycznymi sporządzanymi dla obszarów sąsiednich.

Zakładane działania:

- dostosowanie przestrzeni wiejskiej do potrzeb gospodarczych i społecznych mieszkańców;
- efektywne wykorzystanie przestrzeni poprzez rozwój funkcji rekreacyjnej, sportowej i społeczno-kulturalnej obejmującej budowę i adekwatne wyposażenie obiektów;
- wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego w projektowaniu przestrzeni wiejskiej;
- poprawa funkcjonalności i estetyki przestrzeni wiejskiej uzyskana poprzez wspieranie projektów mających na celu urządzenie i porządkowanie terenów zielonych, parków lub innych miejsc wypoczynku;
- budowa oraz modernizacja infrastruktury wspierającej rozwój funkcji kulturowo-społecznych na terenach wiejskich;
- racjonalne wykorzystanie przestrzeni produkcyjnej i osadniczej dzięki wspieraniu działań scaleniowych i zagospodarowania poscaleniowego.

VIII. Ramy finansowe⁵²

Dla określenia możliwości finansowania rozwoju województwa podkarpackiego ze środków publicznych w latach 2021-2030 przyjęto aktualny stan formalno-prawny systemu finansowania sektora publicznego. Podstawowym źródłem finansowania rozwoju ze środków publicznych są własne środki rozwojowe w województwie bazujące na dochodach własnych samorządu województwa i pozostałych jednostek samorządu terytorialnego oraz innych podmiotów publicznych funkcjonujących w regionie. Analizy w tym zakresie bazowały na danych o wydatkach rozwojowych w wieloletnich prognozach finansowych JST, w tym samorządu województwa podkarpackiego oraz na prognozach tych wydatków w perspektywie do 2030 roku. Uwzględniono również prognozy finansowania wydatków rozwojowych na terenie województwa przez inne podmioty publiczne (WFOŚiGW) i sektor jednostek pożytku publicznego oraz organizacji pozarządowych. Tworzą one potencjał własny finansowania rozwoju.

Własne środki rozwojowe województwa przy obecnym systemie finansów publicznych nie są wystarczające dla potrzebnego wsparcia rozwoju regionu, zwłaszcza samorząd województwa posiada bardzo ograniczone możliwości finansowania rozwoju regionu z dochodów własnych. Dlatego możliwości rozwojowe województwa będą w dalszym ciągu uzależnione od transferów zewnętrznych, pochodzących zarówno z budżetu UE, jak i ze źródeł krajowych.

Dla określenia wielkości finansowania z UE dla Podkarpacia w nowej perspektywie 2021-2027 szacunki bazowały na dostępnych informacjach, w tym w szczególności na konkluzjach Rady Europejskiej z nadzwyczajnych obrad w dniach 17-21 lipca 2020r., w trakcie których podjęto strategiczne decyzje dotyczące Wieloletnich Ram Finansowych na lata 2021-2027 i Instrumentu Odbudowy *Next Generation EU* dotyczących odpowiednio finansowania polityki spójności, wspólnej polityki rolnej i odpowiedzi Wspólnoty na kryzys wywołany przed pandemią koronawirusa. Dla określenia wielkości finansowania z UE dla województwa podkarpackiego w nowej perspektywie 2021-2027 założono, że alokacja dla Polski będzie na poziomie 66,8 mld euro – ok. 20% mniej niż w perspektywie budżetowej 2014-2020. *W celu* podziału środków strukturalnych między województwa oparto się na danych dotyczących wielkości finansowania w latach 2014-2020 w podziale na regiony przyjmując, że województwo podkarpackie otrzyma około 6,4% funduszy z UE dla Polski co daje wartość **4,276 mld euro** (6,4% z 66,8 mld euro). Potwierdzają takie oszacowanie również kalkulacje bazujące na średniorocznych transferach dla woj. podkarpackiego w ramach NSRO 2007-2013 i UP 2014-2020 przy założeniu ich 20% spadku w perspektywie finansowej 2021-2027 i utrzymaniu się liczby mieszkańców województwa na poziomie 2 128 000.

W przypadku instrumentu *Next Generation EU* informacji jest bardzo niewiele poza generalnym podziałem przedstawionym powyżej. Należy założyć, że charakter funduszu *React EU* jest wydatkowaniem na działania będące natychmiastową reakcją na pandemię i nie mogą być zaliczane do wydatków rozwojowych. Z kolei finansowanie z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (*Just Transition Fund*) będzie dotyczyło w Polsce 6 regionów, do których nie zaliczono województwa podkarpackiego. Problemem jest zaliczanie do funduszy rozwojowych finansowania z Wspólnej Polityki Rolnej związanej z finansowaniem rozwoju obszarów wiejskich, więc również te środki w ramach zarówno WRF zostają pominięte (tak było w październikowej ekspertyzie), i podobne założenie będzie dotyczyło zwiększenia tego finansowania w ramach instrumentu NGEU. W tej sytuacji kwestią do uwzględnienia w dalszych symulacjach będą fundusze grantowe w wysokości 23,1

---

⁵² Zaleski J., *Ramy finansowe Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla Strategii*, Wrocław 2019 r. i jej aktualizacja z sierpnia 2020 r.

mld EUR w ramach instrumentu na rzecz Odbudowy i Zwiększenia Odporności (RRF). Z racji całkowitego braku informacji o zasadach korzystania przez Polskę z funduszy pożyczkowych, instytucji do tego upoważnionych, również na obecnym etapie modelowania to potencjalne źródło finansowania w wysokości 34,2 mld EUR będzie pominięte, aby nie zapobiec nadmiernemu optymizmowi w prowadzonych symulacjach. Z braku dodatkowych danych szczegółowych przyjęte zostaje założenie, że udział województwa podkarpackiego w części grantowej instrumentu NGEU będzie na poziomie, tzn. 34,6% w stosunku do finansowania polityki spójności, co w zakładanym proporcjonalnym przeniesieniu do województwa podkarpackiego może przełożyć się na dodatkowe 1.472 mln EUR w cenach 2018 roku. W skład instrumentu NGEU poza wymienionymi wchodzi: „Horyzont Europa”, Program Invest EU oraz RescEU, o których alokacji dla Polski nie ma jeszcze informacji. W pozyskaniu finansowania rozwoju ze szczebla centralnego kluczowe znaczenie ma aktywność województwa w sprawie wprowadzania propozycji do Krajowego Planu Odbudowy i następnie lobbowania finansowania ich realizacji, a także do pozyskania środków na rozwój z pozostałych źródeł pochodzących z UE w ramach NGEU, a także programu EU4Health.

W przeliczeniu według zaleceń Ministerstwa Finansów, tj. według kursu 1 EUR = 4,45 zł, jest to odpowiednio 19,03 mld zł w ramach polityki spójności oraz 6,55 mld zł w ramach instrumentu odbudowy NGEU. Razem może to stanowić kwotę 25, 58 mld zł w cenach 2018 roku.

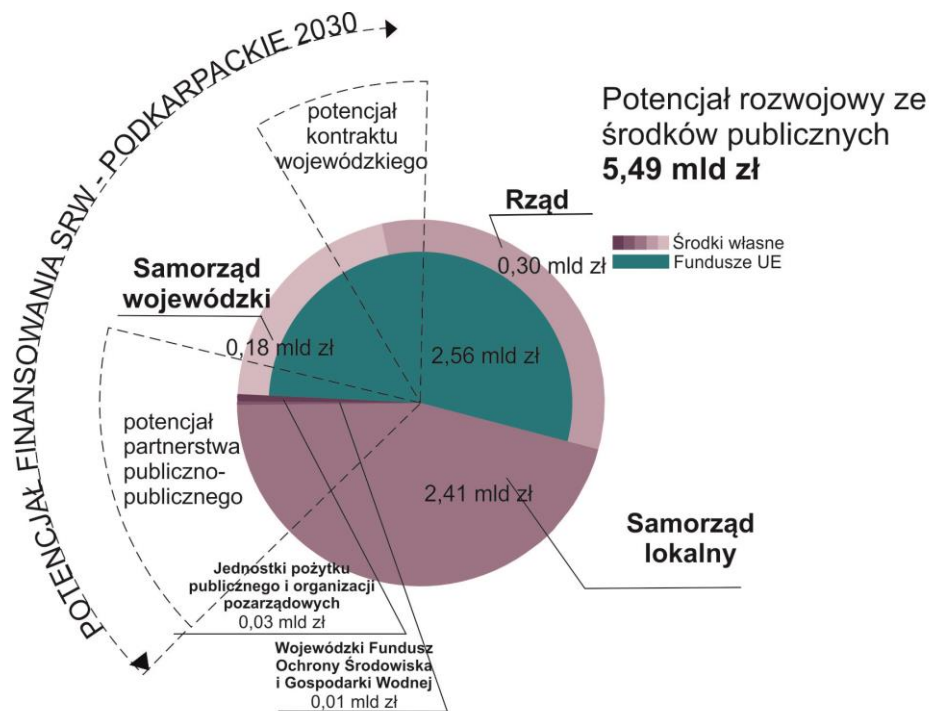
W przypadku możliwości finansowania rozwoju ze środków krajowych analizy bazowały na Wieloletnim Planie Finansowym Państwa, ramach finansowych KSRR 2030 i załączonych w nich tabeli szacunkowego finansowania KSRR 2030. Również założenia z tego dokumentu były wykorzystane do modelowania HERMIN w zakresie prognoz wydatków inwestycyjnych sektora prywatnego.

Należy podkreślić, że w analizach uwzględniono wpływ pandemii koronawirusa na potencjał finansowania własny samorządów lokalnych i wojewódzkiego oraz podmiotów prywatnych na bazie dostępnych prognoz i przewidywań ekspertów. W przypadku unijnego instrumentu odbudowy NGEU dokonano oszacowania możliwej alokacji grantów dla województwa podkarpackiego, natomiast nie uwzględniono kwestii wykorzystania instrumentów pożyczkowych z braku dostępnej informacji.

Potencjalne środki finansowe, które mogą zostać wykorzystane przez sektor publiczny na realizację *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* na lata 2021-2030 oszacowano łącznie na **54,9 mld zł**, co daje około **5,49 mld zł średniorocznie** (Rysunek 3).

Rysunek 3. Potencjał finansowania Podkarpackie 2030 środkami publicznymi – oszacowanie średnioroczne na lata 2021-2030

Źródło: Zaleski J., Aktualizacja ekspertyzy Ramy finansowe oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla Strategii województwa – Podkarpackie 2030, Wrocław, sierpień 2020.

★ szeroko rozumiane formy partnerstw, jakie będą mogły być realizowane w regionie w związku z nową perspektywą i wdrażaniem systemu zarządzania rozwojem kraju

Wspomniana **wartość średnioroczna** dekomponuje się na następujące składowe:

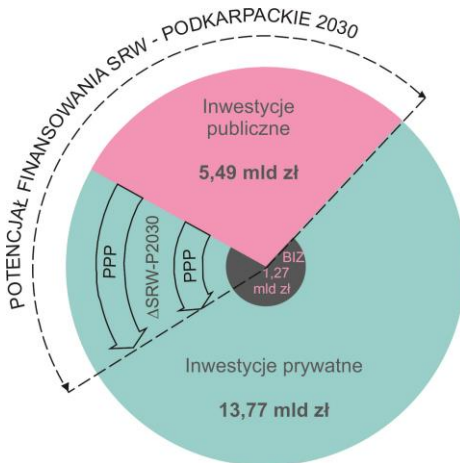
- potencjał samorządu województwa 0,18 mld zł (3,26%)
- potencjał jednostek samorządów terytorialnych 2,41 mld zł (43,9%)
w tym:
  - powiaty 0,36 mld zł (6,54%)
  - miasta na prawach powiatu 0,51 mld zł (9,29%)
  - gminy 1,54 mld zł (36,4%)
- środki z UE wydatkowane w województwie przez poziom krajowy i regionalny 2,56 mld zł (46,6%)
w tym:
  - polityka spójności 1,90 mld zł (34,6%)
  - instrument odbudowy NGEU 0,65 mld zł (11,8%)
- potencjalne wydatki majątkowe z budżetu państwa przeznaczone dla województwa podkarpackiego 0,30 mld zł (5,5%)
- dotacje ze środków WFOŚiGW 0,01 mld zł (0,2%)
- potencjał jednostek pożytku publicznego i organizacji pozarządowych 0,03 mld zł (0,55%)

Należy zaznaczyć, iż inwestycje sektora publicznego stanowią tylko część całości tego typu wydatków (średni udział inwestycji publicznych w inwestycjach ogółem z 2010-2018 wyniósł 32,4%). Stąd też nie powinno się przeceniać oddziaływania władz publicznych na rozwój regionu poprzez finansowanie inwestycji i działań rozwojowych. Mając na uwadze powyższe poniżej przedstawiono szacunki

dotyczące nakładów inwestycyjnych (nakładów brutto na środki trwałe) realizowanych przez podmioty prywatne. Na podstawie symulacji makroekonomicznych przeprowadzonych przy zastosowaniu regionalnego modelu HERMIN gospodarki województwa podkarpackiego dokonano prognoz inwestycji sektora prywatnego w latach 2021-2030. Inwestycje tego sektora będą się kształtowały na poziomie 137,7 mld zł w latach 2021-2030, a średnioroczna wartość wyniesie **13,77 mld zł** (Rysunek 4). W ramach BIZ województwo podkarpackie może liczyć na ok. **12,67** mld zł w okresie 2021-2030, co daje ok. **1,27 mld zł** średniorocznie zakładając utrzymanie się dotychczasowego trendu napływu inwestycji zagranicznych do województwa.

Źródłem finansowania rozwoju gospodarczego województwa są również środki zwrotne pozostałe po realizacji RPO WP 2007-2013, których Samorząd Województwa Podkarpackiego jest potencjalnym dysponentem. Po zakończeniu wdrażania perspektywy finansowej 2014-2020, środki zwrotne docelowo również powinny służyć wspieraniu sektora MŚP

Rysunek 4. Potencjał finansowania SRW 2030 środkami prywatnymi – oszacowanie średnioroczne na lata 2021-2030

Źródło: Zaleski J., Aktualizacja ekspertyzy Ramy finansowe oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla Strategii województwa – Podkarpackie 2030, Wrocław, sierpień 2020.

Należy podkreślić, że dla zapewnienia stabilnych perspektyw rozwojowych konieczne jest podjęcie dalszych działań zmierzających do wzmocnienia bazy dochodowej województwa i samorządów lokalnych, a w szczególności zwiększenia dochodów samorządowych oraz zaangażowania środków prywatnych do finansowania przedsięwzięć rozwojowych (partnerstwo publiczno-prywatne). Konieczna jest dalsza aktywna działalność sprzyjająca napływowi bezpośrednich inwestycji zagranicznych do województwa.

Przedstawione symulacje finansowania rozwoju regionu ze środków publicznych i prywatnych w latach 2021-2030 stanowią kwoty szacunkowe i nie powinny stanowić podstawy do ich odwzorowania w dokumentach wykonawczych obowiązujących jednostki samorządu terytorialnego.

Propozycja podziału środków finansowych dostępnych dla województwa podkarpackiego w latach 2021 - 2030 na poszczególne obszary tematyczne opracowana została na podstawie realizacji obecnej *Strategii*, przy uwzględnieniu założeń przyszłej polityki regionalnej.

Procentowa propozycja podziału środków na główne obszary tematyczne *Strategii* przedstawia się następująco:

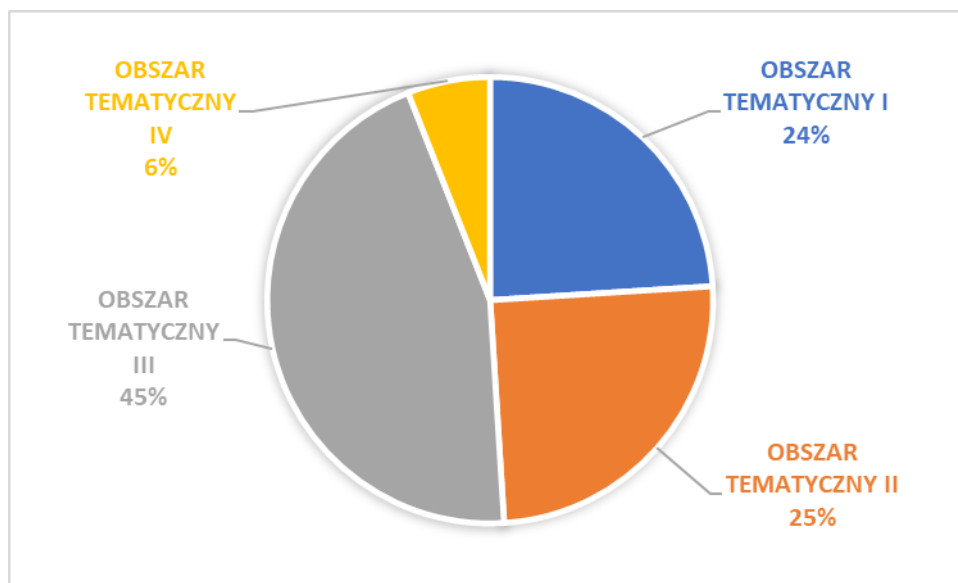
Obszar tematyczny I. Gospodarka oparta na wiedzy - **24 %**

Obszar tematyczny II. Kapitał ludzki i społeczny - **25 %**

Obszar tematyczny III. Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska - **45 %**

Obszar tematyczny IV. Dostępność usług - **6%**

Rysunek 5. Propozycja podziału środków na główne obszary tematyczne *Strategii*

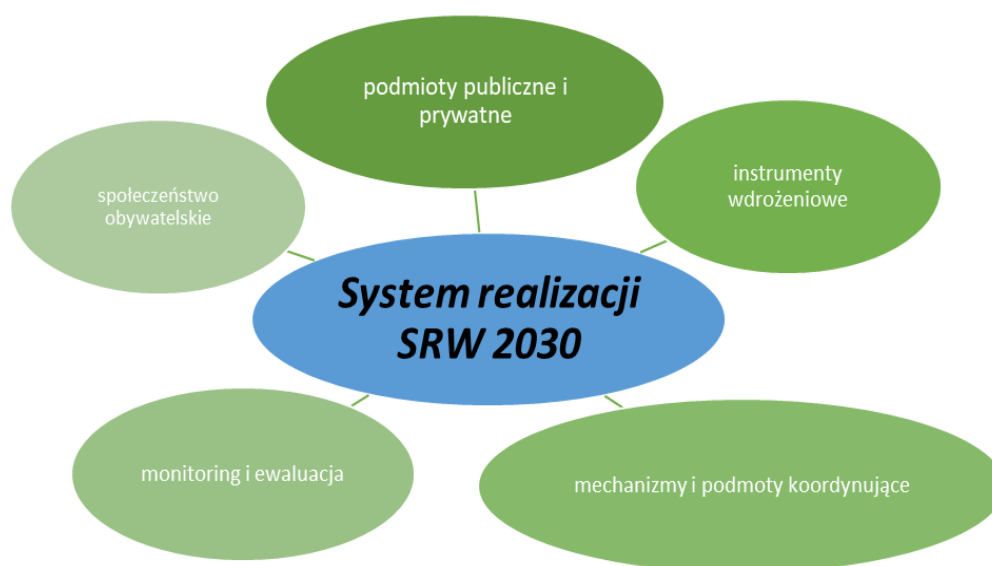
Źródło: Zaleski J., *Aktualizacja ekspertyzy Ramy finansowe oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla Strategii województwa – Podkarpackie 2030, Wrocław, sierpień 2020.*

W *Strategii* wskazane zostały IV obszary tematyczne, oraz obszar horyzontalny – Terytorialny wymiar *Strategii*, który ze względu na swój zakres stanowi powiązanie pomiędzy pozostałymi obszarami i w związku z tym nie wymaga wydzielenia i ujęcia w propozycji podziału środków wskazanych na Rysunku nr 5.

IX. System realizacji

SRW 2030 jako najważniejszy dokument samorządu województwa, wskazujący kierunki rozwoju, cele oraz główne działania zmierzające do zrównoważonego rozwoju w ujęciu społecznym, gospodarczym i przestrzennym, w perspektywie do 2030 roku. Proces implementacji SRW 2030 zostanie oparty o zasady wielopodmiotowego i wielopoziomowego zarządzania, jak również o zasady wielostronnej koordynacji. Zarządzanie wielopoziomowe (*multi-level governance*) realizowane będzie poprzez wzmocnienie relacji samorząd województwa i rząd oraz samorząd województwa i samorządy lokalne. Samorząd województwa, pomimo, iż jest podmiotem newralgicznym w procesie planowania rozwoju regionalnego, nie dysponuje w pełni adekwatnymi zasobami, kompetencjami i możliwościami osiągnięcia celów polityk publicznych wykonywanych w województwie w sposób aktywny, samodzielny i kreatywny. Stąd też nieodzowna w tym zakresie jest efektywna współpraca z podmiotami publicznymi (lokalnymi i regionalnymi), przedstawicielami sektora prywatnego i społecznego. Natomiast zasada zarządzania wielopodmiotowego (*multi-stakeholder governance*) będzie przejawiać się poprzez partnerskie relacje międzysektorowe (sektor publiczny, prywatny i społeczny) w świadczeniu usług publicznych w zakresie realizacji polityk sektorowych i terytorialnych. Kluczowe jest ponadto synergiczne współdziałanie elementów systemu realizacji SRW 2030 (Rysunek 6).

Rysunek 6. System realizacji SRW 2030

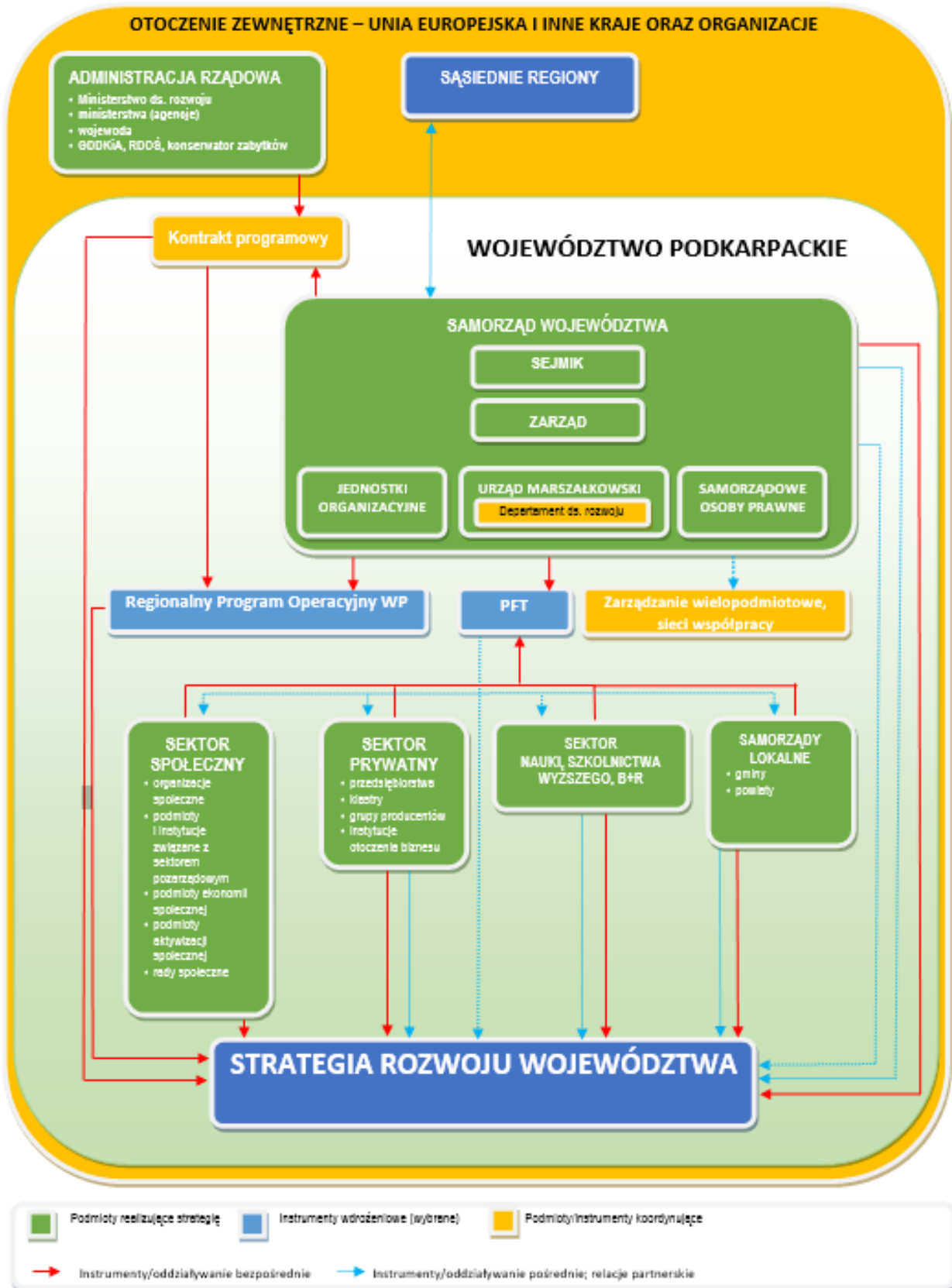

Źródło: opracowanie własne.

PODMIOTY ZAANGAŻOWANE W REALIZACJĘ STRATEGII ROZWOJU WOJEWÓDZTWA – PODKARPACKIE 2030

Rozwój regionalny województwa podkarpackiego wyznaczony w SRW 2030, realizowany jest przez Samorząd Województwa z uwzględnieniem kierunków wyznaczonych w dokumentach strategicznych krajowych, w tym strategiach zintegrowanych. Samorząd Województwa poza rolą inicjującą, koordynującą i kontrolną, ma za zadanie podejmowanie działań prowadzących do powstania sieci współpracujących ze sobą różnorodnych partnerów, aktywnie uczestniczących w procesie urzeczywistniania wyzwań regionalnych (Rysunek 7), co przekłada się na synergię działań i realizację pozytywnych scenariuszy wskazanych w dokumencie.

Rysunek 7. System realizacji Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

Źródło: opracowanie własne.

Dobrze wykształcona sieć współpracy instytucjonalnej, służy również wymianie danych, rozbudowie wiedzy o procesach społeczno-gospodarczych w regionie i jego otoczeniu zewnętrznym. Ma to istotne znaczenie dla procesu uspołecznienia wdrażania strategii wojewódzkiej. Należy podkreślić, iż możliwość wykorzystania katalogu instrumentów przez Samorząd Województwa jest uwarunkowana prawnie, gdyż zaangażowanie podmiotów w proces stanowi ich autonomiczną decyzję, a oddziaływanie na nie ma charakter głównie pośredni. W sieć współpracy automatycznie włączone zostały jednostki organizacyjne Województwa Podkarpackiego, zgodnie z ich merytorycznym zakresem działalności. Ze względu na organizacyjną zależność, Zarząd Województwa Podkarpackiego ma możliwość bezpośredniego zlecania zadań, jak również przekazania tym jednostkom środków finansowych na realizację celów określonych w SRW 2030.

Mając na uwadze, iż SRW 2030 jest strategią regionu, a nie wyłącznie dokumentem strategicznym wyznaczającym działania Samorządu Województwa Podkarpackiego, bez udziału administracji publicznej, instytucji regionalnych, samorządów lokalnych oraz podmiotów należących do sektorów prywatnego i społecznego, skuteczna realizacja polityki rozwoju regionalnego będzie niemożliwa. Dlatego, w proces wdrażania SRW 2030 powinien zostać zaangażowany szeroki wachlarz aktorów regionalnych, a w dokumencie założono równoprawny udział interesariuszy publicznych, prywatnych i społecznych w tym procesie (Tabela 2).

Tabela 2. Podmioty zaangażowane w proces realizacji SRW 2030

Sektor	Przedstawiciele sektora	Rola sektora w realizacji SRW 2030
publiczny	<ul style="list-style-type: none"> - Minister Właściwy ds. Rozwoju Regionalnego - ministerstwa pozostałe - wojewoda - administracja rządowa (zespolona i niezespólna) - samorządy lokalne, ich porozumienia i związki - publiczne instytucje kultury 	<ul style="list-style-type: none"> - realizacja przedsięwzięć regionalnych na poziomie krajowym, uzależniona jest od polityki rządu i budżetu państwa - współpraca samorządów umożliwia synergię działań i zwiększone efekty końcowe
prywatny	<ul style="list-style-type: none"> - przedsiębiorstwa - klastry - grupy producentów - IOB - podmioty z sektora kultury 	<ul style="list-style-type: none"> - rozwój regionu warunkuje konkurencyjność działalności gospodarczej - sektor prywatny to istotny partner Samorządu Województwa w zakresie stymulacji rozwoju regionu poprzez realizację kierunków działań nakreślonych w poszczególnych obszarach tematycznych SRW 2030
społeczny	<ul style="list-style-type: none"> - organizacje społeczne - organizacje z sektora pozarządowego - podmioty ekonomii społecznej - podmioty aktywizacji społecznej - rady społeczne - partnerstwa sektorowe 	<ul style="list-style-type: none"> - rozwój społeczny dynamizuje rozwój społeczno-gospodarczy regionu - integracja działań podmiotów z poszczególnych sektorów umożliwi rozwój społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego
nauki i szkolnictwa wyższego, B+R	<ul style="list-style-type: none"> - prywatne i publiczne uczelnie wyższe - ośrodki doskonalenia kadr - instytuty i ośrodki badawcze - centra transferu technologii - wyspecjalizowane laboratoria - inkubatory technologiczne - stowarzyszenia oraz firmy badawcze i badawczo-rozwojowe 	<ul style="list-style-type: none"> - dynamika rozwoju jest uzależniona od zasobów wiedzy, innowacyjności i kreatywności - sektor nauki i szkolnictwa wyższego oraz B+R, stanowi siłę napędową przy wdrażaniu poszczególnych priorytetów SRW 2030

Źródło: opracowanie własne.

INSTRUMENTY WDROŻENIOWE

System realizacji SRW 2030 poza szerokim wachlarzem interesariuszy zaangażowanych w rozwój regionu, obejmuje również wykorzystanie różnorodnych instrumentów, wśród których należy wymienić:

1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego 2014–2020 i Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego 2021–2027: zasadniczą rolą Programów Operacyjnych jest wzmocnienie i efektywne wykorzystanie gospodarczych i społecznych potencjałów dla zrównoważonego i inteligentnego rozwoju województwa. Obszary tematyczne w Programach Operacyjnych wraz z określonym podziałem środków, są istotne z punktu widzenia osiągania celów rozwojowych regionu i wynikają z analizy czynników rozwoju terytorialnego wpływających na poziom konkurencyjności. Działania projektowane są dla dłuższego horyzontu czasowego.

2. Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014–2020, Program Polska Wschodnia +: programy zdefiniowane dla Polski Wschodniej mają służyć rozwojowi innowacyjności i konkurencyjności pięciu województw: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Analiza dotychczasowego wsparcia w makroregionie pokazuje wyraźne efekty rozwojowe, skala zapóźnień i problemy demograficzne sprawiają, że konieczne jest kontynuowanie programu wspierającego rozwój we wschodniej Polsce, z koncentracją w szczególności na uzupełnieniu braków w wyposażeniu infrastrukturalnym, poprawie warunków rozwoju przedsiębiorczości i tworzeniu trwałych oraz dobrych jakościowo miejsc pracy, poprawie atrakcyjności inwestycyjnej całego makroregionu. Wpłynie to w efekcie na podniesienie konkurencyjności regionalnych gospodarek oraz długofalowe pobudzenie aktywności ekonomicznej.

3. Instrument na Rzecz Odbudowy - Celem Instrumentu będzie poprawa odporności gospodarek państw członkowskich, łagodzenie gospodarczych i społecznych skutków kryzysu oraz wspieranie odbudowy gospodarczej, przy jednoczesnym promowaniu transformacji ekologicznej i cyfrowej. Instrument zaplanowany do 2026 r.

4. Krajowe programy operacyjne: podstawowe narzędzia wdrażania interwencji z wkładem finansowym funduszy unijnych. Dla realizacji SRW 2030 zasadniczą rolę będą miały programy opracowane dla perspektywy finansowej UE 2021–2027, z wykorzystaniem funduszy Wspólnych Ram Strategicznych (WRS), tj. Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS), Europejskiego Funduszu na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego (EFMR).

5. Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (ZIT) oraz Regionalne Inwestycje Terytorialne (RIT): partnerstwa JST miast i obszarów powiązanych z nimi funkcjonalnie (miasto i samorzady znajdujące się w jego oddziaływaniu) realizujące wspólne przedsięwzięcia, łączące działania finansowane z EFRR i EFS. Instrument ten wykazuje wysoki potencjał do realizacji terytorializacji polityki publicznej przez JST.

6. Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej, w tym Interreg V-A Polska-Słowacja i Polska-Białoruś-Ukraina: instrument programowy ukierunkowany na ochronę i promowanie zasobów środowiska i dziedzictwa kulturowego oraz rozwój transgranicznej infrastruktury drogowej, a także działań edukacyjnych poprzez realizację transgranicznych przedsięwzięć w zakresie kształcenia zawodowego.

7. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014-2020) i Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2021–2027: celem jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Obejmuje działania przyczyniające się do rozwoju przedsiębiorczości, odnowy i rozwoju wsi, w tym w zakresie infrastruktury technicznej.

8. Instrumenty finansowe: m.in. wieloletnie prognozy finansowe, pomoc finansowa udzielana jednostkom samorządu terytorialnego, partnerstwo prywatno-publiczne, preferencje podatkowe, inżynieria finansowa.

9. Zintegrowane programy strategiczne: programy ukierunkowane na rozwój społeczno-gospodarczy, określonego terytorium z charakterystyczną specyfiką, w tym programy dedykowane: Program dla Bieszczad, Program dla gmin „Błękitnego Sanu”. Programy te będą komplementarne w stosunku do SRW 2030, gdyż uszczegółowią i rozwiną jej zapisy w zakresie problematyki i wyzwań dla wyodrębnionych obszarów.

10. Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na rzecz inteligentnej specjalizacji: odgrywa doniosłą rolę w kontekście wdrażania Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020, szczególnie mając na uwadze oś priorytetową Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka. Dla kolejnej perspektywy finansowej, konieczne będzie opracowanie nowej generacji RIS. Znaczenie tego instrumentu będzie wzrastać w nowej perspektywie finansowej, gdyż pozwoli on zidentyfikować główne wyzwania stojące przed gospodarką regionalną w tym określi inteligentne specjalizacje, kluczowe z punktu widzenia koncentracji wsparcia dla wzmacniania wewnętrznego potencjału gospodarczego (z wykorzystaniem instrumentów wsparcia inteligentnych specjalizacji).

11. Instrumenty prawno-administracyjne i planistyczne: opracowania o różnych formach i szerokim zakresie tj. m.in. plan zagospodarowania przestrzennego województwa, studia uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o środowiskowych uwarunkowaniach realizacji przedsięwzięcia, plany gospodarki odpadami, programy wojewódzkie, regionalne strategie rozwoju lokalnego, plany rewitalizacji itp.

12. Podkarpackie Forum Terytorialne (PFT): płaszczyzna dyskusji, wymiany informacji i doświadczeń między interesariuszami polityki regionalnej województwa, w zakresie kreowania i realizacji polityki rozwoju, w tym polityki regionalnej. PFT jest jednym z głównych instrumentów służących wykonaniu zapisów strategii wojewódzkiej, w tym weryfikacji i analizy rezultatów jej wdrażania, a także przedkładania Samorządowi Województwa propozycji modyfikacji zapisów strategii.

13. Instrumenty informacyjno-promocyjne: m.in. spotkania, eventy, szkolenia, kursy, konferencje, animowanie wydarzeń, organizowanie cyklicznych regionalnych forów gospodarczych, promocja walorów miejsc i wydarzeń – jako platformy wymiany informacji i doświadczeń przez interesariuszy i tworzenie partnerstw między nimi.

MECHANIZMY I PODMIOTY KOORDYNUJĄCE

Pozycja Samorządu Województwa Podkarpackiego w systemie polityki rozwoju regionu, predysponuje go do wielorakich funkcji w zakresie realizacji SRW 2030. Rola Samorządu ma przede wszystkim charakter wykonawczy, motywujący, kreatywny, a także koordynujący i kontrolny. Mając na uwadze, iż realizacja wyzwań regionalnych określonych przez SWR 2030 wymaga zaangażowania wielu partnerów z różnych sektorów, implikuje to rozproszenie zasobów. W takim przypadku szczególnego wymiaru nabiera ich koordynacja i integracja. Zasoby te mają charakter dualny tj. materialny (zasoby finansowe, materiałowe, ludzkie) i niematerialny (informacja, autorytet, kapitał społeczny). Ich koordynacja i integracja będzie odbywać się poprzez zarządzanie wielopodmiotowe, a więc proces łączenia dążeń różnych interesariuszy, mający na celu osiągnięcie ich synergii i wartości dodanej w postaci korzyści o charakterze publicznym. Zarządzanie wielopodmiotowe jest procesem negocjacji i zawierania kompromisów pomiędzy jednostkami reprezentującymi różnorodne interesy

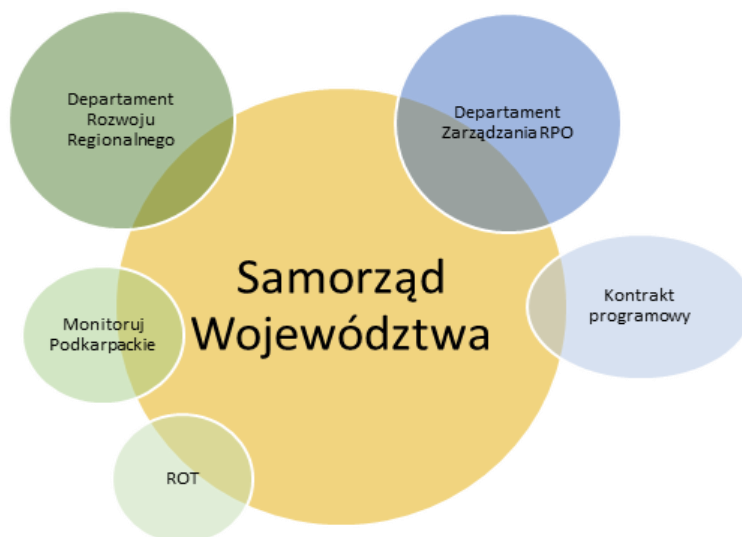

i będącymi w posiadaniu rozmaitych zasobów, mieszczącym w sobie zarówno struktury formalne jak i nieformalny wpływ⁵³.

Osiągnięcie założonych celów poza działaniami Samorządu Województwa (wraz z jednostkami organizacyjnymi oraz samorządowymi osobami prawnymi), realizowane będzie również z wykorzystaniem instrumentów tj.: kontrakt programowy, kontrakt sektorowy, porozumienia terytorialne.

1. Samorząd Województwa Podkarpackiego - za programowanie i koordynowanie wdrażania SRW 2030 odpowiedzialna jest komórka organizacyjna Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego – Departament Rozwoju Regionalnego. W ramach Departamentu zostało utworzone Regionalne Obserwatorium Terytorialne (ROT) oraz oddział zajmujący się obsługą Podkarpackiego Forum Terytorialnego (PFT). Departament Rozwoju Regionalnego – poprzez działania ROT – dostarcza informacji na potrzeby kształtowania polityki rozwoju w województwie, monitoruje efekty realizacji strategii rozwoju województwa, zbiera wyniki badań i analiz prowadzonych przez inne podmioty, porządkuje i udostępnia zasoby wiedzy o regionie, a przez to zwiększa dostęp instytucjom, podmiotom i organizacjom do najbardziej aktualnych wyników badań i analiz dotyczących sytuacji społeczno-gospodarczej regionu. ROT prowadzi także badania i analizy własne zgodnie z potrzebami samorządu województwa. Wyniki prac obserwatorium wspomagają również dyskusję prowadzoną w ramach PFT. W ramach ROT utworzono narzędzie informatyczne „Monitoruj Podkarpackie”, zawierające bazę wskaźników o regionie i umożliwiające ich graficzną prezentację, dokonanie analiz i porównań zmian społeczno-gospodarczych zachodzących w regionie. W strukturze UMWP istotną rolę odgrywa ponadto departament odpowiedzialny za opracowanie i koordynację regionalnego programu operacyjnego oraz kontraktu programowego (Departament Zarządzania RPO), (Rysunek 8).

Rysunek 8. System zarządzania SRW 2030.

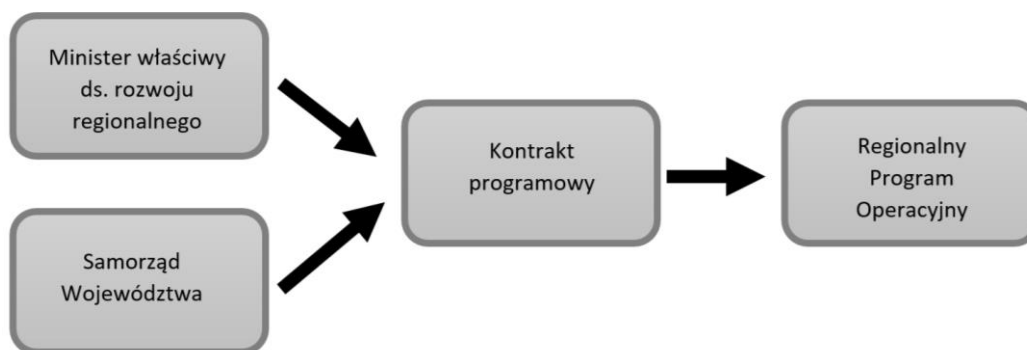
Źródło: opracowanie własne.

4. Kontrakt programowy – instrument o charakterze uzgodnień pomiędzy rządem a samorządem województwa będący zobowiązaniem stron do realizacji zadań w ramach programu operacyjnego na

⁵³ Lynn L.E., Heinrich C.J., Hill C.J., *Improving Governance: A New Logic for Empirical Research*, Georgetown University Press, 2002, s. 10

lata 2021-2027, przygotowanego przez zarząd województwa, ukierunkowanych na osiągnięcie wspólnych celów wyznaczonych w stosunku do określonego w nim terytorium. Kontrakt określa zasady, kierunki i warunki dofinansowania programu operacyjnego, w tym przedsięwzięcia priorytetowe. Rezultaty ustaleń w kontrakcie będą miały istotny wpływ na wielkość i ukierunkowanie alokacji danego regionalnego programu operacyjnego. Kontrakt programowy swym zakresem nie wykracza poza obszar województwa i powinien uwzględniać specyficzne potrzeby wskazanych na poziomie krajowym lub regionalnym OSI (Rysunek 9).

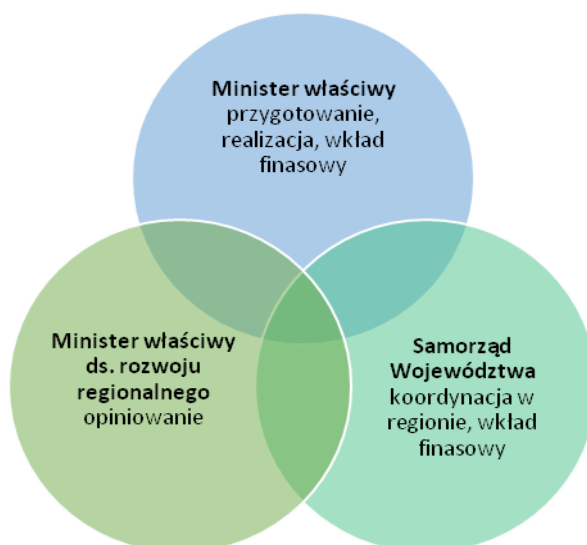
Rysunek 9. Schemat kontraktu programowego.

Źródło: opracowanie własne.

5. Kontrakt sektorowy – mechanizm uzgodnień między ministrem właściwym ze względu na zakres objęty kontraktem sektorowym, ministrem właściwym do spraw rozwoju regionalnego oraz zarządem województwa/zarządami województw, określający sposób realizacji programów rozwoju przygotowywanych przez właściwych ministrów w zakresie interwencji ukierunkowanej terytorialnie w regionie. Jest to instrument fakultatywny, niezwiązany ze środkami UE. Kontrakt określa zakres i sposoby realizacji programu rozwoju w odniesieniu do tzw. części terytorialnej, jeśli taka zostanie wyodrębniona w programie rozwoju. Warunkiem zawarcia kontraktu sektorowego jest zagwarantowanie wkładu finansowego na realizację przedsięwzięć przewidzianych do realizacji w części ukierunkowanej terytorialnie programu rozwoju, zarówno po stronie rządowej, jak i samorządu województwa (Rysunek 10).

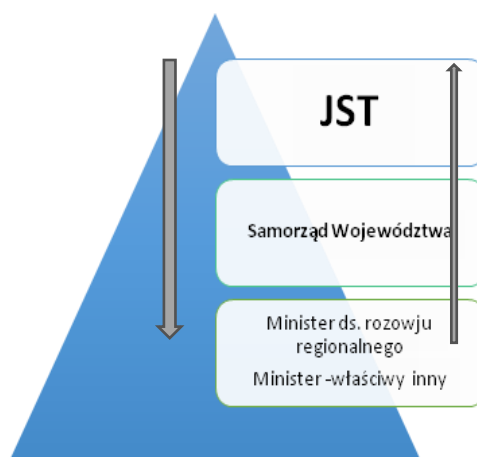
Rysunek 10. Schemat kontraktu sektorowego.

Źródło: opracowanie własne.

6. Porozumienie terytorialne – instrument do realizowania procesów rozwojowych, podejmowanych/inicjowanych z poziomu lokalnego. Mechanizm ten funkcjonuje w oparciu o współpracę JST, na obszarach, gdzie zostały zidentyfikowane istotne dla rozwoju, więcej niż jednej JST (gminy/powiatu), potencjały społeczne/gospodarcze lub problemy, które ograniczają uruchomienie i wykorzystanie potencjałów. Porozumienie terytorialne może być wykorzystywane do określenia zakresu i sposobu realizacji wybranych przedsięwzięć, stanowiących zadanie własne danej gminy/powiatu i istotnych dla sąsiadujących JST lub JST wyższego szczebla, kluczowych dla rozwoju obszaru objętego porozumieniem, a jednocześnie istotnych dla rozwoju ponadlokalnego (Rysunek 11). Głównym celem jest wsparcie JST szczebla lokalnego (samorządy gminne/samorządy powiatowe) przez inne JST, samorząd województwa lub rząd – w realizacji zadań własnych o znaczeniu ponadlokalnym. W formule porozumienia terytorialnego, wspierane będą wspólne dojrzałe inicjatywy podejmowane oddolnie na rzecz rozwoju spójnych obszarów, w tym Beskidu Niskiego, jak również rozwijanie układów multipolarnych podnoszących potencjał ośrodków miejskich (np. Leżajsk-Nowa Sarzyna). Przykładem inicjatywy opartej na porozumieniu jest Zagłębie Ambitnej Turystyki Beskid Niski, które skierowało potencjał na stworzenie nowego rodzaju komercyjnej turystyki w obszarze Beskidu Niskiego, połączonej organizacyjnie i funkcjonalnie z przemysłem edukacyjno-wychowawczym. Formuła pozwoli na wzmocnienie instytucjonalne inicjatywy.

Rysunek 11. Schemat porozumienia terytorialnego.

Źródło: opracowanie własne.

2. Raport o stanie Województwa Podkarpackiego - coroczne podsumowanie działalności Zarządu Województwa Podkarpackiego w zakresie realizacji polityk, programów i strategii oraz uchwał Sejmiku Województwa. Raport jest poddawany debacie, w której udział wziąć mogą zarówno Radni Sejmiku jak i mieszkańcy województwa. Ponadto dokument jest podstawą do udzielenia wotum zaufania dla Zarządu Województwa.

3. Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego - prowadzi działalność umożliwiającą wszechstronny rozwój województwa poprzez skoncentrowanie i mobilizację potencjału środowisk lokalnych oraz działalność doradczą i usługową w procesach restrukturyzacji, otwierania i wspomagania przedsięwzięć gospodarczych, promocji regionu oraz pozyskiwania zagranicznych środków pomocowych. Realizowane projekty mają zasięg regionalny i ponadregionalny, a nawet międzynarodowy. Realizowane projekty są spójne z celami SRW 2030.

4. Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna - prowadzi wszechstronne działania na rzecz promocji regionu i rozwoju turystyki, w tym wzmocnienie wizerunku województwa jako miejsca

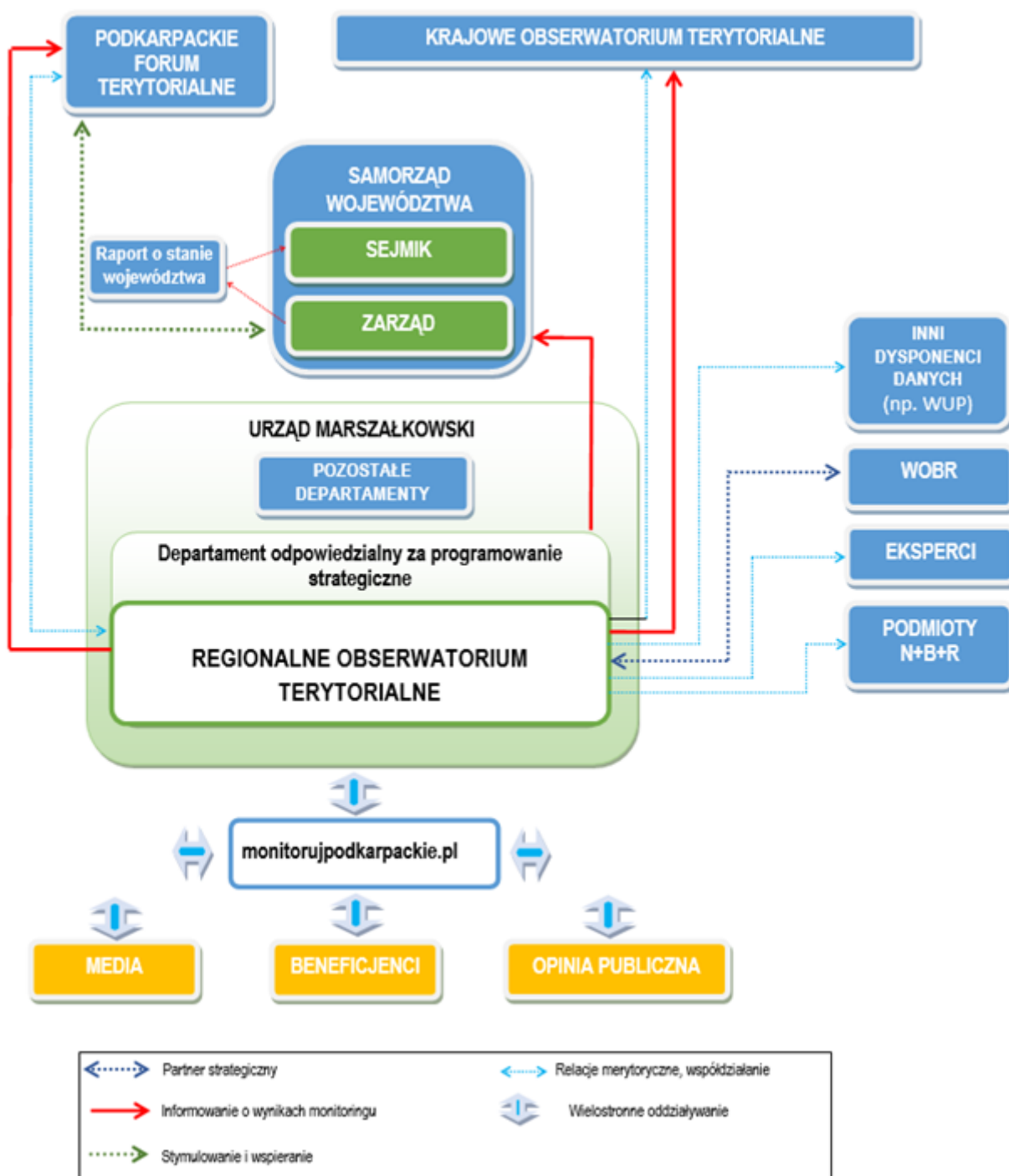
atrakcyjnego turystycznie, odkrywanie i rozwój nowych produktów turystycznych, rozbudowa systemu informacji turystycznej, integracja środowisk turystycznych przez współpracę sektora publicznego z niepublicznym sektorem gospodarki turystycznej, stowarzyszeniami, organizacjami i przedsiębiorcami, inicjowanie, opiniowanie i wspomaganie planów rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej. Realizowane projekty są spójne z celami SRW 2030.

MONITORING I EWALUACJA

Skuteczna polityka SRW 2030 ma na celu podniesienie szeroko rozumianej jakości życia mieszkańców regionu. Dlatego też istotny jest efektywny system monitorowania i ewaluacji realizacji SRW 2030. System zostanie oparty o wartości wskaźnikowe, pozwalające dokonać oceny skuteczności realizacji celów: głównego Strategii i obszarów tematycznych oraz celów szczegółowych. Analogicznie jak w *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2020*, system monitoringu i ewaluacji będzie również spełniać funkcje: diagnostyczne, korekcyjne, prognostyczne, promocyjne i mobilizacyjne, jak również ma wpłynąć na wzrost jakości kapitału ludzkiego regionu poprzez przybliżenie mieszkańcom przebiegu procesów rozwojowych, przedstawienie SRW 2030 jako strategii regionu, zaakcentowanie tożsamości społeczeństwa z jej celami oraz wspomaganie efektu demonstracji przez wskazywanie i upublicznianie dobrych praktyk i sukcesów rozwojowych.

System monitorowania i ewaluacji obejmie interpretację wartości wskaźników produktu i rezultatu dla poszczególnych priorytetów, której dokona ROT we współpracy z Urzędem Statystycznym, przy znaczącym wkładzie regionalnego sektora nauki, badań i rozwoju (N+B+R) oraz ekspertów zewnętrznych (Rysunek 12). Wykorzystane zostaną standardowe narzędzia (analiza dokumentów, analizy ilościowe i jakościowe, benchmarking, panele ekspertów i interesariuszy, analizy sieciowe, sondaże, studia przypadków), jak i formy ewaluacji partycypacyjnej, samoewaluacji oraz aktywności obywatelskiej. Wyniki będą prezentowane w raportach obejmujących m.in. sprawozdanie z działań strategicznych, analizy i interpretacje trendów rozwojowych i społeczno-gospodarczych, rekomendacje dotyczące zmian merytorycznych i metodologicznych w realizacji SRW 2030 i systemu monitoringu, prezentację „dobrych praktyk” oraz wykaz wskaźników i źródeł pozyskiwania danych.

Rysunek 12. Podmioty zaangażowane w system monitoringu i ewaluacji *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*.

Źródło: opracowanie własne.

ROT jako podmiot powołany do zarządzania informacją w zakresie realizacji polityki rozwoju, jest głównym ogniwem w procesie monitorowania i ewaluacji. Jako uczestników procesu poza podmiotami z sektora statystyki publicznej (Urząd Statystyczny), należy wymienić podmioty publiczne, podmioty z sektora nauki i badań tj. instytuty i centra badawcze, uniwersytety i inne szkoły wyższe oraz stowarzyszenia i organizacje pozarządowe ukierunkowane na działalność badawczą, które posiadają zasoby będące źródłem wiedzy i doświadczenia, przy ocenie rezultatów działań

prorozwojowych regionu. Mając na uwadze, iż ROT został powołany również jako platforma współpracy, to włączenie szerokiego wachlarza partnerów do procesu monitorowania i ewaluacji, zostanie wykorzystane w debatach i panelach tematycznych dotyczących kierunków rozwoju regionalnego. W ramach prowadzonego procesu, ROT będzie również przygotowywał raporty tematyczne w cyklu rocznym. Planowane jest opracowywanie corocznych raportów monitoringowych prezentujących zmiany wartości wskaźników określonych w strategii, wraz z analizą i odniesieniem do scenariuszy rozwoju. W cyklu trzyletnim, zlecane będzie opracowanie raportu monitoringowego przez podmiot zewnętrzny. Pozwoli to na zachowanie obiektywizmu prezentowanych analiz i spojrzenia z perspektywy zewnętrznej na trajektorię rozwoju województwa.

Elementem systemu monitoringu i ewaluacji będzie również coroczny Raport o stanie województwa, który zawiera m.in.: informację dotyczącą realizacji strategii, programów operacyjnych i rozwoju przez zarząd województwa. Raport o stanie województwa jest podstawą publicznej debaty i udzielenia przez sejmik województwa wotum zaufania zarządowi województwa.

System monitoringu i ewaluacji przedstawiony na Rysunku nr 12 ma umożliwić obserwację i analizę najważniejszych z punktu widzenia Samorządu Województwa procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w regionie.

X. Ocena ex ante projektu Strategii ⁵⁴

Przeprowadzona ewaluacja ex-ante projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* jest kompleksową oceną dokumentu dokonaną poprzez zastosowanie trzech kryteriów ewaluacyjnych:

- **kryterium trafności** – służyło ocenie adekwatności planowanych celów projektu Strategii względem zidentyfikowanych problemów i wyzwań województwa podkarpackiego;
- **kryterium spójności** – pozwoliło wykluczyć możliwość pojawienia się sprzeczności między celami projektu *Strategii* a priorytetami i kierunkami działań oraz między całym dokumentem a dokumentami wyższego rzędu;
- **kryterium skuteczności** – pozwalające ocenić czy kierunki działań zostały prawidłowo dobrane pod kątem osiągnięcia wyznaczonych celów, a zakładane zasoby i proponowany system wdrażania dają szansę na ich osiągnięcie.

W ocenie ewaluatora dokument należy z pewnością do czwartej generacji strategii wojewódzkich, pomimo nawiązywania do tradycji *Strategii rozwoju województwa - Podkarpackie 2020*. Dokument jest spójny wewnętrznie, a także osiąga spójność z dokumentami rządowymi i europejskimi. *Projekt Strategii*, w swojej części kierunkowej, trafnie odpowiada na wyzwania oraz problemy określone w części diagnostycznej. Proponowane działania, będące praktyczną odpowiedzią na zidentyfikowane potrzeby regionu, wpisują się zarówno w kierunki działań oraz priorytety, ale również stanowią próbę podjęcia wyzwań związanych z przyszłością i pozycją konkurencyjną województwa podkarpackiego. Ze względu na tryb procedowania nad dokumentem oraz samą jakość dokumentu, zalecenia dotyczą w większym stopniu przyszłych ewentualnych zmian, niż konieczności modyfikowania obecnego projektu.

Tabela 3. Kluczowe rekomendacje wynikające z Ewaluacji ex ante projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* z odniesieniami

Treść wniosku	Treść rekomendacji	Stanowisko projektodawcy
1. Strategia charakteryzuje się wysokim poziomem trafności analizy SWOT, wizji i części kierunkowej z przeprowadzoną diagnozą strategiczną.	Przeniesienie z szerokiej diagnozy społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego do diagnozy strategicznej części zapisów, które korespondują z elementami analizy SWOT. Rozważenie skrócenia diagnozy strategicznej o treści, które nie mają przeniesienia do analizy SWOT.	Zmodyfikowano diagnozę społeczno-gospodarczą zgodnie ze wskazaniem ewaluatora. Uzupełniono zapisy korespondujące z elementami analizy SWOT.
2. Część kierunkowa Strategii zbudowana jest z wizji i celu głównego oraz obszarów tematycznych, priorytetów, kierunków działań i zakładanych działań. Do każdego obszaru tematycznego i każdego priorytetu wyznaczono jeden cel szczegółowy (łącznie 33 cele szczegółowe). Jednak opisy części kierunkowej nie operują pojęciem „cel”, koncentrując się na obszarach i priorytetach (cele strategii przywołane są w części dotyczącej systemu monitoringu).	Rozważenie wprowadzenie szerszego uzasadnienia we wstępie obecnego rozdz. VII, dlaczego cele szczegółowe nie stanowią kolejnych podrozdziałów, a wybrano właśnie priorytety i kierunki działań.	Wprowadzono zapisy dotyczące wyboru priorytetów i kierunków działań jako kolejnych podrozdziałów dokumentu, zgodnie ze wskazaniem ewaluatora.

⁵⁴ Dziemianowicz W., Jurkiewicz I., Cybulska M., *Ewaluacja ex ante projektu Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*, Warszawa 2019 r.

<p>3. Wśród pięciu obszarów tematycznych jeden ma szczególny, horyzontalny charakter, co nie jest jednoznacznie zaprezentowane w strukturze obszarów i priorytetów.</p>	<p>Rozważenie zmiany usytuowania „Terytorialnego wymiaru Strategii” w taki sposób, by jednoznacznie zobrazować jego przekrojowy charakter. Proponuje się wprowadzenie słowa „obszar horyzontalny” lub oddzielenie obszaru Terytorialny wymiar Strategii od pozostałych i wprowadzenie strzałek obrazujących przenikanie tego obszaru z innymi wcześniej wyróżnionymi obszarami.</p>	<p>Zgodnie ze wskazaniem ewaluatora wyodrębniono - Terytorialny wymiar Strategii jako oddzielny rozdział o charakterze horyzontalnym.</p>
<p>4. Strategia, w swoim wymiarze terytorialnym, pokrywa się częściowo z zapisami Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego, jednak nie wskazuje uzasadnienia wyboru części obszarów funkcjonalnych jako przedmiotu polityki rozwoju.</p>	<p>Sugeruje się wprowadzenie opisu selekcji priorytetów w obszarze tematycznym „Terytorialny wymiar Strategii”.</p>	<p>W rozdziale - Terytorialny wymiar Strategii ujęto podejście do Obszarów Strategicznej Interwencji.</p>
<p>5. Strategia jest spójna w wymiarze zewnętrznym, zarówno w kontekście polityk unijnych, jak i w kontekście kluczowych dokumentów krajowych (strategie i uwarunkowania prawne).</p>	<p>Ze względu na wciąż trwające prace nad budżetem Unii Europejskiej oraz wynikające z tego faktu przygotowania rządu RP do sprecyzowania systemu instrumentów wspierania rozwoju, konieczne jest ciągłe monitorowanie sytuacji zewnętrznej. Dotyczy to również ew. wspólnych ustaleń zapisów strategii z województwami sąsiednimi.</p>	<p>Zapisy projektu Strategii ulegną stosownym modyfikacjom zgodnie z ustaleniami branżowymi na poziomie krajowym i UE.</p>
<p>6. Projekt Strategii stanowi spójną całość, dobrze przygotowaną pod względem edytorskim, ale wymaga jeszcze poprawek redakcyjnych i sugerowane są zmiany w strukturze dokumentu</p>	<p>Zlecenie pracy redakcyjnej zawodowemu redaktorowi oraz rozważenie zmiany struktury dokumentu. Proponowana zmieniona struktura Strategii: Wprowadzenie I Diagnoza strategiczna II Analiza SWOT III Scenariusze rozwoju IV Wizja województwa podkarpackiego V Cele Strategii VI Obszary tematyczne, priorytety, kierunki działań VII Ramy finansowe VIII System realizacji IX Literatura X Spisy tabel, wykresów, map, rysunków X Słowniczek Uczestnicy procesu opracowania Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030</p>	<p>Wprowadzono strukturę dokumentu, zgodnie ze wskazaniem ewaluatora.</p>

XI. Literatura

1. Evaluation for Government Organizations s.c., *Jednostki samorządu terytorialnego województwa podkarpackiego wobec wyzwań pomocy społecznej. Raport końcowy z badania* (badanie na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego), Warszawa 2018 r.
2. Dziemianowicz W., Jurkiewicz I., Cybulska M., *Ewaluacja ex ante projektu Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*, Warszawa 2019 r.
3. IGiPZ PAN, *Analiza potencjałów i kierunków wykorzystania lotnisk i lądowisk na obszarze województwa podkarpackiego. Raport końcowy* (raport na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego), Warszawa 2018 r.
4. Główny Urząd Statystyczny, *Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto w przekroju regionów w 2017 r.*, 30.09.2019 r.
5. Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności gmin na lata 2017 – 2030*, Warszawa, sierpień 2017 r.
6. Główny Urząd Statystyczny, *Transport – wyniki działalności w 2018 r.*, Warszawa, Szczecin 2019 r.
7. Główny Urząd Statystyczny, *Wstępne szacunki produktu krajowego brutto w przekroju regionów w 2018 r.*, 31.12.2019 r.
8. Lynn L.E., Heinrich C.J., Hill C.J., *Improving Governance: A New Logic for Empirical Research*, Georgetown University Press, 2002.
9. Ministerstwo Finansów, *Wytyczne dotyczące stosowania jednolitych wskaźników makroekonomicznych będących podstawą oszacowania skutków finansowych projektowanych ustaw Aktualizacja – lipiec 2020 r.*, Warszawa, 29 lipca 2020r.
10. Państwowy Instytut Geologiczny, *Bilans zasobów złóż kopalin w Polsce wg stanu na 31.12.2017 r.*, Warszawa 2018 r.
11. Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Perspektywa 2030*, Rzeszów 2018 r.
12. Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, Rzeszów 2018 r.
13. *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2018*, Warszawa – Rzeszów, listopad 2019 r.
14. *Raport o stanie województwa podkarpackiego za 2019 r.*, Rzeszów, maj 2020 r.
15. Regionalne Obserwatorium Terytorialne, *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, Rzeszów, lipiec 2019 r.
16. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1315/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej i uchylające decyzję nr 661/2010/UE (Dz. U. L 348 z 20.12.2013).
17. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1316/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające instrument „łącząc Europę”, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010 (Dz. U. L 348 z 20.12.2013).
18. Urząd Regulacji Energetyki, *Energetyka ciepła w liczbach – 2018*, Warszawa 2019 r.
19. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Ochrona środowiska w województwie podkarpackim w 2018 r.*, Rzeszów, wrzesień 2019 r.
20. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Podmioty gospodarki narodowej w rejestrze REGON w województwie podkarpackim. Stan na koniec 2018 r.*, Rzeszów, luty 2019 r.
21. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, Rzeszów, maj 2019 r.
22. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j Dz.U.2018.2067 ze zm.).

23. Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, *Raport o stanie środowiska w województwie podkarpackim w 2017 roku*, Rzeszów 2018 r.
24. Zaleski J., *Ramy finansowe Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla Strategii* (ekspertyza na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego), Wrocław 2019 r., aktualizacja sierpień 2020r.
25. Zarząd Województwa Podkarpackiego, *Program Strategiczny Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2023*, Rzeszów 2015 r.

XII. Spis tabel, wykresów, map, rysunków

SPIS TABEL

- Tabela 1. Układ obszarów i priorytetów wraz z celami
- Tabela 2. Podmioty zaangażowane w proces realizacji SRW 2030
- Tabela 3. Kluczowe rekomendacje wynikające z Ewaluacji *ex ante projektu Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* z odniesieniami

SPIS WYKRESÓW

- Wykres 1. Relatywna granica ubóstwa wg województw w latach 2015 i 2018.
- Wykres 2. Struktura podmiotów i pracujących w 2018 r. (stan na koniec 2018 r.)
- Wykres 3. Ruch pasażerów w portach lotniczych (przyjazdy i wyjazdy) w latach 2014-2018 [tys. osób]
- Wykres 4. Zagrożenia miejscowe na terenie województwa podkarpackiego wg rodzajów w 2018 r.
- Wykres 5. Poziom PKB w cenach stałych 2018 w mln zł
- Wykres 6. Poziom PKB per capita (PL=100) w %
- Wykres 7. Poziom PKB per capita (UE 28=100) w %

SPIS MAP

- Mapa 1. Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców w gminach woj. podkarpackiego 2018 r.
- Mapa 2. Bezrobocie rejestrowane w województwie podkarpackim w 2018 r. [%]
- Mapa 3. Produkt krajowy brutto ogółem (w cenach bieżących) według województw w 2018 r. [mln zł] - szacunki wstępne
- Mapa 4. Dostępność potencjałowa drogowa w roku 2017.
- Mapa 5. Układ sieci drogowej województwa
- Mapa 6. Układ sieci kolejowej województwa
- Mapa 7. Łączna moc instalacji wytwarzających energię elektryczną z OZE w 2019 r.
- Mapa 8. Rozmieszczenie instalacji odnawialnego źródła energii w 2019 r.
- Mapa 9. Odsetek mieszkańców korzystających z dostępu do sieci wodociągowych w 2018 r.
- Mapa 10. Obszary prawnie chronione i ich udział w powierzchni ogółem według województw w 2018 r. [ha]
- Mapa 11. Obszary zagrożone powodzią
- Mapa 12. Zagrożenie osuwiskami
- Mapa 13. Potencjalni sprawcy poważnych awarii
- Mapa 14. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją
- Mapa 15. Wschodnia Polska
- Mapa 16. Miasta tracące funkcje społeczno – gospodarcze
- Mapa 17. Miejskie Obszary Funkcjonalne
- Mapa 18. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny
- Mapa 19. Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad
- Mapa 20. Obszar objęty Programem Strategicznym Błękitny San
- Mapa 21. Obszary wiejskie województwa podkarpackiego

SPIS RYSUNKÓW

- Rysunek 1. Układ logiczny części kierunkowej *Strategii*
- Rysunek 2. Terytorialny wymiar *Strategii* jako obszar horyzontalny
- Rysunek 3. Potencjał finansowania Podkarpackie 2030 środkami publicznymi – oszacowanie średnioroczne na lata 2021-2030
- Rysunek 4. Potencjał finansowania SRW 2030 środkami prywatnymi – oszacowanie średnioroczne na lata 2021-2030
- Rysunek 5. Propozycja podziału środków na główne obszary tematyczne *Strategii*
- Rysunek 6. System realizacji SRW 2030
- Rysunek 7. System realizacji *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*
- Rysunek 8. System zarządzania SRW 2030
- Rysunek 9. Schemat kontraktu programowego
- Rysunek 10. Schemat kontraktu sektorowego
- Rysunek 11. Schemat porozumienia terytorialnego
- Rysunek 12. Podmioty zaangażowane w system monitoringu i ewaluacji *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*

XIII. Słowniczek

A2A - świadczenie usług administracji dla administracji.

A2B - świadczenie usług administracji dla biznesu.

A2C - świadczenie usług administracji dla obywateli.

Antropogenizacja - wpływ człowieka i jego działalności na przekształcanie przyrody. Wyróżnia się trzy podstawowe źródła zagrożeń środowiska przyrodniczego związane z życiem i działalnością człowieka, tj. geograficzno-demograficzne, techniczno-ekonomiczne oraz społeczno-kulturowe.

Antropopresja - całokształt oddziaływania człowieka na środowisko. Jej skutkiem są zmiany jakościowe i ilościowe flory i fauny, a także zmiany klimatu, zanieczyszczenia wód i powietrza.

B2A - świadczenie usług biznesu dla administracji.

B2B - świadczenie usług biznesu dla biznesu.

B2C - świadczenie usług biznesu dla konsumenta.

B&R (*Bike and ride*, Parkuj rower i Jedź) - system parkingów dla rowerów, który umożliwia bezpieczne pozostawienie swojego roweru i kontynuację dalszej podróży przy użyciu publicznego transportu zbiorowego.

Badania podstawowe - to jeden z typów badań naukowych. Są to działania teoretyczne, inicjowane w celu zdobycia nowej lub poszerzenia już posiadanej wiedzy, bez nastawienia na bezpośrednie praktyczne zastosowania. Mogą przybierać również postać eksperymentów.

Badania stosowane - badania rozwojowe i eksperymentalne zorientowane na zastosowanie w praktyce, które odnoszą się do wszystkich 9 poziomów TRL.

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ), zagraniczne inwestycje bezpośrednie - lokata kapitału w przedsiębiorstwie zagranicznym celem uzyskania trwałego wpływu na kierowanie jego działalnością i osiąganie z tego tytułu zysków.

Bieguny wzrostu - są jedną z koncepcji rozwoju gospodarczego, którą można stosować na różnych poziomach delimitacji. Teoria ta może tłumaczyć rozwój zarówno na poziomie lokalnym, jak i regionalnym. Ma ona głębokie umocowanie w teorii wzrostu endogenicznego, w której najważniejsze jest wykorzystanie funkcjonującego wewnątrz regionu potencjału społeczno-gospodarczego. Pokonywanie barier rozwojowych powinno następować przez pobudzenie wewnętrznych – endogennych – czynników wzrostu.

Bioróżnorodność, różnorodność biologiczna - różnorodność form i struktur żywej materii na wszystkich poziomach organizacji przyrody, obejmująca różnorodność ekosystemów, gatunkową i wewnątrzgatunkową.

BPO (*Business Process Outsourcing*) - oznacza system, gdzie obszary działalności firmy macierzystej zostają przeniesione i zlecone do wykonania innej jednostce na zasadzie outsourcingu, w celu minimalizacji kosztów własnych. BPO ma zastosowanie najczęściej w księgowości, IT, logistyce, administracji, finansach i marketingu.

Budownictwo pasywne - to nowa idea w podejściu do oszczędzania energii we współczesnym budownictwie. Jej innowacyjność przejawia się w tym, że charakteryzuje się bardzo niskim zapotrzebowaniem na energię cieplną i elektryczną. Do zbilansowania zapotrzebowania na ciepło i prąd wykorzystuje się pasywne i odnawialne źródła energii (energia promieniowania słonecznego, energia otoczenia budynku, energia wiatru, energia biomasy itp.). Możliwe jest wznoszenie domów pasywnych w różnych technologiach budowlanych.

Ciążenie grawitacyjne - wzajemne relacje polegające na oddziaływaniu poszczególnych miast wskutek posiadania potencjału. Warunkiem jest położenie w odpowiedniej odległości.

Digitalizacja zasobów - wprowadzenie w postaci danych cyfrowych drukowanych lub rękopiśmiennych materiałów bibliotecznych metodą skanowania.

Gospodarka cyrkularna, gospodarka obiegu zamkniętego - system gospodarczy, którego celem jest zminimalizowanie odpadów oraz zużycia nieodnawialnych zasobów. Założenia tego sektora to ekoprojektowanie i czysta produkcja, energia ze źródeł odnawialnych, racjonalna konsumpcja, recykling odpadów.

Gospodarka elektroniczna - wymiana: towarów, usług i własności intelektualnej przez sieci teleinformatyczne. Jest to też sposób prowadzenia działalności gospodarczej. Gospodarka elektroniczna jest konsekwencją rozwoju technologicznego i konwergencji: technik przetwarzania danych, telekomunikacji i wiedzy.

Gospodarka oparta na wiedzy - gospodarka, w której zasób wiedzy i innowacji (zwrotnie sprzężonych) i ich dyfuzja do wszystkich sektorów implikują ekonomiczno-społeczne przemiany strukturalne i tworzą nowe możliwości w zakresie akceleracji rozwoju gospodarczego.

ITC (*Information and Communication Technologies*, technologie informacyjno-komunikacyjne) - dział telekomunikacji i informatyki, zajmujący się techniką przetwarzania, gromadzenia i przesyłania informacji w formie elektronicznej

Infrastruktura - podstawowe struktury techniczne i instytucje usługowe niezbędne do funkcjonowania gospodarki, społeczeństwa lub przedsięwzięcia. Infrastruktura transportowa to m.in. drogi, mosty, linie kolejowe; infrastruktura społeczna – budynki publiczne; infrastruktura techniczna – kanalizacje, sieci ciepłownicze, sieci gazowe.

Inicjatywa klastrowa - jest mniej lub bardziej zinstytucjonalizowaną grupą podmiotów dążącą do zainicjowania funkcjonowania danego klastra bądź rozwiązania istotnych problemów już funkcjonującego klastra.

Innowacja - jest to wdrożenie w praktyce gospodarczej nowego albo znacząco udoskonalonego produktu, usługi lub procesu, w tym także wdrożenie nowej metody marketingowej lub organizacyjnej redefiniującej sposób pracy lub relacje firmy z otoczeniem. Przy czym nie każde nowe rozwiązanie jest innowacją, dopóki nie ma ono praktycznego zastosowania. Innowacja może mieć charakter techniczny, marketingowy, organizacyjny lub procesowy.

Innowacyjność gospodarki - to zdolność i motywacja przedsiębiorców do prowadzenia badań naukowych polepszających i rozwijających produkcję, do poszukiwania nowych rozwiązań, pomysłów i koncepcji. Innowacje w gospodarce prowadzą do tworzenia nowych produktów, do ulepszania technologii, zwiększenia efektywności i tym samym do zwiększenia konkurencyjności gospodarki wobec innych krajów.

Instytucje otoczenia biznesu (IOB) - instytucje promocji i rozwoju przedsiębiorczości, inkubatory przedsiębiorczości, agencje rozwoju regionalnego i lokalnego, samorząd gospodarczy, izby gospodarcze oraz wszelkie inne instytucje o charakterze doradczym.

Inteligentny rozwój - oznacza uzyskanie lepszych wyników w dziedzinie: edukacji, badań naukowych /innowacji, społeczeństwa cyfrowego.

ITO (*Information Technology Offshoring*, offshoring technologii informacyjnej) - realokacja niektórych procesów informatycznych przedsiębiorstwa poza jego kraj macierzysty.

K&R (*Kiss and ride*, Pocałuj i jedź) - wyznaczone miejsce, służące do krótkiego postoju, spotykane zwłaszcza przy dworcach, lotniskach, centrach przesiadkowych i szkołach. Mają ułatwić szybką przesiadkę pasażera pojazdu na inny rodzaj transportu lub obiektu.

Kapitał ludzki - to ogół zgromadzonej przez ludność zasobów wiedzy, postaw, doświadczeń i umiejętności, które sprawiają, że są produktywni.

Kapitał społeczny - potencjał zgromadzony w społeczeństwie i w jednostkach w postaci instytucji, norm, wartości, zachowań, tworzący podstawę dla budowania opartych na zaufaniu relacji społecznych, które sprzyjając współpracy, kreatywności i wymianie wiedzy, przyczyniają się do osiągnięcia celów, których osoby indywidualne nie byłyby w stanie samodzielnie zrealizować. Relacje te tym samym przyczyniają się do równoważenia oraz szybszego i stabilniejszego rozwoju.

Klaster - przestrzennie skoncentrowany zespół przedsiębiorstw, organizacji i instytucji powiązanych siecią pionowych i poziomych zależności, często o charakterze nieformalnym, który poprzez nagromadzenie szczególnych zasobów pozwala osiągnąć tym organizacjom trwałą przewagę konkurencyjną.

Know-how - w prawie europejskim definicja *know-how* to pakiet nieopatentowanych informacji praktycznych, wynikających z doświadczenia i badań, które są: niejawne, czyli nie są powszechnie znane lub łatwo dostępne; istotne, czyli ważne i użyteczne z punktu widzenia wytwarzania produktów objętych umową oraz zidentyfikowane, czyli opisane w wystarczająco zrozumiały sposób, aby można było sprawdzić, czy spełniają kryteria niejawności i istotności.

Makroregion Polska Wschodnia - tworzy go pięć województw: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie.

Mapa Potrzeb Zdrowotnych - najważniejsze cele polityki zdrowotnej w oparciu o stan zdrowia społeczeństwa oraz dostarczenie szpitalom informacji, w jakie obszary warto zainwestować środki. Narzędzie poprawiające jakość zarządzania zasobami w obszarze zdrowia. Przedstawia trendy demograficzne i epidemiologiczne, infrastrukturalne i przyszłe potrzeby.

Miejski obszar funkcjonalny (MOF), obszar funkcjonalny miasta - zgodnie z *KPZK 2030* jest to układ osadniczy ciągły przestrzennie, złożony z odrębnych administracyjnie jednostek (gmin miejskich, wiejskich i miejsko-wiejskich) i składający się ze zwartego obszaru miejskiego oraz powiązanej z nim funkcjonalnie strefy zurbanizowanej. *KPZK 2030* wyróżnia cztery podtypy MOF: obszary funkcjonalne ośrodków wojewódzkich, regionalnych, subregionalnych i lokalnych. Typologia ta odnosi się do funkcji ośrodków miejskich w systemie osadniczym kraju i została oparta głównie o ich wielkość.

Model HERMIN - jeden z modeli makroekonomicznych służących w szczególności do modelowania efektu wywieranego przez fundusze strukturalne na podstawowe wskaźniki makroekonomiczne w krajach akcesyjnych.

Natura 2000 - obszary Natura 2000 są formą ochrony przyrody ustanowione przez dyrektywy UE w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory, zwanej dalej dyrektywą „siedliskową”, jak i w sprawie ochrony dzikich ptaków, zwanej dalej dyrektywą „ptasią”. Od 2005 r. jest tworzony katalog obszarów Natura 2000 zawierający opisy ponad 1000 polskich obszarów Natura 2000.

NEET (*not in employment, education or training*, niepracujący i nieuczący się) - nazwa zjawiska socjologicznego określającego grupę społeczną, obejmującą młodzież pozostającą poza sferą zatrudnienia i edukacji, czyli tych którzy jednocześnie nie uczą się, nie pracują ani nie przygotowują się do zawodu. Do grupy NEET zaliczają się zarówno bezrobotni, jak i osoby przedwcześnie kończące edukację, nieszukające pracy i pozostające z wyboru lub z konieczności na utrzymaniu.

Obszar strategicznej interwencji (OSI) - wydzielone przestrzennie obszary administracyjne lub funkcjonalne, które cechują się specyficznym zestawem uwarunkowań i cech społecznych, gospodarczych lub środowiskowych, decydujących o występowaniu na ich terenie strukturalnych barier rozwoju lub trwałych (możliwych do aktywowania) potencjałów rozwojowych, do których może być adresowana adekwatna interwencja publiczna.

Obszar zdegradowany - obszar gminy znajdujący się w stanie kryzysowym z powodu koncentracji negatywnych zjawisk społecznych współwystępujących z co najmniej jednym z negatywnych zjawisk gospodarczych lub środowiskowych lub przestrzenno-funkcjonalnych lub technicznych.

Obszary problemowe - obszar problemowy będący częścią przestrzeni geograficznej cechuje występowanie negatywnych zjawisk ze sfery społecznej, ekonomicznej i technicznej, które wywołują określone anomalie wewnętrzne (w strukturze przestrzennej) i anormalność obszaru. Obszary o niskiej efektywności struktur społeczno-gospodarczych i przestrzennych, a więc wymagające ze strony planowania i polityki regionalnej specjalnych posunięć potrzebnych do rozwiązania zaistniałych tu problemów.

Ochrona środowiska - są to działania mające na celu właściwe korzystanie z zasobów i składników środowiska, zarówno ożywionych, jak i nieożywionych.

Ustawa Prawo Ochrony Środowiska definiuje ochronę środowiska jako podjęcie lub zaniechanie działań, umożliwiających zachowanie lub przywrócenie równowagi przyrodniczej. Ochrona środowiska polega przede wszystkim na: racjonalnym kształtowaniu środowiska i gospodarowaniu zasobami środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju; przeciwdziałaniu zanieczyszczeniom; przywracaniu elementów przyrodniczych do stanu właściwego.

Odnawialne źródła energii (OZE) - źródła energii oparte na surowcach odnawialnych, których pozyskiwanie nie powoduje znacznego oddziaływania na środowisko.

Prawo energetyczne definiuje odnawialne źródła energii jako wszystkie te źródła, które wykorzystują energię wiatru, promieniowania słonecznego, geotermalną, fal, prądów i pływów morskich, spadku rzek, a także energię pozyskiwaną z biomasy, biogazu wysypiskowego, biogazu z oczyszczania ścieków czy rozkładu szczątków roślinnych i zwierzęcych.

Odpady biodegradowalne - są to odpady, które ulegają rozkładowi tlenowemu lub beztlenowemu przy udziale mikroorganizmów.

P&R (*Park and Ride*, Parkuj i Jedź) - parking zlokalizowany w pobliżu peryferyjnych przystanków przeznaczony dla osób korzystających z publicznego transportu zbiorowego. Kierowcy pozostawiają swoje pojazdy w wyznaczonych miejscach, przesiadają się do komunikacji zbiorowej i w ten sposób kontynuują drogę do centrum miasta.

Park biznesowy - wielofunkcyjny kompleks budynków biurowych zlokalizowanych na dużej przestrzeni, w jednym miejscu, poza centrum miasta, ale blisko sieci głównych dróg dojazdowych, których kombinacja może być dostosowana do potrzeb inwestora.

Park technologiczny - instrument polityki rozwoju regionalnego, obejmujący zorganizowane w sieci organizacje o kompetencjach naukowych (biura pozostające w związku z wyższymi uczelniami, laboratoria naukowe i pracownie), których głównym celem jest wytwarzanie zaawansowanych technologii i świadczenie usług na rzecz przedsiębiorstw w regionie.

PKB per capita - jeden z najczęściej stosowanych na świecie wskaźników zamożności obywateli danego państwa. Oblicza się go, dzieląc wartość PKB tego państwa przez liczbę jego mieszkańców.

Polityka regionalna - rozumiana jest jako całość działań władz publicznych (zarówno centralnych jak i terytorialnych), podmiotów prywatnych, różnych instytucji oraz organizacji w regionach mających na celu zwiększenie konkurencyjności gospodarek regionalnych, zdynamizowanie rozwoju w regionach oraz redukcja przestrzennych dysproporcji rozwoju.

Polityka rozwoju - zgodnie z *Ustawą z 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, jest to zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju, spójności społeczno-gospodarczej, regionalnej i przestrzennej, podnoszenia konkurencyjności gospodarki oraz tworzenie nowych miejsc pracy w skali krajowej, regionalnej i lokalnej. Prowadzi ją Rada Ministrów oraz jednostki samorządu terytorialnego na podstawie strategii rozwoju, przy pomocy programów służących osiągnięciu celów strategicznych z wykorzystaniem środków publicznych.

Poziom TRL - służy do określania gotowości technologicznej danego rozwiązania do zastosowania w praktyce. Określenie gotowość to skala 9-stopniowa, gdzie 9 to najwyższy stopień dojrzałości technologicznej.

Produkt turystyczny - wszystkie oferty i usługi nabywane przez konsumenta w związku z wyjazdem ze stałego miejsca zamieszkania, np.: mapy, foldery, usługa, wydarzenie, impreza, obiekt, szlak.

Projektowanie uniwersalne (*universal design*) - filozofia projektowania produktów i otoczenia, w taki sposób by mogły być one użyte przez wszystkich ludzi, w możliwie szerokim zakresie, bez potrzeby adaptacji lub specjalnego projektowania.

Publiczny transport zbiorowy - powszechnie dostępny regularny przewóz osób wykonywany w określonych odstępach czasu i po określonej linii komunikacyjnej lub sieci komunikacyjnej.

RDF - paliwa obejmujące szeroką gamę odpadów, które zostały przetworzone głównie w celu osiągnięcia wysokiej wartości opałowej.

Rekultywacja - przywracanie terenom zniszczonym po eksploatacji, zwykle górniczej, przemysłowej lub leśnej, ich pierwotnego kształtu i doprowadzenie ich do stanu umożliwiającego racjonalne wykorzystanie w gospodarce, w przemyśle.

Retencja - czasowe zatrzymanie wody opadowej na obszarze zlewni: w zbiornikach wodnych, ciekach, lodowcach, śniegu i bagnach oraz w gruncie.

Rewitalizacja - proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji.

Rolnictwo ekologiczne - oznacza system gospodarowania o zrównoważonej produkcji roślinnej i zwierzęcej w obrębie gospodarstwa. Oparty jest na środkach pochodzenia biologicznego i mineralnego nieprzetworzonych technologicznie. Podstawową zasadą jest odrzucenie w procesie produkcji żywności środków chemii rolnej, weterynaryjnej i spożywczej.

Sektor B+R - ogół instytucji i osób zajmujących się pracami twórczymi podejmowanymi dla zwiększenia zasobu wiedzy, jak również znalezienia nowych zastosowań dla tej wiedzy. Należą do nich: Polska Akademia Nauk, jednostki badawczo-rozwojowe, szkoły wyższe prowadzące działalność w zakresie B+R, jednostki obsługi nauki, jednostki rozwojowe - przedsiębiorstwa posiadające własne zaplecze badawcze.

Sektor gospodarki (*Economic sector*) - to segmenty gospodarki, które zostały wykształcone w historycznym rozwoju cywilizacji człowieka. Ogół przedsiębiorstw wytwarzających wyroby lub usługi. Wyodrębnia się trzy sektory: rolniczy, przemysłowy i usługowy. W różnych źródłach możemy także znaleźć dodatkowy podział sektora gospodarki na sektor czwarty. Sektor czwarty (usługi zaawansowane) - obejmuje usługi zaawansowane, które w dużym stopniu skierowane są dla przedsiębiorstw. Mogą to być usługi np.: związane z reklamą, z IT, usługi bankowe, finansowe, ubezpieczeniowe, doradcze oraz szkolnictwo wyższe. Sektor czwarty to zdobywanie, przetwarzanie i dostarczanie informacji.

Smart grids - inteligentne sieci elektroenergetyczne, integrujące uczestników rynku energii, mające na celu dostarczanie usług energetycznych zapewniając obniżenie kosztów i zwiększenie efektywności oraz zintegrowanie rozproszonych źródeł energii, w tym także energii odnawialnej.

Specjalna strefa ekonomiczna (SSE) - wydzielona część terytorium kraju, w której działalność gospodarcza może być prowadzona na preferencyjnych warunkach. Przedsiębiorstwom, które uzyskały zezwolenie na działalność w strefie przysługuje pomoc publiczna w formie zwolnienia podatkowego. Celem funkcjonowania SSE jest przyspieszenie rozwoju regionów poprzez m.in. przyciąganie nowych inwestycji, rozwój eksportu i tworzenie nowych miejsc pracy.

Spójność terytorialna - stanowi ją sieć wzajemnych powiązań wielu aspektów współczesnej przestrzeni życiowej (spójność gospodarcza, transportowa, ekologiczna, rozwojowa, społeczna i inne), wyrażająca się poprzez minimalizację występowania konfliktów przestrzennych oraz równoważenia różnic potencjałów rozwojowych pomiędzy regionami, a także negatywnych efektów procesów rozwojowych (wynikających tak z indywidualnych cech poszczególnych regionów, jak i specyfiki rynków globalnych). W Unii Europejskiej spójność terytorialna stanowi wyższą formę, na którą składają się poszczególne polityki sektorowe. Ze względu na ich równoległe funkcjonowanie i wzajemne przenikanie, nie należy rozpatrywać spójności wewnątrz wspólnotowej z rozdziałem na poszczególne ich aspekty. Dlatego też rolą spójności terytorialnej powinno być integrowanie wszelkich dotychczasowych polityk w ścisłym odniesieniu do przestrzeni.

Srebrna gospodarka (*silver economy*) - system wytwarzania, dystrybucji i konsumpcji dóbr i usług ukierunkowany na wykorzystanie potencjału nabywczego osób starszych i starzejących się oraz zaspokajający ich potrzeby konsumpcyjne, bytowe oraz zdrowotne.

SSC (*Shared Services Centers*) - wydzielone z firmy macierzystej działy lub samodzielne podmioty gospodarcze przeniesione poza granice kraju.

STEM (*Science, Technology, Engineering, Mathematics* - nauka, technologia, inżynieria, matematyka) - akronim, który powstał od pierwszych liter słów w języku angielskim: nauki, technologii, inżynierii

i matematyki. Termin STEM jest zwykle używany w odniesieniu do polityki edukacyjnej i wyboru programów nauczania w celu zwiększenia konkurencyjności, w zakresie rozwoju nauki i technologii.

Struktura demograficzna - jest układem różnych cech ludności, jej elementy to: wiek, płeć, stan cywilny, rasa, narodowość, język ojczysty, wyznanie, a także wykształcenie, zajmowane w społeczeństwie stanowisko i wykonywany zawód. Wszystkie powyższe elementy można zbadać pod względem liczebności i poznać tym samym budowę społeczeństwa.

Suburbanizacja - określa proces dekoncentracji ludności, polegający na odpływie ludności z obszarów centralnych aglomeracji na ich peryferie i na obszary bardziej oddalone.

SWOT (*Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats* - mocne strony, słabe strony, szanse, zagrożenia) - metoda analizy strategicznej, sprowadzająca się do uporządkowania posiadanej informacji o danej sprawie na następujące grupy: mocne i słabe strony oraz na szanse i zagrożenia

System EDI - to opracowana technika wymiany danych w oparciu o zasady działania poczty elektronicznej, której cechą charakterystyczną jest niezależność od charakterystyki stosowanego sprzętu i oprogramowania.

System osadniczy - zbiór powiązanych ze sobą funkcjonalnie jednostek osadniczych tworzący wyodrębniającą się z otoczenia całość. Powiązania te mogą mieć charakter społeczny, ekonomiczny lub infrastrukturalny (techniczny).

Środowisko naturalne - całokształt ożywionych i nieożywionych składników przyrody, ściśle ze sobą powiązanych, otaczających organizmy żywe. W jego ramach można wyróżnić następujące elementy: budowa geologiczna, rzeźba terenu, klimat, stosunki wodne, gleba, organizmy żywe.

Transport intermodalny - przewóz ładunków wykorzystujący więcej niż jeden rodzaj transportu. Najważniejszą regułą jest wykorzystanie tylko jednej jednostki ładunkowej, np. kontenera lub nadwozia wymiennego, na całej trasie przewozów, bez przeładunku samego towaru przy zmianie rodzaju transportu.

Transport multimodalny - przewóz towarów (lub osób, jednak określenia używa się najczęściej w odniesieniu do towarów) przez więcej niż jeden środek różnych gałęzi transportu (np. samochodowy i kolejowy lub morski, kolejowy i samochodowy). Występuje jedna umowa o przewóz.

Trzeci Sektor - to ogół prywatnych organizacji, działających społecznie i nie dla zysku, czyli organizacji pozarządowych (organizacji non-profit).

Usługi publiczne - usługi świadczone przez administrację publiczną obywatelom bezpośrednio (w ramach sektora publicznego) lub poprzez finansowanie podmiotów prywatnych zapewniających daną usługę. Termin ten wiąże się z pojęciem, wyrażanej w demokratycznych wyborach zgody społecznej, która przewiduje, że pewne usługi przysługują wszystkim. Obszar usług publicznych obejmuje szeroki zakres aktywności ze strony jednostek samorządu terytorialnego, przybierając różnorodne formy organizacyjne. Usługi świadczone są m.in. przez jednostki budżetowe (np. urzędy), zakłady budżetowe, gospodarstwa pomocnicze, spółki prawa handlowego.

Zasoby odnawialne - to zasoby, których usługi są stale uzupełniane, to znaczy, gdy odpowiednio się nimi gospodaruje, mogą ciągle "istnieć", a zatem dostarczać użytecznych usług w nieskończoność.

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne - działania realizujące strategie rozwoju obszarów miejskich bądź inne strategie lub pakty terytorialne, obejmujące inwestycje ze środków EFS, EFRR lub Funduszu Spójności w ramach więcej niż jednej osi priorytetowej jednego lub kilku programów operacyjnych.

Zrównoważony rozwój - to rozwój społeczno-gospodarczy, który zaspokaja podstawowe potrzeby wszystkich ludzi oraz zachowuje, chroni i przywraca zdrowie i integralność ekosystemu Ziemi, bez zagrożenia możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń i bez przekraczania długookresowych granic pojemności ekosystemu Ziemi.

Uczestnicy procesu opracowania *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*

Prace nad *Strategią rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* prowadzone były pod kierunkiem Zarządu Województwa Podkarpackiego VI kadencji w składzie: Władysław Ortyl – Marszałek Województwa Podkarpackiego, Piotr Pilch – Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego, Ewa Draus – Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego, Maria Kurowska – Członek Zarządu Województwa Podkarpackiego, Anna Huk – Członek Zarządu Województwa Podkarpackiego oraz Stanisław Kruczek – Członek Zarządu Województwa Podkarpackiego.

Dokument powstał przy aktywnym udziale radnych Sejmiku Województwa Podkarpackiego VI kadencji w składzie: Jerzy Borcz – Przewodniczący, Jerzy Cypryś, Czesław Łączak, Teresa Pamuła, Wojciech Zając – Wiceprzewodniczący oraz radni: Stefan Bieszczad, Monika Brewczak, Joanna Bril, Andrzej Ćwierz, Adam Drozd, Jan Dziubiński, Maria Fajger, Krzysztof Feret, Anna Huk, Jacek Kotula, Mariusz Król, Dorota Łukaszyk, Jacek Magdoń, Maria Napieracz, Andrzej Nepelski, Karol Ożóg, Kamila Piech, Antoni Pikul, Bogdan Romaniuk, Dariusz Sobieraj, Danuta Stępień, Andrzej Szlęzak, Adam Śniezek, Jan Tarapata, Mieczysław Tołpa, Piotr Tomański.

Założenia i wytyczne do części kierunkowej dokumentu opracowane zostały przez Zespół Roboczy ds. opracowania *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* w składzie: Władysław Ortyl - Marszałek Województwa Podkarpackiego, Ewa Draus - Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego, Paweł Wais - Dyrektor Departamentu Rozwoju Regionalnego, Piotr Pilch - Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego, Maria Kurowska - Członek Zarządu Województwa Podkarpackiego, Stanisław Kruczek - Członek Zarządu Województwa Podkarpackiego, Jerzy Borcz - Przewodniczący Sejmiku Województwa Podkarpackiego, Kamila Piech - Przewodnicząca Komisji Rozwoju Regionalnego, Lesław Majkut - Sekretarz Województwa, Dyrektor Departamentu Organizacyjno-Prawnego, Marcin Fijołek - Zastępca Dyrektora Kancelarii Zarządu, Magdalena Sobina - Dyrektor Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Agnieszka Czuchra - Dyrektor Departamentu Wspierania Przedsiębiorczości, Zofia Kochan - Dyrektor Departamentu Rolnictwa, Geodezji i Gospodarki Mieniem, Sławomir Cynkar - Dyrektor Departamentu Społeczeństwa Informacyjnego, Wioletta Rejman - Dyrektor Departamentu Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej, Damian Brud - Dyrektor Departamentu Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej, Ryszard Jur - Dyrektor Departamentu Wdrażania Projektów Infrastrukturalnych Regionalnego Programu Operacyjnego, Wojciech Magnowski - Dyrektor Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Andrzej Kulig - Dyrektor Departamentu Ochrony Środowiska, Barbara Pelczar-Białek - Dyrektor Departamentu Edukacji, Nauki i Sportu, Danuta Cichoń - Dyrektor Departamentu Gospodarki Regionalnej, Joanna Szozda - Dyrektor Departamentu Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, Robert Godek - Dyrektor Departamentu Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego, Aleksander Konopek - Dyrektor Departamentu Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego, Tomasz Czop - Dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy, Jerzy Jęczmienia - Dyrektor Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej, Jerzy Rodzeń - Dyrektor Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego oraz czynnie uczestniczących w pracach nad *Strategią* Członków Zespołów Zadaniowych: Andrzej Babiec - Podkarpacki Komendant Wojewódzki Państwowej Straży Pożarnej w Rzeszowie, Wojciech Bakun - Prezydent Miasta Przemyśla, Mariusz Bednarz - Prezes Zarządu Rzeszowskiej Agencji Rozwoju Regionalnego S.A., Monika Bernat - Zastępca Dyrektora Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Rzeszowie, Małgorzata Błaszczak - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Barbara Borowiec - Dyrektor Rzeszowskiego Ośrodka Wsparcia Ekonomii Społecznej w Rzeszowie, Mieczysław Borowiec - Dyrektor Zakładu Linii Kolejowych w Rzeszowie, Dariusz Bożek - Prezydent Miasta Tarnobrzega, Anna Brzuszek - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Andrzej Burnat - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Eulalia Chrzanowska - Wojewódzki Urząd Pracy, Marek Cierpień-Wolan - Dyrektor Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, Marcin Czarnota - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, prof. dr hab. Sylwester Czopek - Rektor Uniwersytetu Rzeszowskiego, Waldemar Czyż - Departament Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, Małgorzata Dankowska - Dyrektor Wydziału Polityki Społecznej Podkarpacki Urząd Wojewódzki, Anita Drażek - Przewodnicząca Okręgowej Izby Pielęgniarek i Położnych w Rzeszowie, Daniel Dryniak - Zastępca Podkarpackiego Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej w Rzeszowie, Kamil Duda - Wojewódzki Urząd Pracy, Barbara Dudek - Departament Edukacji, Nauki i Sportu, Agnieszka Duszkiewicz - Zastępca Dyrektora ds. Ochrony Przed Powodzią i Suszą Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej Rzeszów, Ewa Faszczewska-Rak - Departament Edukacji, Nauki i Sportu, Tadeusz Ferenc - Prezydent Miasta Rzeszowa, Tadeusz Furmanek - Wojewódzka Rada Dialogu Społecznego, Marcin Garlak - Departament Rozwoju Regionalnego, Piotr Golema - Wojewódzki Urząd Pracy, dr Wergiliusz Gołąbek - Rektor Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Antoni Górski - Prezes Zarządu Agencji Rozwoju Regionalnego MARR S.A., Jolanta Guminiak - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Krzysztof Gwizdak - Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Rzeszowie, Adam Hamryszczak - Prezes Zarządu Portu Lotniczego "Rzeszów-Jasionka" sp. z o.o., Elżbieta Janiczek - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Jan Jarosz - Departament Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, ks. Dr hab. Witold Jedynak - Uniwersytet Rzeszowski, Antoni Jeż - Departament Gospodarki Regionalnej, Adam Józefczyk -

Kierownik Zakładu Aktywności Zawodowej nr 2 PSONI Koło w Krośnie, Natalia Juda - Departament Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej, Sylwia Kalandyk-Furman - Departament Gospodarki Regionalnej, Grzegorz Kapusta - Departament Gospodarki Regionalnej, Małgorzata Kawalec - Wojewódzki Urząd Pracy, Piotr Kędrak - Zastępca Dyrektora Departamentu Rolnictwa, Geodezji i Gospodarki Mieniem, Geodeta Województwa, Jerzy Kędzior - Zastępca Dyrektora Departamentu Wdrażania Projektów Infrastrukturalnych Regionalnego Programu Operacyjnego, Dariusz Kobosz - Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad, Krystyna Kołodziej - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Janusz Konieczny - Prezes Zarządu Oddziału Wojewódzkiego Ochotniczych Straży Pożarnych RP Województwa Podkarpackiego, Wojciech Kos - Lokalna Grupa Działania „LIWOCZ”, dr Hubert Kotarski - Uniwersytet Rzeszowski, Paweł Kraus - Departament Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego, Barbara Krawczyk - Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Aleksandra Krypel - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Jarosław Krzysztofik - Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Teresa Kubas-Hul - Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Katarzyna Kubis-Ciupińska - Wojewódzki Urząd Pracy, Jacek Kubrak - Prezes Podkarpackiego Centrum Innowacji, Katarzyna Kuczmenda - Zastępca Dyrektora Departamentu Edukacji, Nauki i Sportu, Natalia Kuliga-Helnarska - Lokalna Grupa Działania „Kraina Nafty”, Maciej Kunysz - Przewodniczący Rady Pożytku Publicznego Województwa Podkarpackiego, Witold Kurzydło - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Adam Kuśnierz - Dyrektor Oddziału Agencji Rozwoju Przemysłu S.A. w Tarnobrzegu /TSSE Euro-Park Wisłosan, Bogdan Lekacz - Departament Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Ewa Leniart - Wojewoda Podkarpacki, Krzysztof Leszkowicz - Zakład Linii Kolejowych w Rzeszowie, Wojciech Leś - Komenda Wojewódzka Policji w Rzeszowie, Michał Litwin - propagator Czwórmieścia, Mieczysław Łagowski - Prezes Izby Przemysłowo-Handlowej w Rzeszowie, Agata Łyszczarz - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, dr hab. Paweł Maciaszczyk - Rektor Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnobrzegu, Małgorzata Makarinska - Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Marek Marecki - Zastępca Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie, Justyna Markiewicz - Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, prof. dr hab. inż. Tadeusz Markowski - Rektor Politechniki Rzeszowskiej, Beata Mazur - Polska Spółka Gazownictwa, Bogdan Mazur - Dyrektor Wydziału Zarządzania Kryzysowego Podkarpacki Urząd Wojewódzki, Piotr Miąso - Dyrektor Podkarpackiego Zarządu Dróg Wojewódzkich, Maria Michur-Ziemba - Zastępca Dyrektora Departamentu Gospodarki Regionalnej, Henryk Moskwa - Komendant Wojewódzki Policji w Rzeszowie, Anita Musiał - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Kinga Muszyńska-Brodowicz - Rzeszowski Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej, Lucjusz Nadbereżny - Prezydent Miasta Stalowa Wola, Witold Nycz - Komenda Wojewódzka Państwowej Straży Pożarnej, Katarzyna Olechowska-Sadowska - Wojewódzki Urząd Pracy, Piotr Pastuła - Stowarzyszenie „Lasowiacka Grupa Działania”, Paweł Paż - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Robert Perlak - Departament Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, Adam Pęzioł - Dyrektor Oddziału Zakładu Gazowniczego w Jaśle Polska Spółka Gazownictwa sp. z o.o., Barbara Piątkiewicz - Departament Gospodarki Regionalnej, Agnieszka Pieniążek - Prezes Zarządu na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, Robert Pieszczoł - Dyrektor Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale, dr Krzysztof Piróg - Uniwersytet Rzeszowski, Justyna Placha-Adamska - Prezes Zarządu Stowarzyszenia Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego, Urszula Pondo-Świder - Departament Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, Katarzyna Potocka - Departament Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego, prof. dr hab. Grzegorz Przebinda - Rektor Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie, Piotr Przytockii - Prezydent Miasta Krosna, Wioletta Pytko - Wojewódzki Urząd Pracy, Grzegorz Rajdek - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Małgorzata Rauch - Podkarpacki Kurator Oświaty, prof. ucz. dr hab. Krzysztof Rejman - Rektor Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu, Jacek Rodzinka - Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Justyna Rogóz - Zastępca Dyrektora Biura Stowarzyszenia Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego, Marta Ruszel - Wojewódzki Urząd Pracy, Daniel Rzucidło - Wojewódzki Urząd Pracy, Elwira Sączawa - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Justyna Sieniawska - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Agata Sigłowa - Lokalna Grupa Działania „Rozwój Ziemi Lubaczowskiej”, Joanna Sitarz - Departament Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej, Adam Skiba - Prezes Zarządu Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Tomasz Skica - Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Wojciech Słowik - Departament Rolnictwa, Geodezji i Gospodarki Mieniem, Krzysztof Sopol - Dyrektor Wydziału Infrastruktury Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, Katarzyna Stachowicz - Departament Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej, Krzysztof Staszewski - Prezes Zarządu Podkarpacki Fundusz Rozwoju sp. z o.o., Paweł Stokłosa - Zastępca Dyrektora Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Kornelia Szpetnar - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Mateusz Szpyrka - Wojewódzki Urząd Pracy, Mateusz Szpyt - Departament Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, Maciej Szymański - Dyrektor Oddziału Podkarpackiego Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Krzysztof Ślęzak - Dyrektor Oddziału Agencji Rozwoju Przemysłu S.A. w Mielcu / SSE Euro-Park Mielec, dr hab. Grzegorz Ślusarz, prof. UR - Uniwersytet Rzeszowski, Bogusław Śnieżek - Departament Edukacji, Nauki i Sportu, Małgorzata Świąch - Podkarpacki Regionalny Ośrodek Wspierania Ekonomii Społecznej w Przemysłu, Barbara Świąch-Bober - Kierownik Warsztatów Terapii Zajęciowej w Wielopolu Skrzyńskim, Bogdan Tarnawski - Dyrektor Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad Oddział w Rzeszowie, Norbert Tomkiewicz - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, dr Paweł Trefler - Rektor Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemysłu, Władysław Turek - Dyrektor Generalny PGE Dystrybucja S.A. Oddział w Rzeszowie, Anna Tworz - Kancelaria Zarządu UMWP, Małgorzata Wajda - Dyrektor Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Rzeszowie, Katarzyna Wajdowicz-Oczkoś - Departament Społeczeństwa Informacyjnego, Leszek Wasiewicz - Spółdzielnia

Socjalna „DobryDzień”, Wojciech Wdowik - Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska w Rzeszowie, Mateusz Werner - Departament Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego, Maciej Wędkowski - Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „EUROGALICJA”, Jolanta Węgrzyn-Bartnicka - Lokalna Grupa Działania Nasze Bieszczady, Jacek Wiśniewski - Prezydent Miasta Mielec, prof. Leszek Woźniak - Podkarpacka Rada Innowacji, Agnieszka Wróbel - Zastępca Dyrektora Departamentu Wspierania Przedsiębiorczości, Grzegorz Wyciślak - Wojewódzki Urząd Pracy, Grażyna Zagrobelna - Dyrektor Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie, Monika Zając - Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Stanisław Zając - Zastępca Dyrektora Wydziału Środowiska i Rolnictwa Podkarpacki Urząd Wojewódzki, Mariola Zajdel-Ostrowska - Zastępca Dyrektora Departamentu Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej, Magdalena Zawadzka-Schöntag - Departament Dróg i Publicznego Transportu Zbiorowego, Tomasz Zieliński - Zastępca Dyrektora Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Aleksandra Ziolo - Departament Społeczeństwa Informacyjnego, Dominka Żak-Rosowska - Wojewódzki Urząd Pracy oraz przedstawiciele Podkarpackiego Stowarzyszenia Samorządów Terytorialnych.

Prace nad *Strategią* toczyły się z udziałem i pod merytorycznym nadzorem prof. dr hab. Jacka Szlachty, eksperta zewnętrznego ds. opracowania *Strategii*.

Ekspertyzę pn. „Ramy finansowe *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* oraz modelownie makroekonomiczne scenariuszy rozwojowych dla *Strategii*” wykonał prof. dr hab. inż. Janusz Zaleski.

Ewaluację ex ante projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* przeprowadził zespół: dr hab. Wojciech Dziemianowicz, Izabella Jurkiewicz oraz Magdalena Cybulska.

Diagnozę strategiczną oraz wskaźniki opracowało Regionalne Obserwatorium Terytorialne w składzie: Marek Fietko, Magdalena Kowalik, Małgorzata Piech, Maria Ragan, Paweł Rak, Paweł Szczęch.

Projekt dokumentu został opracowany w Departamencie Rozwoju Regionalnego UMWP pod kierunkiem Pawła Waisa - Dyrektora Departamentu oraz Emilii Kojtych-Lichoty - Z-cy Dyrektora Departamentu oraz przez Oddział programowania strategicznego w składzie: Ewelina Brogowska, Kinga Chmiel, Paweł Hayn, Roman Ostafijczuk, Justyna Stachurska, Anna Tendera-Cioch.